Prof. J. Piiper

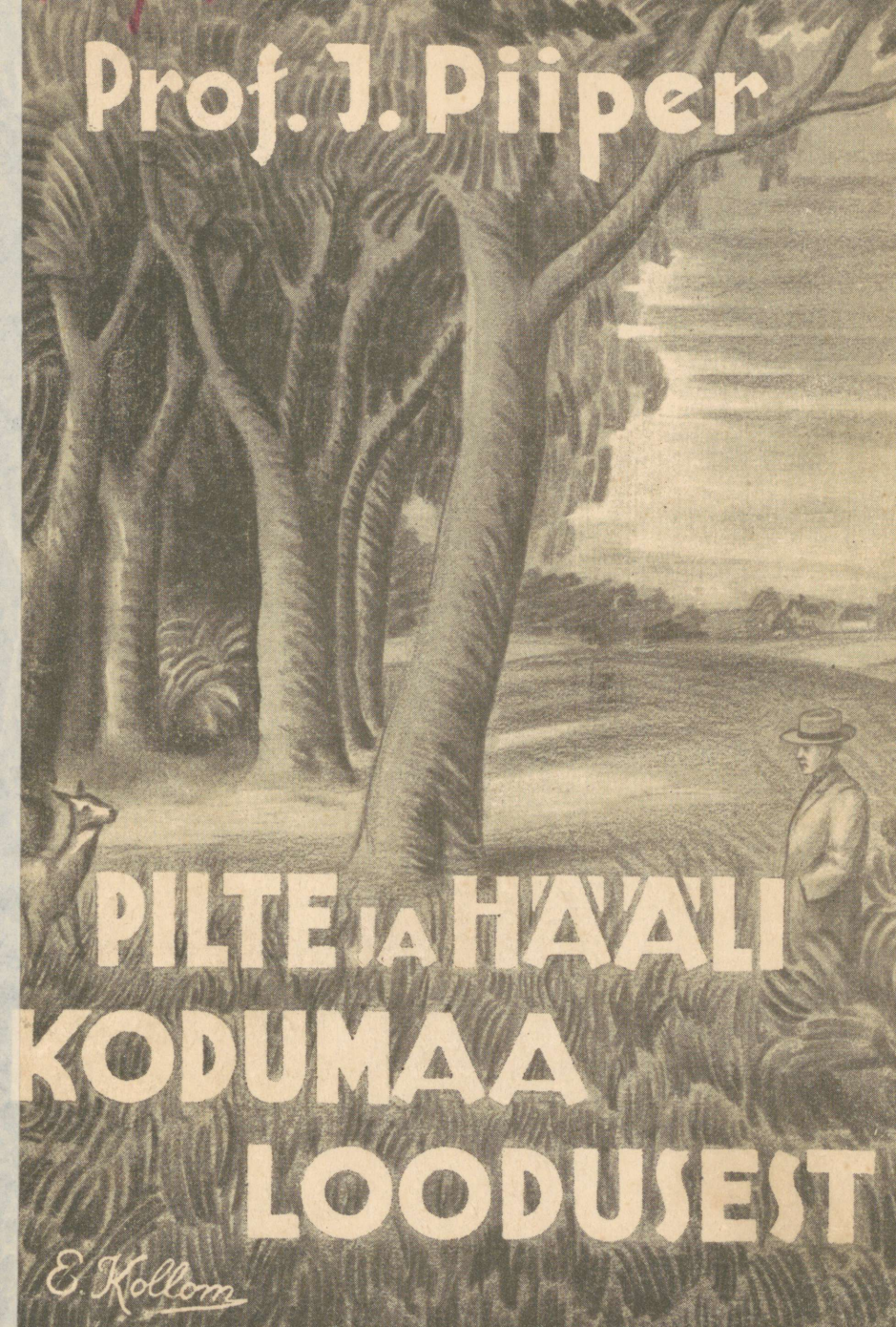

PILTE JA HÄÄLI KODUMAA LOODUSEST

E. Kollom

A-9714

Pilte ja hääli

kodumaa loodusest.

Prof. J. PIIPER

Pilte ja hääli kodumaa loodusest

Loodusesõbra muljeid maalt ja merelt.

„NOOR-EESTI KIRJASTUS“ TARTUS

Korrektor A. SELGE.

Bibliotheca Universitatis Tartuensis
1935: 01857.
6567
A-9714

Valter Pohlaku trükikoda Võrus
1935. a.

Pühendatud sügavamas tänutundes oma auväärt õpetajale, end. Tartu ülikooli rektorile,
prof. emer. dr. med. H. KOPPEL'ile.

SAATESÕNA.

Enamik käesolevas teoses esitatud kirjutisist on aastate kestes ilmunud eesti päevalehtedes ja ajakirjades ning järjestatud nende tekkimisaja korras. Kahtlesin alul neid üheks vihikuks kokku võtta. Kuid mitme loodusesõbra ja kunstniku soovitusel otsustasin seda siiski teha.

Esemed ja nähtused kodumaa loodusest, mis ses raamatus on esitatud, on vaatluse teel vahetult loodusest võetud. Aastate kestes olen märkmiku ja pliiatsiga kodumaa radadel, maa ja merel ringi rännanud ja kõike, mis antud paigas mu tähelepanu vangistas, hoolega üles märkinud. Sel teel kogutud andmete alusel olen koostanud eesolevad pildid kodumaa loodusest. Ütlen „pildid" sellepärast, et olen püüdnud loodusesemeid ja taimi elustada ja neisse ning neist koosnevasse tervikusse hinge ja südant panna. Olen katsunud looduse ilu ja suurust lihtsais lauseis väljendada, olles teadlik selles, et raske on otsatut ja suurt piiratud vahendite varal tabada.

Teose eesmärgiks pole mitte anda puhtteaduslikku eritlust ega kokkuvõtet kodumaa looduse nähtusist, vaid ta püüab pakkuda lugejale tüübilist kujutelma antud maastikust ja huvi äratada looduse esteetilise vaatluse vastu.

Raamatu lõppu on paigutatud tekstis esinevate üldiselt vähemtuntud taimede ja loomade (peamiselt lindude) eesti- ja ladinakeelne nimestik, mis, olles aluseks nende ülesleidmisele sellekohaseist käsiraamatuist, hõlbustab lähemat tutvumist vastavate olestega.

Tartus, 25. juunil 1935.

Johannes Piiper.

TEEKOND EESTI ÜRGMETSADESSE.

VII. 1921.

Teekond, mis me professor T. Bucholtziga ülikooli juures asuva loodusuurijate seltsi looduskaitse osakonna ülesandel ette võtsime, viis meid otsesihis Rakke jaamast üle Simuna Paasvere*) ja Muuga vahelistesse ürgmetsadesse. Päike paistis heledasti sinisest augustikuu taevast, kui kergel sõiduriistal Rakke jaamast looklevat maanteed mööda välja sõitsime, valkjashalle tolmupilvi selja taha jättes.

Pea üllatas meid maastikkude pildirida. Me silmade eest veeresid mööda kollakatest munakivikestest kruusamäed huvitavate profiilidega, valgetüvelised kaasikud, pigimustad turbaaugud ja lokkavad turnipsipõllud. Lammasküla mõisa avar tiik läikis hiiglapeeglina ja kaugemal kõrge kingu taga sinas Tammiku mõisa park. Pikad kinguread, kolletavad rukkipõllud mustvareseist kroonitud hakkjalgadega vaheldusid lilleõieliste kartulipõldudega.

Tee tõusis aegamööda kõrgemale, silmapiir muutus avaramaks ning läbi õrna uduvinetise sinasid kaugel Kellavere ja Ebavere kõrgustikud. Ehk kaugem vaatepilt küll tähelepanu äratas oma hiiglamõõtude ja

*) Paik Simuna kihelkonnas Virumaal.

suurejooneliste vormidega, vangistasid meid ikka jälle teeäärikul ilutsevad põllulilled, mis kirjude ridadena kiirelt mööda veeresid. Lillaõielised kobrulehed ja põldpujude puhmad vaheldusid sinisilmaliste ussikeeltega, mille õite ümber mesilased surusid. Meeldivate ridadena teretasid meid koldsed hobumadarad, vürtsilõhnalised raudrohud ja karejumikas, mis end purpurse õiepunaga ehtinud.

Kaugel sumedal tasapinnal mustas peenehambuline metsaviir, kuna lähemal vaheldusid avarad odraväljad haljendavate nurmedega, kus rahulik lambakari mäletses ja karjalapse rõõmus laul kõlas. Seal tuulest kõigutatud siniõielised linapõllud, siin mustamullalised künnid, mille sirgjoonelistel vagudel kirjud linavästrikud hüppasid. Maha jäi Hirla küla nägusate pruunvalgete hoonetega ja lokkavate nisupõldudega. Pea jõudsime maalilisse Avanduse külla, kus me tähelepanekut äratas punakas kivisammas kesk kolletavat nisupõldu kui ainukene mälestus veristest Rootsi sõdadest. Meile teatati, et Avanduse küla avarad väljad on armsamaks puhkepaigaks hallidele metshanedele, kes siit iga aasta tuhandete kaupa läbi rändavad. Imestust äratasid sihvakad piksevardad, mis talu õuedele üles seatud ning eemalt vaadates laevamaste meelde tuletasid. Kauni pildina veeres mööda Mooramõis sirgete puuridade, läikiva tiigi ja lumivalge viinaköögiga, kuna auväärilise Simuna kiriku sale torn kaua aega meie pilke vangistas.

Ikka kõrgemale viis meid roosaõielise lillpajuga raamitud liivane maantee. Hobused pingutasid jõudu, et meid mäest üles viia, mille nõlval asuvate põldude rohelised ja kollased värvitoonid sügava taevasinaga

vastolu sünnitasid. Me jõudsime pea mäe turjale, kus seni kitsas vaatepiir nagu nõiaväel üliavaraks muutus ja pilk üle põldude ja niitude, võsade ja talude Paasvere-Muuga põliste metsadeni ulatus. Hiigelsuure tumerohelise võruna piiras ta meie ees ning paremat kätt asuvat kaugeleulatuvat vaatevälja. Nobedasti veeres vanker alla lausikveeruliselt kõrgmikult, seljataha jättes raudkivilisi karjamaid ja rohelist kuusesalu varemeteks varisenud kabeliga,mille kõdunevaid müüre loojaminev õhtupäike kuldas. Pea jõudsime Paasvere mõisa, kus meile lahke vastuvõtt osaks sai ja öömaja lubati.

Vara hommikul sammusime kohaliku metsaülema saatel rõõmsal meelel üle selgeveelise Venevere oja, sest et tumesinine taevas head ilma tõotas. Lugematute juveelidena sätendasid peened kastetilgad hädalheina longus vartel.

Tee viis meid üle niidu, kus hädalilled valendasid ja salulind hommikulaulu vilistas. Pea muutus hall savine teerada süsimustaks rabamullaks, mille konarustes vesi läikis ja läbipääsemist raskendas. Meile näidati sirbikujulist kinku, mis kesk niisket sood asus ja mille sammaldunud raudkivid meile kaugetest jääaegadest kõnelesid. Meie jõudsime suurde soometsa, kus mänd, kask, haab ja kuusk valitsesid ning tihaste hõbekellalised hääled meid tervitasid. Edasi pääsesime ainult sügava kraavi veert mööda, mille mustjaspruunis vees haruldased veetaimed hõljusid. Läbipääsemata laanest kajas imeline häälitsus, mis osalt kanakulli, osalt emahirve meelde tuletas ja millele erilaseviu hele kisa seltsis.

Lihavad mustikapõõsad katsid varjurikast metsa-

alust ning nende mahlakad marjad olid meile suureks kiusatuseks. Tuultest murtud valgetohulised kasetüved puhkasid nagu pärgadest ümbritsetud surnukehad tumerohelisel metsapinnal ja kollakad sääseparved laulsid neile kurvatoonilist surmalaulu.

Jõudsime välja naeratavale metsaniidule, mis helerohelise vööna padriku veerel asus ning mille taga pidid olema saladusliku ürgmetsa esimesed saarekesed. Siin leidsime lookleva oja, mille kaldal tedremaran kollendas ja mis oma hõbeselget vett ränikivisel põhjal Venevere jõe poole veeretas. Siin kuulsime hiireviu kaeblikku vilistamist ja nägime teda kõrgel meie peade kohal majesteetlikkudes ringides tiirlemas. Selgelt helendasid ta võimsate tiibade valged ja pruunid värvitoonid tumesinisel taevavõlvil ning ta kurblik hüüd kajas kaugele üle nurme ja metsa.

Päike kõrvetas armutult ja me hingasime kergemini, kui metsa jahedasse varju jõudsime. Me leidsime end kirjus puude labürindis, mis koosnes põlistest kuuskedest ja jämedatest haavadest. Ühed neist tõstsid oma hiiglakroone uhkelt taeva poole, teised toetusid kõige imelisemates seisangutes oma tugevamatele kaaslastele või lamasid abitult rohupuhmaga kaetud metsapinnal. Nad olid kas vanaduse nõrkuse kätte surnud või kõige paremas elueas marutuultest murtud. Meie tähelepanu äratas iseäranis see, et peaaegu kõikide püstiseisvate ja längusviibivate metsahiiglaste juurtepärad maapinnast välja ulatusid ja vägevad tüved imeliselt haralistel jalgadel asusid. Nähtust seletati sellega, et metsapind, mis vanasti oli kõrgem ja soine, aegade jooksul kuivaks tahenedes madalamaks vajus. Surmlikku rahu, mis siin valitses, rikkus ainus mets-

nääri karm häälitsus ning kuivanud okste ja raagude ragin rändaja sammude all.

See oli esimene ja mõjuv tutvus Eesti põlismetsaga. Kuid ta oli üürike, sest et me pea palule välja jõudsime, kus valkjaspunakal turbasamblal arusisalikud jooksid ja haruldased lillavärvilised seenekobarad kõdunevatel kändudel kasvasid. Siin leidsime üllatuseks rohkesti harakakuljuseid — põhjamaa lilli, mis meie maal haruldased. Nende valgevärvilised lõhnavad õied ja peened varred kaunistasid pruuni sammalvaipa, mis punaseid ja halle raudkive kattis. Siin nägime kodumaa taimestikku ta vormikülluses ja värvirohkuses. Veripunased metsmaasika lehed ja lillpajude roosad õiekobarad ülendasid pruunide, kollaste ning hele- ja tumeroheliste värvide ilu.

Heledasti kädistas nobe käblik kuivanud kuuseokste rägas, kui kindlalt palupinnalt lahkusime, et üle kinnikasvanud mädajärve ürglaane metsikumasse osasse pääseda. Kartlikult astusime kõikuvale pinnale, kus ubaleht, soopihl ja vesiputk kasvas, ning sammusime, tihedaid pilliroopuhmi kõrvale tõrjudes, põlvini tumepruunis sulisevas vees. Veeaurudega läbijoodetud õhk, lõunapäikese palavus ja verejanuliste sääskede ning pistvate parmude parved väsitasid meeli ja me olime õnnelikud, kui jälle kindlamale pinnale jõudsime ja ürgmetsa videvikulisse võlvistikku astusime.

Ürgmets avaldas meie peale vägevat mõju, kuid mitte sellega, et ta liiga palju elu, vaid surma sisaldas. Hiigelsuurte kuuskede, jämetüveliste haabade ja tüsedate kaskede tihedad võrad sünnitasid tihtipeale katuse, millest päikese kiired läbi tungida ei suutnud ja mille tõttu siin paiguti videvikuline hämarvalgus valit-

ses. Kuid ka siis, kui päike oleks metsa alla paistnud, oleks võimatu olnud metsapinda näha. Sest siin lasus mitu kihti puutüvesid igasuguses asendis ja suuruses. Kõige sügavamal puhkas kõige vanem ning rohkem kõdunenud kiht, kuna kõrgemal asusid hilisemad puudekooljad.

Tumma imestusega vaatlesime neid omapäraseid surnukehade lademeid, mida osalt paks sammalvaip, osalt tihe mustikapõõsastik kattis. Kui palju puudepõlvi pidi siin viimast und puhkama ja kui palju eluta ainet pidi siin pikkade aegade vältusel eluliseks ja elulist uuesti elutuks olema muutunud. Siin võitlesid puud — vanad ja noored valguse ning ruumi pärast. Meie nägime, et mitte igal puul õnne polnud priskelt ja sirgelt päikese valgusele vastu kasvada. Siin oli küllalt kõveraid ja küürakaid, kahvatuid ja kuivanud puid, kelledelt vana saja-aastane metsahiiglane oma tiheda oksastikuga elustava valguse ära võtnud ja neile juba noorelt surmamärgi peale surunud.

Kuid kui meie metsahiiglasi — saja-aastasi — lähemalt tähele panime, siis nägime, et kõike purev ajahammas nad seest tihtipeale puruks poetanud, ja et nende väline tugevus oli näiv ja petlik. Oleks tol päeval, kui me ürgmetsas viibisime, vägevad marutuuled metsahiiglaste võimsaid kroone kõigutanud, siis oleksime vististi kuulnud mõne igivana metsavalitseja tumeda mürinaga puruks murduvat. Võib-olla, et meil ka õnn oleks olnud näha, kuidas ta maha langedes nõrgemad naaberpuud purustas või elusalt oma alla mattis.

Meie nägime ka selliseist võimsatest tuultest ümberpaisatud puid, mille juurestik mulla ja saviga

maast oli üles kistud ja poolteisesülla kõrguse haralise müürina ülespoole sirutus. Paigad, mis langenud puude tõttu vabale päikesepaistele avanesid, olid ürgmetsas kibeda võitluse alaks muutunud. Siin heitlesid omavahel ruumi ja valguse pärast niihästi õed ja vennad, kui ka sugulased ja võhivõõrad. Võitjaks jäid need, kes olid tugevamad ning oma võimsad võrad üle nõrgemate kaaslaste vaba õhu ja valguse järele sirutasid.

Üllatavat pilti pakkusid ürgmetsas noored puud, mis mitmesugustes arenemisjärkudes viibisid ning millede hälliks olid kõdunenud tüved, kuhu nad kord seemnena sattunud. See asjaolu seletas meile nähtust, miks suurem osa põlise laane puudest oli varustatud maapinnast välja kõrgele ulatuvate juurepäradega, ehk siin küll igas paigas metsapinna vajumisest juttu olla ei võinud.

Ürgmets pakkus meile tõetruud pilti suurest sündimisest ja suremisest, alalisest tekkimisest ja kadumisest, vahetpidamata tulemisest ja minemisest. Teaduslikul uurimisel saavutatud andmete peale toetudes, peame oletama, et seesugune puutumata neitsiline mets iidsetel — igivanadel aegadel tervet Eestit kattis. Ta puuduse põhjuseks kodumaa lagendikkudel ja kinkudel tuleb inimest ning ta kultuuri pidada. Meil on kindel põhjus karta, et Eesti edenev kultuur ka Paasvere-Muuga põliste laante algupärasust ja puutumatust hakkab ähvardama. Päev, mil see sünniks, oleks kahtlemata kurvemaid, sest ta hävitaks jäädavaks kõige suurema ja omapärasema mälestuse, mis meile seni õnnelikul viisil kodumaa ürgloodusest alale jäänud.

Raske, hädaohtlik ja osalt isegi võimatu oli põlis-

laanes otsejoones edasi liikuda. Seepärast olime sunnitud liikumisteeks valendusi või sihte tarvitama, mis omal ajal maa-ala mõõtmiseks metsadest läbi aetud. Kuid ka siin tuli meil alatasa üle uhuliselt lamavate tüvetõkete ronida. Õudse raginaga rusunesid tihtipeale need seestpoolt kõdunenud, kuid pealtnäha terved sambla- ning marjapõõsastikuga kaetud tüved me sammude raskuse all.

Me panime tähele teravat vahet, mis valitses videvikuse metsaaluse ja päikesepaistelise valenduse taimestiku vahel. Ürgmetsa hämarate võlvide all, kuhu päikesekiir ei ulatunud, valitses sammalde, sammalpoolikute, seente ja sõnajalgade riik. Sihil aga, kuhu päikese elustav valgus ligi pääsis, olid esitatud kõik taimikud, millest mets kui taimestik koos seisis. Siin kasvas niihästi sammal ja sammaspoolik, mis elava vaibana kõdunevaid tüve, kände ja maapinda kattis. Siin haljendasid sõnajalad, kõikusid heinkasvude nõtkuvad kõrred, õitsesid kirjuvärvilised rohud ja puhmad ja haljendasid kõrgemat taimestikukihti sünnitades kõige mitmekesisemad põõsastaimed.

Pühalikku vaikust, mis ürgmetsas üldiselt valitses, segasid ainult rähnide helid ning tihaste ja põialpoiste peened häälitsused tihedates puuvõrades. Valendusel aga kõlasid mitmesuguste laululindude hüüded, oli kuulda rohutirtsude siristamist ja mesilaste suminat, keda siia meelitasid õite kirjud värvid, magusad lõhnad ja soe päikesepaiste.

Kuivemale kingule jõudes võtsime aset sammaldanud metsapinnal ja pehkinud kändudel, et vaevarikkast rändamisest puhata ning saadud muljete üle mõtteid vahetada. Pikad kastevarred ja õitsevad hein-

putked ümbritsesid meid halja müürina, kuna sõnajalgade-meri hallide puutüvede vahel silmale rahustavat pilti pakkus. Meie juht teadis meile jutustada, et suurematest imetajatest loomadest elutsevad siinses ürgmetsas karu, hunt, ilves, nugis, mäger, naarits, rebane, hirv, valge jänes ja orav. Põdrad rännanud maailmasõja algul siit mujale. Ka metsiste, tetrede, laanepüüde, korbitsate, kanakullide ja raudkullide poolest pidi ürgmets rikas olema. Isegi mustad toonekured ja kotkad, mis muidu nii haruldased, ei pidanud siin puuduma.

Tihedad sääskede parved, keda püüdsime suitsuga peletada, ei andnud rahu paigal püsida. Jälle rändasime tihedas ürgmetsa padrikus, mis aegamööda hõredamaks muutus ja lõpuks iseloomuliku parkmaastikuna esines. Me viibisime võrdlemisi hõredas metsas, kus kuusk, kask ja haab valitsevad, mille kroonide vahelt päikesekiired heleda joana läbi pääsesid ja niine-, pähkli-, saare- ja vahtravõsale langesid. Vabad paigad maaslamavate sammaldanud tüvede vahel olid paradiisiks rikkalikule taimestikule. Sinilill, kopsurohi, hundinui ja leseleht kasvasid siin sõbralikult üksteise kõrval. Mille üle aga erilist rõõmu tundsime, oli kuldking ja lõhnav varjulill, mida ma mujal Eestis pole leidnud. Et siia puutumata loodusekotta ka kultuuri mõju oli tunginud, seda tunnistasid maharaiutud noored niined. Kurvalt puhkasid nende valkjaskollased surnukehad tumerohelisel metsapinnal. Meile teatati, et vene mehed Avinurmest siit viiskude punumiseks niine koort toomas käivad.

Päike viibis juba õhtutaevas, kui metsast rohelisele niidule jõudsime, kus valgetüvelise kasesalu

tagant nägime sinist suitsujuga taeva poole tõusvat. Pea seisime päikesepaistelise metsatalu õues, kus kehakinnitust leidsime ja uueks teekonnaks jõudu kogusime. Tee viis meid üle noore turbasoo, mille pehmes samblas, mis paiguti veripunase ja väävelkollaste värvidena helendas, süsimustad rästikud pidid asuma. Meie nägime värskelt purustatud sammalmätast, näljase karu tööd, kes siit saaki otsides hiljuti läbi rännanud.

Jõudsime välja tasasele niidule, mille punakale pinnale hiilgelehelised pajupõõsad õhtusi varjusid heitsid. Meid üllatasid siin mehepikkused sooristrohu puhmad ja haruldaselt suur hiireviu, kes kase kõikuvas ladvas istudes oma kirjut sulestikku kohendas. Vaevarikka rännaku järele läbi kahiseva roostiku ja soise padriku jõudsime niidetud luhale, kus päevatööst väsinud heinaliste tumedad varjud leegitseva tule ümber liikusid.

Pea muutus pilt — me viibisime jälle ürgmetsas ning jõudsime raismikule, kus läbi õhtuhämaruse arvurikkad puusüllad valendasid ja suitsevad kännud kibedat vingu laiali laotasid. See oli vene valgekaartlaste töövili, kes metsaraiumisest elatusid ja asusid lähedal viibivas metsavahi talus, kuhu ka meie ööalguseks jõudsime. Mõnus tunne valdas meeli, kui olime jalad ja riided porist puhastanud, õhtueinet võtnud ja kurvaviisilise vene laulu saatel värskes heinas magama uinusime.

Hiigeljoana kallas kuldne hommikupäike valgust ja soojust metsale ja nurmele, kui savist rada mööda, mida marjadest punetavad vaarikupõõsad raamisid, jälle ürglaane poole rändasime. Võimsalt tõstsid igi-

vanad haavad ja tüvekad männid oma kõrgeid latvu sinavasse õhumerre ja pakkusid vilu varju laane sõnajalale, mille lehtrilaadi puhmad niisket metsapinda katsid. Pea sammusime teerajalt padrikusse, kus süllapikkuste lillpajude roosad õisikud rohelisse lehemerre uppusid, ja mõõtsime silmadega hiigelhaabade pikkust, mille vanadus pidi ulatuma saja kuni kahesaja aastani. Pilt, mida sammaldunud tüvede kõrge sammastik pakkus, oli nii mõjuv, et meie siin viibida otsustasime ja kõdunenud kändudele toetudes vana metsavahi tagasihoidlikku vestet ürglaane loomastiku üle kuulasime.

Ka siin elutsenud enne maailmasõda rohkesti põtru, kuid sõja ajal kadunud nad. Inimene ei olevat nende kadumises süüdi. Karusid ja hunte pidi metsas küll olema. Ta vanaisa mäletavat isegi hirve, kes siin elutsenud. Nõndanimetatud suure oja lodus asuvat saja-aastane kuusk, mille tüvel $2^1/_2$ sülla pikkused triibud leiduvad, karu küünte jäljed, kes puul ronida armastanud. Seda karu olevat ta seal käesoleva aasta kevadel näinud. Teine karu, kes suure maaslamava haava tüve mitu jalga paigast nihutanud, pidi olema haruldaselt tugev loom. Ka suured kotkad ja must toonekurg pesitavad laanes, kuna hiireviud ja kanakullid on harilikud. Sookure kisa olevat sagedasti soodes kuulda. Metskassi aga ei mäleta vanaisagi. Nastikuid pole tähele pandud. Siniraag, uuralikakk, värbkakuke ja öösorr on harilikud. Rebaseid on vähe, valgeid jäneseid aga küll. Rohelisi konni on palju, kuna konnakarbid ja vähjad ojades on haruldased.

Jälle ronisime üle sammaldunud metsahiiglaste

tüvede ja otsisime teed, et uhulisest rägastikust sihile välja jõuda. Kollase, pruuni ja valge samblikuga kaetud kõdunevad tüved puhkasid risti-rästi paisatult rohelise puhma ja pruunide oksaraagudega kaetud metsapinnal. Teised seisid marutuultest pooleks murtult nagu pikad obeliskid ja sisaldasid musti auke, mida rähnid raiunud ja kus nugis, öökull ja orav varju leidsid.

Pehkinud puukooljad rusunesid me sammude raskuse all ja murduvate okste ragin segas ürgmetsa hauarahu. Jänesekapsas, imaras, maavits ja leseleht katsid smaragdrohelise vaibana tumepruune puudekehi, mis mitmekordse puuriidana üksteise peal lamasid ja olid rändajale läbipääsemata tõkkeks.

Väsinult jõudsime laanest välja konarlisele metsateele ning sammusime sügava kraavi veerel, kus paistsid hallid siiluri paaned ja viinkollane vesi ränikivisel põhjal nirises. Ehk meid küll kibe janu piinas, ei tihanud me siiski kollast soovett kuivanud huultele tõsta, vaid püüdsime janu palukamarjadega kustutada, mille rohelised varred hallide rändmunakate vahel ilutsesid.

Ei olnud kerge lahkuda kindlapinnaliselt saviteelt ja tungida kahisevasse pilliroo puhmasse, kus vilu soovesi põlvini ulatus. Tahedamal pinnal tervitasid meid kuldõielised soo ristrohud ja lillapealised Peetri-piibelehed, kuna pajupõõsa alla laialipillatud laanepüü suled siin toimunud kurbmängust kõnelesid. Imetledes vaatlesime sihvakaid soo-ohakaid, mille lillavärvilised $1^1/_2$ sülla kõrgused varred tumerohelisel tagapõhjal omapärast pilti pakkusid. Ümmarikul kingul, kesk soist laant, kus härjasilm, Peetri-piibeleht ja

hädalill õitsesid, nägime sipelgatest uuristatud kändu, mille karu, kes siin hiljuti võõrsil viibinud, lõhki oli kiskunud. Pea sulisesid me sammud jälle jahedas soovees, kus tuul kõikuva pillirooga mängis ja kuldõiene tedremaran ubalehega seltsis. Ei saa unustada mirtlehelisi peeni jõhvikavarsi, mis väävelkollasel turbasamblal roomasid ja veripunaseid soopihla silmi, mis jõeosjade vahelt meile truult otsa vaatasid. Kurba pilti esindas kibe võitlus läbilgunenud turbasambla ja sooheinamaa vahel, mis oli lõppemas viimase kaotusega. Kuni silm ulatus, hiilgas kääbusmändide vahel terashall soovesi, mille kohal kollakad sääseparved hõljusid.

Varsti lõppes kõikuv soopind ja me seisime jälle ürglaane hämaras varjus ja tundsime imestust punaka kasetüve üle, mille põhjuseks olid verekarva mikroskoobilised vetikad. Me uurisime nirgiaugukesi, mis sammaldunud künkal mustasid ja kuulasime korbitsa tiibade kahinat, keda me tulek kuivanud metsaoja põhjast lendu peletas. Kaua kõndisime metsa karastavas vilus ja tundsime kaasa rõõmule, mida arvurikkad seeneliigid, millega metsapind nagu üle oli külvatud, professor B-le valmistasid.

Sammaldunud puutüved, mis ürgmetsa vaiksete võlvide all puhkasid, tuletasid meelde hiigelpikki kalmukünkaid ja nende vahel asuvad lillpajud ja metsmaasikad — lilli, millega armastav käsi kadunu hauaümbrust ilustanud. Me nägime sügavaid mägrakoopaid tumerohelise käolinaga kaetud liivakingu äärel ja jälgisime kirju rähni nobedat tööd kuivanud kuuse kobedal tüvel. Hele päikesekiir, mis tihedate kuusevõrade vahelt läbi tungis, sätendas viinkollastes vaigu-

tilkades, mis heledate pisaratena iidsete puude halle tüvesid katsid, ja helkis alla lillakaile lehtedele, mille marjad rubiinidena punetasid.

Aegamööda hõrenesid punakashallid tüvede read ja sinised taevalaigud tumedate kuuselatvade vahel paisusid laiemaks. Pea sammusime pigimustal veest lortsuval teerajal, mis avara sooheinamaa serval lookles. Sihvakad sanglepad pakkusid karastavat varju kuumade kiirte eest ja hõbedase veteliniku kohal, mis pajupõõsaste vahel peeglina hiilgas, kihasid kihulaste parved.

Meie rännaku lähemaks eesmärgiks oli haruldane kuusk, mis Tedremaa heinamaa veerul haljendas ja mis oma hiigelsuuruse poolest ümbruskonna metsade üle valitseb. Kuusk asub kesk tihedat tihnikut, kus painduvad kastikud, roosaõielised lillpajud ja lihavad heinputked haava-, kase- ja pihlakavõsas üksteisega võistlesid ja maavits oma kollased õied alandlikult oma kaaslaste varju alla peitis. Hiigelkuusk, mille jämedat tüve kaks inimest rinnakõrguselt hädavaevalt ümber suutsid võtta, tõstis majesteetlikult oma püramiidset latva sinavasse õhuruumi. Viis võimsat juurt toetas vägevat tüve, enda vahel sügavaid koopaid sünnitades, ja tuletas meelde määratusuuri küünlajala harusid. Tasane tuuleõhk kahises haava värisevates lehtedes, mille õrnad varjud hiigelkuuse valkjashallil koorel virvendasid.

Meile teatati, et see iidne looduse mälestusmärk ammu juba halastamatu sae ohvriks oleks langenud, kui viimane mitte liiga lühike poleks olnud. Aastasajad olid mööda läinud, terved põlvkonnad taimi ja loomi oli kuusk näinud sündivat ja surevat, kuid ta seisis

ikka veel seal tõsiselt ja tummalt, nagu poleks ta isegi sellest rõõmu tundnud, et nii suurt saagi polnud, mis oleks ta elava ihu läbi lõiganud. Kaua istusime meie metsakuninga sammaldunud juurtel ja otsisime lahendust mõistatusele, miks looduses üks nähtus nii suur ja püsiv, teine nõnda kaduv ja üürike.

Lehelinnu hõbedane hääl äratas meid mõtetest ja me nägime, kuidas väikesed hallid sisalikud koredal kuusekoorel soojast päikesest mõnu tundsid ja pikad keeled sumisevate sääskede järele välja sirutasid. Raske oli lahkuda suurest looduse mälestusmärgist ja meie tõotasime kõik teha, mis võimalik, et teda halastamata inimese pika sae eest kaitsta ja teateid ta suuruse ja ilu üle siit tundmata Tedremaa tihnikust laia ilma laiali kanda.

Jälle kõndisime sääreni jahedas soovees, kust ainult sookaskedega kroonitud kollased mättapead välja ulatusid ja lõikheinte teravad ladvad end õhumerre tõstsid. Me nägime siin vesist heinamaad aegamööda nooreks turbasooks muutuvat ja inimese vaevarikast kätetööd ürglooduse rüppe tagasi langevat. Kõrvetav palavus, aurudega läbijoodetud sooõhk ja sookaelte mürgine lõhn uimastasid meeli ja me tundsime suurt rahuldust, kui jõudsime kuivemale pinnale metsa varju. Peletatud raudkulli kisa vaibus rohelistes kuusekroonides ja metskitse jälgiva koera haukumine kajas tuhandekordse helireana iidse metsa hallitüvelistes sammaskäikudes.

Ikka kõrgemale tõusis saviliivane teerada, kuni seljandikule jõudsime, mida sammaldunud raudkivid katsid ja kust pilk kaugele üle punetava turbaraba ulatus. Kuigi veripunased marjakobarad lopsakatel

palukavartel meid paigale jääma meelitasid, otsustasime siiski suuri laukaid vaatama minna, mis avara raba veerel asusid. Meie sammusime üle rabakaldal ilutsevate kastevarte mere, mille nõtkuvad kõrred meile peenemoeliselt vastu kummardusid, ja jõudsime kõikuvale sammalpinnale, kus sooputk, ubaleht ja punaõieline soo-kuuskhein meid ettevaatusele manitsesid. Me peatusime seal, kus sinika ja sookaelaga kroonitud rabamättad harvaks jäid ning meie ees kastanpruun rabamuda ja tume vesi hädaohtu kuulutavalt läikis. Laukaid ümbritsesid halli vööna kidurate soomändide surnud tüviread. Kurvalt seisid nad punarohelistel rabamätastel ja tõstsid oma sammaldunud oksi nagu paludes taeva poole. Nad tuletasid meile elavalt meelde kõdunevate ristide ridu mahajäetud surnuaia rohinenud kalmukinkudel.

Rabaveerul asuv soomets, millest laugastelt lahkudes mööda rändasime, pidi ülirikas olema metsiste ja laanepüüde poolest. Ka haruldane lapikakk ja kassikull pidid siin pesitama ja täpilised tildrid rabaveerul elutingimusi leidma.

Päike oli õhtutaevasse veeremas, kui soisest laanest nurmele jõudsime. Õhtune tuul kahises hiilgavas kaselehestikus, mille valgete tüvede vahelt kollendavad põllud paistsid ja metsavahi talu hall katus silmapiirile kerkis. Hiigelkase lai võra, mille ripnevad oksad kui rohelised juuksekahlad sinaval taevapõhjal lehvisid, oli meile katuseks ja hilissuve lilledega kaunistatud muru pehmeks vaibaks, millele perenaise lahke käsi istmed asetas ja laua õhtuootega korraldas.

Punapuguline kanepilind noore kuuse ladvas laulis meile lahkumislaulu, kui lahke metsatalu jumalaga

jätsime. Tee viis meid üle liivase palu, mille õitsev kanarpik purpurseks värvis. Pruuniõieline kastikute meri sätendas õhtupäikese punas ja sulglehiste põldsõnajalgade vahel kasvas roosaõieline lillpaju, mille valgehebemelised seemned õrnalt õhtuses õhus heljusid.

Lähedasest salust kõlas näljase kaarna kalk häälitsus ja eemal läbi õrna uduloori sinas männikuviir, mille taga kõrgraba asus, millega tahtsime tutvuda.

Nobedasti sammusime pehmel turbamullal, mis sügavast kraavist välja oli tõstetud. Õhtupäike värvis mändide saledad tüved merevaigulisteks ja sätendas vikerkaareliselt rägapardi sulestikul, keda me sammude krabin vetepinnalt lendu ehmatas. Purpurse kanarpikumerena punetas kõrgraba keskmine osa, kuna kaugemal helerohelised värvid valitsesid ja surnud rabametsa hallide toonidega ühte sulasid. Kaugel sinas läbi suitsu ja uduloori hambuline ürgmetsade viir. Me kuulsime äkki kaeblikku lindude kisa. Need olid täpilised tildrid, keda rabapistrik kääbusmändidelt üles kohutas. Omapärane oli loodus suures Laukarabas, kus väävelkollasel turbasamblal suvel peened jõhvikavarred roomasid ja nahklehine küüvits ja lõhnav sookael õitses, kaunis oli ta hilissuvel, kus tuhanded mesilased ta purpursel õiemerel sumisesid ja õudne talisel ööl, kus kahvatu kuu ta lumiseid lagendikke hõbetas ja näljased hundid valge jänese peale jahti pidasid.

Päikese punane ratas veeres mustava metsaviiru taha ja peenike pilveriba merevaigulisel aluspinnal muutus purpurseks. Meie ei tohtinud rabas kauem viibida, kui videvikus tahtsime koju jõuda. Niidult lahkujad heinalised, võsast üleslendav tedrepaar, sügav

kraav, mille pigimustal seinal lumivalge lubjamergli viir helendas, kristallselge Venevere oja ja viinaköögi punetavad ahervarred liikusid meist aeglaselt mööda, enne kui Paasvere mõisa tumedasse parki jõudsime ja mõisarõdul lahke vastuvõtte osaliseks saime.

Aeglaselt nihkus lumivalge pilvekobar hommikuse päikese kuldaselt palgelt, kui Paasvere mõisast lahkusime, ja hele valgusjuga kuldas metsa ja põldu. Kui nobe vanker aga Pandivere kõrgmiku idaveerule jõudis ja silm jäi peatuma üle roheliste nurmede ja kollendavate väljade ürgmetsa sinavale viirule, siis paistis, nagu oleks hiidne Eesti mets tõsiselt manitsenud, iialgi unustada seda, mis ta meile näitas. Meile paistis, nagu oleks ta meid vannutanud sõna viia noorele ja vanale kõigist, mis ta meile jutustanud. Ei siis saanud külmaks jääda süda, ja me tõotasime viia sõnumid linna ja maale ja kuulutada kõigile, et kodumaal veel tükk loodust alale on jäänud, mis on samasugune, nagu ta oli aastatuhandete eest.

Me tõotasime häält tõsta Eesti ainuma hiie ilu ja omapärasuse kaitseks. Külm kirves ja halastamatu saag ei pea seda hävitama, mida saatus ise rahvale alal hoidnud. Peaks aga see siiski sündima, peaksid kaledad kirvehoobid kodumaa looduse templi pühamas paigas kord kajama ja terav saag metsahiiglastele surmalaulu laulma, siis oleks kohutav kuritegu tehtud niihästi kodumaa kui ka ta laste vastu, mida need, kes peale meid tulevad, iialgi meile andeks ei annaks.

TALINE LOODUS TÄHTVERE METSAS.

XI. 1921.

Tartu katoliku kiriku juures, kus vinge loodetuul valendavalt põllult peent lumetolmu üle jäätanud teeraja Tähtvere parki veeretas, saime kokku zooloogia muuseumi preparaatori hr. L-ga seks, et novembrikuu looduse vaatluseks väikest käiku Tähtvere*) metsa ette võtta. Meid teretasid orelihelid, mis kiriku võlvide alt kõlasid ja pargi põliste kuuskede tumeda kohinaga ühte sulasd. Tõsiselt seisid valgetüvelised kased, sammaldunud paplid ja tõmmukoorelised pärnad ning tõstsid otsekui hommikupalveks oma tuulest kõigutatud kroone tinahalli taeva poole. Teravaharjalised lumeleeted, mida külm tuul saledatüvelise kuuserea vahelt libedale teerajale puhunud ja konarikud kuusejuured, mis nagu surnuluud külmanud mullapinnast välja paistsid, raskendasid edasipääsu. Pargialuse lumeliniku kristallisel pinnal lipendasid vahtrapuu viljalehed ja kollendasid tuulest heidutatud lärjepuu okkad, mis valge lumevaiba paiguti ookerkoldseks värvisid. Kuldpea põialpoisi ja sootihase peened hääled sundisid meid seisatama ja kohisevate kuuskede püramiidseid võrasid tähelepanelikumalt silmitsema.

*) Paik Tartu lähedal.

Esialgu polnud midagi näha, sest õrnad linnukesed hoidsid end karmi tuule eest õõtsuva okastiku tihedasse varju ja meil oli võimalik ainult nende hõbekeelsete helide üle rõõmu tunda. Kuid kannatus kandis vilja ja me tundsime sügavat rahutust, kui Eesti metsade pisema lauliku — põialpoisi helekoldset peakest tumerohelisel kuuseoksastikul nägime vilkumas.

Jäine tuul, mis kiuslikult läbi taliriide tungis, kiirustas meie samme. Tähtvere mõisa värvikaunis hoonerida, pruunilehine okasviirpuu põõsastik maanteeveerul, hallid varesed sihvaka saaresalu raagus ladvastikus ja lumine põld, kus lugematud kapsajuurikad mustasid, nihkus meist vormirikka pildireana aeglaselt mööda. Heledalt kajas noorte sõdurite rõõmus naer üle valendava lumevälja ja nende saledad kujud liikusid nobedasti rahutult hirnuvate hobuste vahel, kes soojast tallist tõrkusid välja tulla. Peletatud põldvarblaste parv, kes õlehunnikus viljateri otsis, lendas valjult siristades tihedasse kuusepõõsastikku, mis tumerohelise müürina raudteeveerul ilutses.

Raudtee tammilt, kus koldsel liivapinnal kiunuv tuul peent lumejuga lennutas ja raudkülmad roopad kaugel silmapiiril näisid ühte sulavat, ulatus pilk vabalt Tähtvere männiku oliivrohelise viiruni ning mõõtis läbi külma õhuloori avarat lumekõrbe, mis paremat kätt ulatus mustava Vasula ja Marrama metsapalistuseni. Kiirelt sammusime üle mullatolmust koldseks värvitud lumeliniku, kust tuulest siledaks viilitud mullaharjad välja vaatasid ja olid tõkkeks helevalgetele lumeleedetele. Külm tuul mängis väriseva raudrohu õisikuga ja veeretas peent lumituhka

inimese sügavatesse jalajälgedesse, neist ainult peenmusti pragusid alale jättes.

Mida lähemale meie Tähtvere männikule jõudsime, seda selgemaks muutusid ta värvid, seda teravamaks kujunesid ta vormid. Esmalt ühtlane tumeroheline metsamüür hõrenes saledateks männiridadeks, mille käharad võrad indigosiniste kordpilvede tagapinnal haljendasid ja merevaigulised tüved punetavast lepavõsast üles kerkisid. Sügavamaks muutus lumivaip ja apramaks ta kristalne koor, kust jalg iga sammu peal läbi murdus ja edasisaamise vaevarikkaks tegi. Rikkalikuks tasuks vaeva eest oli kaunis pilt, mida pakkusid purpurivärviliste urbade meri noorusvärskel lepavõsal ja kuivanud põldhumala varred, mis väänlesid otsekui liaanid — kui peened maod nõtkuvate lepavõrsete ümber. Üllatunult uurisime pisikese nirgi õrnu jäljepaare valgesametisel lumepinnal ja nägime neid vaarikuvõsas mustavasse auku kaduvat, kus ta nähtavasti videviku katte all kaelushiire jahile hiilinud, keda kibe nälg välja meelitanud koldseid rohuliblesid närima.

Meie ei olnud veel suutnud kaugemale metsatihnikusse tungida, kui lähemalseisvatelt mändidelt kõlav peenike, kõrge z e r k-z e r k meie tähelepanu vangistas. Raske oli imestushüüet maha suruda, kui peenraolises lepavõsas ja sinakasrohelisel männiokastikul nägime hüplevat lumivalgeid mustasabalisi pallikesi. Ei olnud mingit kahtlust, et meil õnn oli sabatihaste lustilikult rändava seltskonnaga kokku puutuda. Nagu hiirekesed ronisid nad rahutult oksalt oksale ja nende heledad häälitsused elustasid talirahus uinuvat metsasalu. Isegi angervaksade kolletanud viljavartel nägime nende val-

geid kehakesi kõikuvat ja neid õrna noka varal pudenevalt viljasarikalt putuka nukkusid otsivat. Kaua seisime sügavas metsalumes ja kinkisime silma ja kõrva haruldasele looduspildile, kuni nobedate linnukeste valged kujud rohelistesse puudevõradesse kadusid ja nende hõbeselged hääled salapärasesse metsakohinasse vaibusid.

Meile näis, nagu oleksid noored laanemännid lõbusate lindude lahkumise üle valu tundnud. Liikumata seisid nad üksteise kõrval ja nende lumega koormatud nõrgad oksakahlad rippusid abitult nagu kahvatud surnukäed sametlumise metsapinnani. Meile paistis, nagu poleks peenraolisel pajupõõsal sellest kahju olnud, et vallatud laululinnud maha poetanud ta kaunima ehte, mis kristalsete lumikarniisidena ta veripunaseid oksi ilustas.

Juba tahtsime siit lahkuda, ja külm lumi rudises meie sammude raskuse all, kui uued hõbedased heliread meie kõrvu tungisid ja meid paigale jääma manitsesid. Ikka valjemaks muutusid häälitsused, mille peenem eritlus meid otsusele tõi, et suurem parv mitmekesiseid Eesti metsa talilaulikuid meile oli lähenemas.

Lumiseid männioksi ettevaatlikult teelt tõrjudes hiilisime tasahiljukesi meid vangistava linnustiku poole ja me sammukõla sumbus vahtkerges lumivaibas. Tugev t s i ö r r r r r lähemas männivõras oli kindlaks tunnuseks, et seal tutt-tihane asus ja iseloomulik t s j ä v ä v ä v ä v ä eksimatuks tunnuseks, et temaga sootihane seltsis. Pea nägime imelist tutt-tihast oksalt oksale hüppavat ja mustapealist sootihast kõikuval männiraol nokitsevat. Peen, kõrge t s i v i - t s i v i tihe-

das männikroonis kõlas kuusetihase keelelt ja pikk peen siit-siit kuldpealise põialpoisi õrnult huulilt. Kui kaunid olid nende vormid, kui kenad nende värvid, kui kärmed nende liigutused hoolsal toiduotsimisel ja liigutavalt eeskujulik nende omavaheline kooshoid. Tumma imestusega vaatlesime väikeste metsasõprade kasulikku tööd ja kuulasime ahnelt nende hõbekellalisi hääli, mille ilusad helid kaua veel hinge helisema jäid, kui väikesed sõbrad juba metsatihnikusse kadunud ja nende häälitsused tumedasse metsakohinasse kustunud.

Vinge tuul kõigutas tinahallil taevapõhjal haljendavaid männivõrasid ja oksalt lahtimurdunud lumetükk langes hääletult alla metsapinnale, pehmele lumevaibale sügavat armi surudes. Vaikides sammusime kitsal teerajal, mida uisutajate pikad jäljed peegelsiledale metsapinnale tallanud. Rebase nöörsirge jäljerida, mis kõneles öösisest jahikäigust väleda nirgi ja kartliku hiire peale, ristles üle tee ja kolletanud kastevars, mis sätendavast lumelinikust välja ulatus, kummardus meie poole, nagu oleks ta meid tänada tahtnud, et teda ta üksinduses vaatama tulime. Üllatatult uurisime lumiste mändide vahele kaduvaid orava jäljepaare ja imelikke märke, mida ta uhke saba sametisele lumelinikule surunud. Vana männi korbalise tüve jalal kadusid jäljed, siit oli orav üles roninud, et männikäbide toitvat väärtust järele proovida.

Tinahallid taevalaigud roheliste männivõrade vahel muutusid avaramaks ja me jõudsime välja palule, mis valge saarena kesk tumedavärvilist puudemerd helendas. Sametisel lumelinikul leidsime siin halli jänese kitsaid jälgi, mille omapärane asetus tunnistas,

* * *

et kartlik loom magamispaika otsides siit läbi oli rännanud: ta oli nimelt teerajal, mille suusalkäijad sügavasse lumevaipa tallanud, oma äraandlikke jälgi kaotada püüdnud ja teelt ülipika hüppe kõrvale teinud, kust korrapärane jäljestik tihniku poole kadus. Et abitut looma isegi ta peidetud puhkeasemel tõsine hädaoht ähvardas, seda tõestas näljase rebase nöörsirge jäljerida, mis me teerajaga ristles ja halli jänese jälgi tumerohelise tihniku poole saatis.

Uuesti koondusid merevaiguliste männitüvede hõredad read ja jälle kohas meie kõrvus nende käharate võrade kurvatooniline kohin. Imetledes vaatlesime haljendavaid nõmmkanarbiku varsi, mis külma surnuvaiba alt meile vastu naeratasid; nende peenevormilised lehed olid sama rohelised kui suvel ja lillavärvilised õielehed ei olnud midagi oma kaunist värvitoonist kaotanud. Igatsedes sirutasid rohekad mustikapuhmad oma haralisi varsi läbi valge lumevaiba, otsekui kurdaksid nad taga oma õrnu õisi ja varisenud lehti. Suur punakashall raudkivi, millele lumine tali valge mütsi pähe surunud, näis unistavat oma kaugest kodumaast, kust kord igavene tali ja halastamata jää ta lahti kangutanud ja kaugele võõrsile eksitanud. Külm tuul kahises kalgilt kuivanud kastikute puhmas, mille surnud pead üle mändide lumiste kroonide ulatusid, ja mängis halastamatult kolletanud angervaksade värisevate vartega. Liikumata ja tummalt seisid pajupuhmas pooleks murtud soo-ohakate mustjad varred, mille õitsevad pead armuta inimene arstirohuks ära katkunud, ega võtnud mingit osa liikumisest ega helidest, mida vinge tuul kolletanud rohukahlades elule kutsus. Rähnist uuristatud kõduneva kännu veerul

läikisid tumerohelised palukalehed — magus roog kirjule tedrekanale, kelle kaunis sugu tänapäevani veel Tähtvere laane puutumata osas elutseb.

Laas hõrenes ja meie seisime lumise palu veerul, kust pilk kaugele üle valendava soo ulatus, kus kartlik rabakana elutingimusi pidi leidma ja oliivroheline soomändide viir raudsiniste pilvesiirudega ühte sulas. Üllatatult vaatlesime sügavaid liivaauke, mille lumega raamitud helekollastelt veerudelt tuulest kõigutatud pruunid juurekahlad alla rippusid. Meile paistis, nagu oleksid need kuivanud juurtekahlad meile kaunitest aegadest tahtnud jutustada, mil nende esivanemate rohelised varred haljendava muruna tasast palu katsid, kus poola soost üliõpilased oma traditsioonilist esimese mai püha pidutsesid ja maitule punased keeled ümbritsevate mändide tüved ööhämaruses veripunaseks värvisid. Meie viibisime paigas, mida tartlane „Poola niidu" (Polenwiese) nime all tunneb ja kuhu ta suvisel pühapäeval healmeelel linnakärast väsitatud meeli tuleb kosutama.

Külm tuul lõõtsus noorte mändide kõikuvates krooonides, mis lumistel kinkudel haljendasid, ja nende kõverad juured roomasid madudena lumega raamitud kollasel nõmmeliival. Süsinenud oksad ja tuhane ase kinkude vahel asuva orukese põhjas olid tunnistuseks, et külmast piinatud rändaja siin tuld oli teinud ja ümbervajunud noore männi tüvel oma väsinud liikmeid puhanud.

Kurba pilti pakkusid noorte mändide pigimustaks kõrbenud tüved ja kolletanud okkapaarid, mida vinge tuul nende kuivanud oksaraagudelt jäätanud lumepinnale raputas. Arvurikkad rebase jäljed, mis

risti-rästi lumiseid nõlvu katsid, tuletasid meelde talist ööd, mil kahvatu kuu lumist palupinda hõbetas ja näljane loom hiirte ja nirkide peale jahti pidas. Korduvalt kummardusime jääkülmale palupinnale, et imetleda nälg- ja kasteheina õisiku peent ilu, mille kahlad vinge tuule heidutusel värisesid, mis piirita vabadusel üle hõbedase lumeliniku puhus. Ei linnu laul ega inimese hääl seganud surmlikku rahu, mis lumise soo ja tasa kohava metsa kohal hõljus ja ainult suusatajate lindilaadi jäljeribad, mis lumelagendiku sinakal pinnal mustasid ja tuisulumega ummistunud jalajäljed olid ainsaks tundemärgiks, et siin peale meie veel teised rändajad talist loodust imetlemas käinud.

Ummistunud jäljeriba viis meid üle sileda soonõlva, kust vaba pilk üle valendava tasandiku ulatus ja soomändade kollakasrohelistele ridadele peatuma jäi, mille taga peenehambuline kõrgmetsa müür mustas. Me võrdlesime soomändide kiduraid kogusid kõrgmetsa sihvakate vormidega ja vahetasime mõtteid selle üle, mäherdune suur tähendus on maapinna kujul, ehitusel, koosseisul ja vetel temas juurduvate taimede vormi ja elu kohta. Sale männisalu, mille iga 60—70 aasta peale arvasime, tõstis oma rohelisi võlve tinaste pilvede poole ning oli ohtraks söödamaaks kuldpealistele põialpoistele, kelle imekõrged heliread läbi külma taliõhu hõbeselgelt meie kõrvu kostsid. Kuldkollasena helkis koorsamblik põlise haava korbasel tüvel, mille kõver kuju imelise vastoluna laanepuude küünalsirgete kehade vahel selgelt silma torkas. Suur must auk vana haava saetud oksa kohal pidi kirju rähni töö olema, sest must rähn elutseb harili-

kult põlises kuuselaanes, kuna roheline ja hall rähn peavad soodsamaks võõrsilkäiku metssipelga pesale tihedate puutüvede vaevarikast uuristamisest.

Imetledes uurisime valgeservaliste taelseente tillukesi kehi, mis elatanud männi koorel ilutsesid, ja olime üllatatud rebaste ja oravate rohkearvuliste jälgede üle, mis valget lumevaipa halli koena läbi tikkinud. Meeldiva oaasina valendas kesk haljendavat männikut valgetohune kasesalu, mille peeneraolised siluetid tuhandete joontena tinahallil taevavõlvil mustasid, ja mille roostevetikuga kaetud jämedad tüveoksad verevärviselt punetasid. Me sammusime üle ragiseva jääkatte, mille all tumepruun soovesi liikus ja uurisime pigimusti tuulepesi, mis otsekui künnivareste pesad kaselatvu kaunistasid ja visa haigustõbena puult puule üle antud olid. Me nägime noori kaski, millelt kuri käsi piimvalge tohu röövinud ja nende õrna ihu söödikseente ja putukatele paljastanud. Toores käsi oli terava noaga kase alasti ihusse sügavad nimetähed lõiganud, mis nende omanikule metsa puhtuse ja ilu kulul petlikku kuulsust pidid tooma. Laanepuude kõrged võrad kohisesid salapäraselt otsekui kauge mere veerevad vood ja meile paistis, nagu oleksid lõpmatust kohinast kurvad helid kostnud, mis rüvetatud kaskede ilu ja puhtust taga nutsid.

Rõõmsa helina, kesk avara laane kohinat kõlasid sootihaste õrnad hääled, kes käharates männivõrades oksalt oksale lendasid. Põlise männi merevaigulisel tüvel nägime kõvernokalist porri keerdvedrulisel teel üles ronimas ja suure nobedusega koorepragudest peidetud nukkusid otsimas. Kristallised lumelemmed, mida kärme linnuke saleda tüve tuisupoolselt küljelt

lahti poetas, liuglesid alla ja seltsisid oma lugematute õdedega, mis valge surnulinana metsapinda katsid.

Me rändasime läbi tiheda taimepuhma, kus tuttavad taimevormid tähelepanu äratasid. Kujukate lehtedega koltunud raudohakad seltsisid siin kidurate vabarna võrsetega ja kuivanud angervaksad nõtkuvate kastevartega. Soo-ohakas tõstis uhkelt oma tühja pead külma õhumerre, kuna ta tuulest heidutatud närtsinud lehed abitult alla ripnesid.

Ei saa unustada kahvatut tedremaranat, mille õrn vars raskest lumekattest läbi ulatus, ja peenesuliste lehtedega mets-hiirehernest, mis end usaldusrikkalt noore kase võrsega köitnud ja isegi surres tast lahkuda pole suutnud.

Kaks kalki püssipauku, mis metsa saledas sammaskäigus sajakordse helireana vastu kajasid ja vist surmahirmus põgeneva jänese eluküünla kustutasid, äratasid meid taimevormide vaatlusest. Kiirelt sammusime villpehmel lumevaibal, et punakaskollaste männitüvede vahelt vilkuvale metsaveerule välja jõuda. Loogas kastevarred ja nõtkuvad mehitsaheinad nikutasid meile jumalagajätmiseks päid, kuna pigimustad varese suled, mille ladvad jäätanud lumest välja paistsid, halastamatu kanakulli verisest tööst jutustada teadsid. Vinge tuul veeretas kollakat männi koorekildu sinakal lumepinnal, kust kuivanud koeraputk oma väriseva õissariku välja sirutas ja rohekad mustikavarred oma haralisi oksi külma õhumerre tõstsid.

Mu jutukas kaaslane teadis kõnelda, et praeguse hõreda metsa asemel siin aasta 25 eest põline männik kasvanud, kus suvel mustad rongad elutsenud ja rohkearvulised metsloomad soodsaid elutingimusi leid-

nud. Nüüd kiratses siin kehvade mändide vahel soostunud pajuvõsastik, milles maarjasõnajala sulised lehed lipendasid ja lumistunud küngastel punakad sookaelad ilutsesid. Saladusrikkalt sosistas talvine tuul lumistunud mändide võrades, kust õrnad lumepähikud lahti murdusid ja aeglaselt alla valendavale metsapinnale varisesid. Me nägime tillukesi hiireauke ja uurisime neist algavaid kitsaid käike, mis pealmisest pehmest ja alumisest jäästunud lumekamarast läbi ulatusid ja mustava avausena sügavasse mullarüppe kadusid, kus nende kartlikud elanikud vöödik-öökulli, näljase varese ja hiiliva rebase eest kindlat kaitset leidsid. Süsimustad mutikuhjad lumivalgel metsapinnal olid tunnistuseks, et tühi kõht pimeduse riigi valjule valitsejale sama rohket muret valmistas kui nobedatele tihaseparvedele valguserikastes männivõrades. Me panime tähele, et vabal metsaveerul haljendavate mändide kroonides rohkearvulisemaid tillukeste tihaste kirjusid seltskondi leidus kui sisemetsas, ja seletasime seda sellega, et männid siin putukate nukkude poolest rikkamad olid; pakkus ju suvel päikesepaisteline metsaviir oma õitseva nurme ja lokkava põlluga arurohketele putukatele hoopis mitmekesisemaid elutingimusi kui valgusevaene ühetooniline metsatihnik.

Pea jõudsime metsaveerule, kust üle lumiste põldude ning pruuni metsaviiru Tartu kirikute saledad tornid läbi peene uduloori selgesti silma paistsid. Edelataeva pikkade pilveribade õrnad palistused lõid merevaiguliselt helendama ning surmlikku rahu, mis metsa ja lagendiku kohal hõljus, segas ainult kaugelt kostev koera haukumine ja punakuuelise leevikese meeldiv hüüe, mis lähemast lepapõõsast kõlas. Asjatult

otsisime mustapealist laulikut tihedas lepavõsas ning olime üllatatud noorte purpur- ja vanade tõmmuvärviliste urbade küllusest, mis sihvakaid lepavõresid kaunistasid. Pigimustad mutikuhjad sätendaval lumepinnal takistasid kuivanud lehekese veeremist, mida armutu tuul paigast paika heidutas. Värsked jänese jäljed meelitasid meid põlluveerul ilutsevale kingule, kus punetavast lepavõsast ümbritsetud noore männi all kartliku looma puhkeaset nägime. Siin oli loomal mõnus olnud viibida, sest silmaring oli avar, ja lähedane metsatalu, mille tigedad koerad talle sõpradeks polnud, paistis kui pihul.

Ettevaatlikult sammusime üle lumega täitunud kraavi, mille jäätunud pind meid hädavaevalt kandis, ning tõttasime üle konarlikkude künnivagude, mille pruunid harjad lume valgest vaibast välja ulatusid.

Edelataeva tumesiniste pilvekobarate palistused helendasid kullas ja purpuris ning peened pilveribad punetasid hõõgava rauana.

Me liikusime üle rukkiorase, mille tumerohelised libled kristalsest lumekoorest välja ulatusid või mustjaspruunide mullapankadega kokku olid külmanud.

Lustilikult liugles värske õhutuul üle sinaka lumevälja, veeres vabalt Emajõe avara oru valendaval nõlval ja ähvardas Aruküla talude uhkeid viljarõuke, mis tumedate tuttidena piimvalget pinda ehtisid, ja kadus ära kaugele Vasula metsa peenehambulise viiru taha. Karge taline õhk, raskelt rõhuv üliriie ja mitmetunniline rändamine väsitavas lumevaibas soetasid erkkonnas omapärast rammetust ja me olime rahul, kui lumiselt põllult kindlale maanteele välja jõudsime

ja nobedal sammul läbi hõreda puuderea valendava mõisa poole tõttasime.

Vahelduva pildireana nihkusid mööda vormikaunis mõisa veski, mille tumedad tiivad ähvardavalt vilus õhus vehklesid, teeveerul ilutsevate pärnade ja käharate vaherpuude sirgjooneline rida, igivana remmelgas lumistunud oru veerul ja valge püssirohuait vahiloleva sõduriga. Rubiinpunane leevike kõrges niine ladvas vilistas meile jumalaga jätuks ja kopliveerul kasvava priske saare pruunid viljakahlad sosistasid meile soovirohkeid saatesõnu.

Pargikuuskede kohisevad kroonid varjasid helendavat edelataevast, mille punetavad pilvesagarad sinaka lumelagendiku roosaks värvisid. Arvurikkad hakid mustasid helevärvilisel põllupinnal ja ehtisid rehekatuse valendavat veert. Kui aga hakid kaebliku kisaga katuseveerelt lendu tõusid ning aeglaselt tulipunases õhumeres ringi liuglesid, siis tuletasid nad elavalt meelde pigimusti tahmalemmi leekides lõkendava rehe kohal ja olid kauniks lõppheliks värvide, vormide ja helide veetlevas kooskõlas, mida taline loodus oma ilus ja suuruses vaatleja hinges elule kutsus.

KEVADISI LINNUVAATLUSI EMAJÕEL TARTUST VÕRTSJÄRVENI.

1. V 1922.

Sõitsime Tartust Võrtsjärvele, et vaadelda Emajõe linnuelu kevadise suurvee ajal. Ilm oli pilvine ning vilu. Emajõe pind seisis ligi $1^1/_2$ sülda harilikust tasapinnast kõrgemal ning kattis madalaid kaldaid avara vetelinikuna. Tähtvere veski kohal silmasime lendavat kuldnokaparve ning *„Otiumi"* õues teotsesid hallid varesed. Voogavast veest väljaulatuval kollakasrohekal saarekesel mustas kiivitaja tume siluett, ja kõrgel terashallide vete kohal lõõritasid lõokesed. Sinikael-part, keda laeva tulek veelt peletas, kadus kaugel valgepilvisel taevapiiril.

Avaral veteväljal ülalpool Jänese silda kiikusid partide parved. Siin oli sõtkaid, tuttvarte ja punapeavarte. Suuga talu kohal lendles parv piilparte ja koltunud kulurohuga kaetud saarekesel helendas suur koovitaja. Ehk laevakere värin küll binokliga vaatlemist takistas, õnnestus siiski kaugel vetepinnal hõljuvat tuttvardi parve kindlaks teha. Laulvad põldlõokesed lendlesid pilvise taeva kohal ja liuglesid aegajalt alla voogava vee pinnani.

Kärevere parvetaja majast mööda jõudes nägime

kuusemetsa tumerohelisel aluspõhjal kalakajaka valget kuju helendavat. Terved parved parte, kelle liike oli raske määrata, tõusid mustade pilvekestena värisevatelt vetelt ja kadusid udusesse kaugusse. Aeglasel lennul liugles valge toonekurg vastu viludat läänetuult ja ta valge-mustad värvid helendasid kaua tinasel taevavõlvil.

Laeva masinate tume kohin takistas meid kuulamast omapäraseid helisid, mida tekitasid piilpartide tiivalöögid, keda laev punetavast pajupuhmast välja peletas. Üksik sookiur hõljus läbi pruunika suitsujoa, mida laevakorsten külma kevadõhku saatis. Hele laevavile ehmatas vääveIkollasest pajupõõsast veel kaks piilparti lendu ja nad kadusid madalal vete kohal liikudes raagus võsa tiheda müüri taha. Kuldnoka seltskond vilistas rõõmsalt haralise remmelga ladvas ja laulev lambahänilane kollendas meist aeglaselt möödalibisevas pajuvõsas.

Hõredas remmelgavõras, mille kõver kogu loksuvate vete kohal küürutas, siristas üksik linavästrik. Taevas kattus aegamööda tinahallide vihmapilvedega, ja me olime sunnitud laeva soojas ruumis varju ning öö tulekul Jõesuhu jõudes öömaja otsima.

Teisel hommikul, kui koit idataeva purpurseks värvis, seisime Võrtsjärve veerul ja kuulasime tedre kudrutamist, suure koovitaja hüüdu ja järvekauri krooksumist, mis põldlõokese lõõritamisega omapäraseks helidekooriks ühte sulas. Pea liikusime tagasi Tartu poole. Viirastusena nihkusid meist mööda pajuvõsade punetavad saarestud ja peegelsiledast veest väljaulatuvad aiateiba read, mille tippudel kuldnokad käratsesid. Hiigelkaares lendas suur koovitaja tinasel taevapõhjal ja kadus udusesse kaugusse. Ei suutnud

masinate mühin koovitajate vilistavaid hüüdeid summutada, kes kudrutasid virvendavas vetemeres mustavatel saartel. Partide ja püttide tumedad siluetid liuglesid vaikides merevaiguliste vete kohal.

Must vesikana ujus, hõbedast viirgu tumedale veepinnale jättes, viirastusena laeva läheduses. Kajas kõle püssipauk, kuid lind jäi ujuma. Me kuulsime suitsupääsukeste vidistamist ja nägime, kuidas nad suure parvena kahisevast roostikust lendu tõusid. Nende mustavad siluetid liuglesid sadade tahmalemmedena hallil taevapõhjal ja heitsid liikuvaid varje terasvärvilisele vetepinnale. Üksik koskel tõusis, pikka hõbevagu jõepinnale kündes, vilusse hommikuõhku. Jälle nihkusid meist mööda pajupõõsad, mille raagus oksil lugematud suitsupääsukesed oma kaugest kevadrännakust puhkasid. Kaugelt kaasikust, mille mustad varjud vaiksetel vetel värisesid, kajasid kudrutavate tetrede sajakordsed hääled.

Aeglasel lennul liugles rookull üle remmelgate sirgeoksaliste võrade ja kadus kaugusse. Ümberringi kajasid koovitajate heledad hüüded ja kuuldus linavästrikkude vidistamist, mida laine kohin laevaninas ei suutnud summutada.

Ei tahtnud enam lõppeda kõrgel hõljuvate põldlõokeste lõbus laul, kuldnokkade peened vilehääled ja täpilise vesivuti lullerdus, mille heledad heliread saatsid tetrede tumedat kudrutamist, mis läbi külma hommikuse udu kaugelt kalda veerult kõrvu kostis.

Palupõhja küla puistust kostis punasaba lepalinnu laul ja kaugelt nägime tutkaid üle võsa lendavat ja sinikael-partidepaari üle terashalli veteliniku liuglevat. Imestades vaatlesime kollasekõhulisi põhjahänilasi,

keda meie tulek pajupõõsast üles peletas. Nad puhkasid siin oma kevadreisi väsimust, mis neid nende põhjapoolsele kodumaale viis. Suitsupääsukeste parved, keda laevakohin kaldavõsust üles kohutas, tõusid kisatsedes õhku ja lendasid ida poole. Nad paistsid kevadreisist väsinud olevat, sest eemal laskusid nad uuesti põõsastele, kust ligijõudev laev nad ikka jälle üles hirmutas.

Kui laev parveveerele peatuma jäi ja masinate kohin ajutiselt vaikis, kuulasime imelist linnukontserti, mille helid eemalolevast metsatukast ja luhalt jõe paisunud vete üle laiali valgusid. Selgesti võis eristada puukiuru trillerit salulinnu vilest ja metsvindi tugevaid lööke punarind-lepalinnu õrnast loost. Hallid rästad kädistasid ühes harakatega ning halli varese kraaksumine ei suutnud suure koovitaja kõlarikast hüüet ja tedre kudrutamist summutada.

Huviga vaatlesime vesivarblasi, kes sirtsusid pajuvõsas ja kohkunult kadusid punetavasse raomerre. Kaugel sätendas hõbejuga, mille üleslendav jääkoskel kollakalt helkivale jõeveele jättis.

Kaugelt mustasid Jänesesilla raudsed võlvid, ja teemantidena sätendaval veteväljal, mis ta ees voogas, hõljusid punapea-vardid, keda eile samas paigas kohtasime. Hõbeselgelt kõlas raudteetammilt puulõokese lullitamine.

Et kõrge vee tõttu silla alt läbi ei pääsenud, randus laev raudteetammil, kus teisele laevale ümber tuli istuda. Naaberkuusikust kõlas hele tsilp-tsalbi laul, millele seltsis talviku tuttav hüüd. Jälle liikusime Tartu poole, kuid ei masinate kära ega vete mühin laevarattal ei suutnud laulurästa meloodilist

vilet kinni katta, mille kaja aeglaselt kaugenevast kuusikust sajakordselt vastu kõlas. Jätsime jumalaga sõtkad, kes rahulikult vahustel kaldalainetel kiikusid, ja veteveerul liuglevad kiivitajad, kelle kaeblik kisa kaua veel kaugelt kajas, oli lõpptooniks suures helide ja värvide reas, millena Emajõe omapärane kevadelu jäi püsima meie meelde.

PALDISKIS.

17. VI 1922.

Kiirelt lähenes rong Paldiskile. Paremal pool paistis läbi rohelise lehestiku lapike tumesinist merd. Libises mööda haljas nõlv, kus lumivalge laiguna helendas suuri metsülaseid. Tõttasid mööda noorusvärsked kasesalud ja kollakasrohelised nõmmepealsed, kus imelikkude elukatena roomas tuulest madalaks niidetud kadakapõõsaid.

Rong jõudis jaama. Väljusime ja tõttasime kiirsammul ranna poole. Varsti värises meie ees avamere mõõtmatu sina. Kõrgel mere kohal hõljus hõbevalgete sulgedena rida õrnu viirpilvi. Rohekas-hallis rannavees punetas salk rändrahne. Ühel neist valendas üksik rannatiir ja jälgis virvendavas vees vilkuvaid kalakesi. Nägin, kuidas kaks kivitäksi, ema- ja isalind, kadusid hallis kivimüüris mustavasse prakku. Kõrgest taevasinast kostis piirpääsukeste virisev kisa, kuna suitsupääsuke soojas õhtuõhus pikki kaari tõmbas. Liikumata tiivul laskus kalakajakas alla virvendavale veele, kuhu jäi kerge pallikesena kiikuma. Salk valgekõhuseid suitsupääsukesi ründas osavalt vaikses õhus suruvaid kihulasi. Hallil paenõlval haljendavast kadakapõõsast kostis punarinnase kanepilinnu mahedaid hääli.

Rahustunud esimesest loodusmuljest, läksime võõrastemajja, kus kavatsesime ööbida. Peremehe käest saime mõningaid andmeid siinsete lindude kohta. Eesti haruldasemad linnud, krüüslid, kes Pakerorti pankrannal pesitsevat, tulevat sinna kevadel, kui meri lahti läheb, ja jäävat paigale lume tulekuni. Nende arv ulatuvat ligi 20 paarini. Pakrisaartel pesitsevat rohkesti parte, samuti ka vairaid ja jää- ning rohukosklaid. Kajakate mune polevat ta seal leidnud, küll aga tiirude omi, eriti Gräsgrundi saarel, kus linnuelu on rikkam. Ka kaure (kakerdajaid) olevat ta tähele pannud ja harukorril isegi kormoraane (järvekukke). Meriharakaid pesitsevat, kuid vähesel arvul.

Et päeva loojenemiseni veel oli aega, ruttasime veel kord ümbrust vaatlema. Paepõhjaseid nõlvu kattis õrna linikuna liivanäälikeste õitemeri, täpitud purpursete hiireherneste ning vere- ja kullavärvi nõiahammastega. Vanad kindluse vallid valendasid lugematuist metsülaseist, mille sekka oli eksinud põldharakalatvade väävelkollaseid õisikpäid. Halli paekaljusse raiutud oru põhjas oli ubaleht juba oma kahvatud õissilmad avanud. Purpurpunaste laikudena katsid niisket luhta lõhnavad jaanikannid (pääsusilmad) ja risti-rästi longu vajunud sinisõlmikud meenutasid lilipuutset palmimetsa. Kibe- ja kuldtulika avar õieväli säras õhtupäikeses, nagu oleks ta kullast. Kõrgemail kinkudel roomas õrnaõilmene kuldkannike, kellele seltsis üksikuid maasikaõisi. Lihavad krooklehed olid oma kurrulised lehelabad otsekui andi paludes kokku pannud.

Järskude kaljuseinte ülaveert palistas haljas pärg, kuhu oli punutud longus-põisrohtu ja punakasruuget

koldrohtu ja pistetud valget ja kollast kukeharja. Lopsakad vesikanepi puhmad seisid liikumatult ojakese veerul ja vaatlesid, kuidas tasa vulisev vesi hõbeniidikesina vetika- ja vesisamblaga kaetud kaljuseina mööda alla nirises. Ühest kaljupraest väljus kahl kollakasrohelisi piimalilli, teisest kimp sihvakaid sapirohte.

Kaugel punetavas soos häälitses hetkeks tikutaja. Üksiku sookase hõredas kroonis helises pruunselgpõõsalinnu karm laululugu. Ojaveerul jooksis nobe linavästrik, peatus hetkeks ägedalt saba kiigutades ja kulges uuesti edasi. Kaugest võsast kostsid imelikud hääled, mis konna krooksumist meenutasid. Need olid öösorrid, kes õhtu saabumisel tõhusamalt elama hakkasid. Veel tiirles õhus pikatiivalisi piirpääsukesi. Ühel hetkel kostsid nende värisevad hääled üsna meie läheduses, teisel silmapilgul kustusid nad kaugusse. Nüüd oli kõik vaikne. Siis kerkis kuskilt väike linnuke õrnalt liirutades õhku ja langes jälle tagasi. See oli sookiuru viimane laul enne ööpuhkusele minekut.

Õhtupäikese ülaveer hõõgus kuuma rauana ja heitis punakat helki kivisele põllule ja õiekirjule nurmele. Siis kadus päike ja õhtutaevas lõi merevaigu ja hõbeda värves helendama.

Aegamööda vaikisid linnuhääled ja leebe õhturahu levis üle kaljunurmede ja soo. Ainult puulõokese mahe lullitus kord kiire, kord aeglane, kord valjenev, kord soikuv ja öösorride tume kudrutamine elustasid saabunud õhturahu.

ELU KESKMISEL VAIKASAAREL*).

3. VII 1922.

Kõrge õhurõhk, keskmine kirdetuul ja sügavsinine taevas, kus õrnad kobarpilved aeglaselt lääne poole liuglesid, meelitasid mind head ilma tõotades aeruvenel Vilsandilt väikest reisi Keskmisele Vaikasaarele ette võtma. Varsti olin mererannal, mille veerul Vilsandi lumivalge tuletorn oma sätendavat pead taeva poole sirutas, ja tõukasin raske kiilpaadi vette kalgilt paekaljult, mille lainest loputatud pind juulipäikese paistel lumena helendas ja rohelise mereveega veetleva kokkukõla sünnitas.

Rütmiliselt kiikusid Läänemere rohelised veed ja nende õõtsuvate külgede vormikad pinnaviirud helkisid tuhandekordselt nõiduslike hõbepeeglitena. Aegamööda kaugenes valendav rannaviir ja ma tundsin sügavat rahustust aerulöökide korrapärasest helidereast, laineloksumisest pigilõhnasel paadiseinal, tuulevingumisest kõikuvas paadininas ja kaugest kajakakisast, mis üle liikuva vetevälja kaljurahudelt mu kõrvu kostis.

Ikka lähemale nihkus Keskmine Vaikasaar ja

*) Keskmine Vaikasaar asub ligi $^3/_4$ km Vilsandist läänepool. Ta on väike kaljusaar, kus ainult merelinnud suurel arvul asuvad, keda Vilsandi tuletorni juhataja kapt. Thom 25 aastat on kaitsnud. Praegu on see saar Tartu ülikooli linnukaitsemaaks.

selgemaks muutusid värvid ja teravamaks kujunesid ta vormid. Ta põhjaosas nägin pigimusti ja kuldkoldseid kaljuseinu virvendavast mereveest üles kerkivat ja lõunarannal valkjaid kruusavalle tumepruuni meremuda viirudega vahelduvat. Sajad kajakad ja tiirud, keda rannale lähenev lootsik rahutuks tegi, liikusid käratsedes kirjul kaljul ja valvakatel rannavallidel, mis mereliiva punakate viirgudega vaheldusid, ja tõusid lõpuks tiheda pilvena tuulisesse mereõhku. Nende kriitvalged kehad hõljusid tumesinisel taevapõhjal otsekui tuulepöörises segipaisatud lumelemmed.

Sajakordsed hääled mitmesuguses helikõrguses, tugevuses ja sageduses täitsid niisket mereõhku ja nende kõlarikas kaja kostis kaugele üle kiikuvate vetevoogude. Rannatiirude kärisevad hääled segunesid kalakajaka kõlava kisaga ja meriharakate hele vile tõmmukajakate haukuvate hüüetega. Kiviulatusel valendas jämekruusane rannaviir ja valjem tuulehoog kippus kõikuvat paati kollakale kaljurahnule tõukama, mille praguline pind imeselgelt läbi kristallise vetevaiba silma paistis. Suure jõupingutusega õnnestus tõrvalõhnalist paati rahulikku lahte juhtida ja ta pigimusta keha rohelisest lainerüpest lihvklibulisele rannavallile välja tõmmata.

Imestunult uurisin siledaist dolomiitmunakaist rannavalle, mida hiline marulaine kokku kuhjanud ja mis rööbasjoonsete look-astangutena merepinnalt $1^1/_2$ sülla kõrguseni ja ligi kuue sülla kauguseni ulatusid. Nende taga rannast kaugemal haljendasid rohtunud rannavallid, kus ahtalehiste randmaltsade ja käharalehise merikapsa õitsevad puhmad ilutsesid ja tugevad

koerputked nõtkuvaid varsi värske meretuule käes looka painutasid.

Üllatatult vaatlesin püssikuulidest läbilastud plekkastjakest ja roostes vitsadega hallilaualist tünnikest, mille Vilsandi linnusõbra kapten A. Thomi hoolas käsi valgele kruusavallile asetanud, kus jää- ja rohukoskel soodsaid pesitustingimusi leidsid.

Uudishimulikult kummardusin kuldsamblikuga kaetud kruusavallile ja püüdsin nelinurksest augukesest sisse vaadata, mis pesatonni põhjalaudadel mustas, kuid pidin ehmatushüüdega tagasi põrkama, kui sealt emakoskel krooksudes välja kargas. Nobedal lennul liugles peletatud lind üle rohekate voogude ja kadus kollakashalli dolomiitkalju taha, mis pika neemena loksuvasse lainemerre ulatus. Uuesti põlvitasin algupärase kosklapesa ees, kus pehmete udusulgedega vooderdatud lohukeses kümme poolhautud muna silmasin, mis käele ülisoojad tundusid ja mille lumivalgel koorel tünnipraost läbitungiv päikesekiir helendas.

Ma ei suutnud imestust maha suruda, kui halli samblaga kaetud kruusavallidel meretuulest kõigutatud heinpuhma vahel arvurikkaid kosklaonnikesi silmasin. Kõik olid osalt kaljupankadest, osalt luitunud lauatükkidest ehitatud ja violett-pruuni meriadru vaibaga kaetud. Hiireherne lillad õiekobarad ehtisid karmi kruusapinda ja lõhnava meripuju hallid puhmad kasvasid lopsakalt kaljupragudes.

Üliettevaatlikult tuli kruusasel saarepinnal sammuda, et mitte tiirude ja kajakate pesi tallata, mis värisevate rohutukkade varju olid peidetud. Tuli hoolega iga sammu kaaluda, et mitte õrnu linnupoegi surnuks astuda, kelle halli- ja kollasekirju sulestik

neid hädavaevalt kirjuvärvilisest maapinnast lubas lahutada. Kaua vaatlesin kollakaspruuni valgekirjut tiiru pojakest, kes vilu tuule käes värisedes kannatlikult koltunud kõrtest hooletult kokkukantud pesas püsis, otsekui valvaks ta tärkavat elu kahes valkjasrohelises pruunitäpilises munakeses, mis liikumatult asusid ta kõrval kuivanud pesakõrtel. Mune pesas ettevaatlikult ringi pöörates panin ühe koorel valgeservalist mustavat avaust tähele, kust õrn lumivalge kühmukesega kaunistatud nokake värsket mereõhku hingates välja vaatas. Mune liigutades olin vist nende vanemat õde — udusulis tiiru poega — ärritanud, sest ta piuksus valjult ja katkus vihaselt tuulest heidetud lustekõrt, seda minu asemel oma vaenlaseks pidades.

Maamaksa põõsas valendas pesakond tõmmuvaire mune, mida ärapeletatud emalind kinni katmata jätnud. Katsin hoolsalt soojad munad suitsukarva udusulgedega, mis pesaveerul lipendasid, et halastamatu kajakas neid ei näeks ning ära ei lakuks, nagu vilsandlane nimetab munade hävitamist teiste lindude poolt.

Kõrgel õhumeres aga hõljusid käratsejad rannatiirud, kollanokased kala- ja mustatiivulised tõmmukajakad; nende läbilõikav kisa lukustas kõrvu ning mattis murdlaine kohina, mille vahused harjad kalkidel rannakaljudel kihisevaks veejoaks varisesid.

Oli vaja hoolsat ettevaatust, et katkenud dolomiitpankade uhulisest rägast üles kaljukiltmaale jõuda. Maalilise järsandikuna esines mereveerul kõrge kaljupank, mille pinnal kuldsamblik kollendas ja peentes pragudes punakas mehitsahein õitses. Pigimusta kaljumüürina kerkis ta värisevatest voogudest, mille rüpes helerohelised vesiheinad hõljusid ja hõbeläikega kala-

pojad pruunikaid puduvähki püüdsid. Kaua kuulasin kauge murdlaine kurvameelset kohinat ja vaatlesin valendavaid vahukroone, mis madalal karil kõrgele tõusid ja karmist kaljuseinast murtult jõuetult kokku langesid.

Kohkunud meriharaka hoiatav hädavile äratas mind veerevate merevoogude vaatluse vangist ja uuesti sammusin uuristatud kaljupinnal ja uurisin mustavaid augukesi ja keerulisi urkaid, mida murendav õhk ja sulatav vesi kalgis kivis välja viilinud.

Nägin hallil kaljupinnal smaragdrohelist võrku rohelisist rohuviirudest, mis kaljut katvasse praostikku kasvanud, ja nende vahel suitsukarva udusulgedega vooderdatud aha pesi. Katkenud munakoore luitunud jäänused olid tunnistuseks, et ahaema oma tõmmud pojad juba merele oli viinud. Kaljuveerel, kus tihe kulurohi kasvas, kus hall meripuju oma lõhnavaid lehti päikese poole sirutas, nägin kaljukivist kokkupandud koskla koopaid, mida kuldsammal kattis ja lillaõies hiirehernes peenemaitselise pärjana piiras.

Vaevaga ronisin laineist uuristatud kaldakaljule. Tillukesed vesiloomad liuglesid kristallselges merevees, mis käharate kaljupankade vahel leiduvais lugemata lohukesis hiilgas. Aegamööda hõrenesid karmid kaljurünkad ja ma jõudsin nurmele, kus lõhnavad rohupuhmad haljendasid ja arvurikkad tiirupesad kõikuvate heinakasvude vahel varju leidsid. Läbilõikav linnukisa täitis niisket mereõhku ja sinaval taevapõhjal valendavad tiiruparved hõljusid ähvardavalt mu pea kohal. Nägin nurmerohus vigastatud jõetiiru visklevat, kes mu lähenemisel meeleheitlikult vabasse õhumerre tõusta püüdis, kuid ikka jälle jõuetult kahisevasse

kõrrepuhmasse tagasi vajus. Võis tähele panna, kuidas mõned julged tiirud kumeras kaares alla nurmepinnale liuglesid, otsekui oleksid nad oma abitut õde aidata taht-nud, ja nende karmis hääles kõlas kaeblik heli. Otsus-tasin õnnetu linnu leiusaagina kaasa võtta ja astusin ta tuksuvat keha pihku surudes üle sammaldunud kruusavallide, kus valgeõielise merikapsa käharad lehe-kahlad haljendasid ja lillavarrelise meripuju hallid lehesagarad peenevürtsilist lõhna levitasid. Uhkelt tõstsid lihavad käokannused oma sihvakaid võrasid vilusse mereõhku ja vaatlesid osavõtmatult alandlikke maavitsu, kelle peened varred tumerohelise nöörina hallil paepinnal roomasid.

Jälle seisin valge vahuvööga piiratud rannaviirul, kus merelaine oma nukrat laulu laulis ja õrnad vesi-heinad hõbeselgetes vetevoogudes hõljusid. Olin saa-rekese lõunarannikule jõudnud, kus soolane merevesi loksus ja läikivaid kahlu rannakruusale veeretas. Mustapealised rannatiirud, keda mu tulek üles kohutas, muutusid aegamööda rahulikuks, ja ma nägin nende korallpunaste nokkade vahel siplevat hõbehiilgavaid kalakesi, keda nad oma näljastele poegadele toiduks tõid. Ka kajakate kaeblik kisa oli vaibunud ja nende rahutult lendavad parved rannarahudele laskunud.

Raske on unustada Keskmise-Vaika põhjapoolset kaljuprofiili ja tõmmu kajaka saledat siluetti. Värskelt ja värvikalt viibivad silma ees pikatiivulised tiirud, kaunikujulised kalakajakad, kes maaliliste ridadena karme kaljurahne ehtisid.

Päikese hiilgav ratas oli edelasse veerenud ja lumivalged pilverünkad lõunataeva azuurses rüpes paisusid laiemaks — tuul värskenes, oli aeg Vilsandi

tagasi pöörata. Hoides peos tillukest surnud tiirupoega, kelle ta kahe elusa õe vahelt koltunud kõrtest pesast leidsin, tõttasin kahiseval rannakruusal lootsiku poole, mida merelained aeglaselt edasi-tagasi loksutasid. Asetasin rabeleva jõetiiru ja ta väikese surnud seltsilise niiskele paadipõhjale ja tõukasin paadi tugeva aerulöögiga vette.

Jälle tõusid kõrgele õhku kalkidelt rannakaljudelt erutatud tiirude ja kohutatud kajakate parved. Liikuv lootsik ja ähvardavad aerulöögid olid nad üles peletanud ja nende karmides häältes, mis sajakordselt üle saare ja mere kajasid, kuuldus rõõmuheli, et nende rahurikkuja neilt lahkus. Aeglaselt liikus kiikuv lootsik läbi roheliste merevoogude ja heidutas vigast jõetiiru, kes viskles otsekui surmavõitluses rahutult pigitatud paadi põhjal. Ikka kaugemale nihkus Keskmise-Vaikasaare suursugune kaljuprofiil ja segasemaks muutusid ta kollakate rannavallide piirjooned. Kuid kaua veel mustasid tõmmukajakate siluetid tumedal kaljupinnal ja helkisid kalakajakate, tiirude sulgkuued otsekui valged lilled otsatust taevasinast ja avarast merehiilgusest piiratud kollakasrohelisel saarepärjal, millena Keskmine-Vaikasaar püsib jäädavalt mu meeles.

VILSANDILT VESILOO*) SAARELE.

8. VII 1922.

Armutult põletas kuum juulipäike koltunnd kulusammalt Vilsandi kalgil kaljupinnal. Looklev rada viis meid üle lõhnava kaljunurme Suur-Vilsandi põhjaranda. Polnud mingit lootust, et tumesinises taevasügavuses hõljuv lumivalge kiudpilv palavaid kiiri suudaks varjata. Peagi jõudsime urbsete paepankade vahelt kõrgele kaljuastangule, kust pilk vabalt üle rohekaspruuni kõrkjamere, üle haljendava Vesiloo saare, üle sätendava vetevälja Harilaidu — kollendavate luitekinkudeni ulatus.

Loodest lehviv vilu mereõhk jahutas kuumust. Karge merelõhn segunes nõmmerohtude vürtsise aroomiga ja kosutas kuumusest roidunud meeli. Meie ümber ilutses päikeseküllane kaljunurm veripunaseis, kuldseis ja tumesiniseis värves. Värv-varjulill seltsis haisev-konnarehaga ja värvmadar koldrohu ning nõiahambaga. Kirjud kärbsed ja pruunid mesilased surusid lõhnavate õispeade ümber ja nende sajahäälne sumin sulas murdlainete kohinasse, mis kaugelt rannakarilt kostis.

Jahedast meretuulest karastatuna ronisime üle

*) Saar Vilsandi põhjaranna lähedal.

sammaldunud kiviaia, kust meie tulek kilkava kivitäksipaari välja peletas. Kulgesime üle kivikõrveks muutunud vanade rannavallide, kus ümmaravõralised kadakapõõsad roheliste oaasidena hallis kivimeres haljendasid. Üksik naerukajakas lendas kõrges kaares üle meie peade ja ta helitu häälitsus vaibus läheda rannametsa taga. Tee viis meid üle laudsileda loopealse, kus rändrahnude valkjad seljakud kui kooljad lõhnavate kadakapärgade vahel puhkasid. Madalast männipuhmast kostis väike-põõsalinnu rahutu laululõgin. Kaks kanepilindu liugles lainjal lennul üle nõmme, mille kohal kuum õhk peente jugadena virvendas. Huviga jälgisin nende kõikuvat lendu, kuni nad silmapiiri taha kadusid.

Jõudsime rannajärveni, mis taeva sügavat sina peegeldas ja mida piirasid hiigelpärjana hallid ja punakad rändrahnude read. Virvendava vee kohal hõljus üksik rannatiir. Hetkeks püsis ta ühel kohal, seejuures kiiresti teravaid tiibu lehvitades, siis äkki laskus ta püstloodselt vette, kust tõusis hõbedase kalakesega veripunases nokas. Murdlainete ja meremändide salapärast kohinat elustas kiivitaja kisa, rohutildri hüüe ja kivitäksi kilkamine,

Tõttasime läheneva ranna poole, kus ootas paat, et meid üle viia Vilsandi põhjaranna lähedal olevale Vesiloo saarele. Möödusime niiskest rannaluhast, kus teotses nobedaid kuldnokki, vanu metall-läikeses rüüs ja noori suitsukarva pruune. Virgalt töötasid nende ruuged nokad pehmest pinnast vingerdavaid ussikesi välja tõmmates. Kui kuldnokad lendu tõusid, langes üks neid väikese pistriku ohvriks, kes äkki ei tea kust ilmus ja õnnetu linnukesega merimänniku

poole tõttas. Meri polnud kaugel. Meid lahutas temast vaid kõrge, kaarjas rannavall, mille päikeseküllasel nõlval mäletses rahulik lambakari.

Jõudsime rannavallile. Meie ees virvendas madal väin, mille rohekas vees suur rändrahn punetas. Vesi värises tuhandeis viirukesis ja rohekaskollased mererohud vetepõhjas hõljusid tasakesi, otsekui õrnast tuulest liigutatud leinakase oksakahlad. Kaugel levis tumesinine meri, kus tõusid ja vajusid lumivalged vahuharjad. Lähemal paistis Vesiloo saar, mida palistas voogav pilliroog. Vilu loodetuul paitas halle kivipanku, mis nagu uinuv lambakari rannaveerul lebasid.

Kõrgelt kostis merikajaka ebameeldiv hüüd. Lumivalgeina sätendasid ta tiivaalused ja keha mõõtmatus taevasinas, kus hõljusid külmad viirpilvede read. Ta hoidis liikumatult oma võimsaid tiibu ja laskis end kõrgele tõsta vingest meretuulest. Siis sõudis ta aeglaselt edela suunas. Merimändide käharast võrastust kõlas käosulase teravahelilisi laulukatkendeid, millega seltsis kalakajakate kaeblik kisa.

Olime jõudnud Vilsandi tagaranda, mille lahekestes pidid talvel elutsema havid. Kui nägusat purjekat rannast vette tõukasime, kohutas kruusa ragin rannatiire. Suures segaduses tõusid nad nagu kuivanud puulehed, mis tuleiilist õhku paisatud, kollendavalt kruusakarilt. Nende kriiskav kisa sarnles tuulelipu kriiksumisega. Tugevail aerutõukeil kaugenes kõikuv paat vahusest rannaviirust, möödus rohelisist saarekesist ja madalaist kaljurahnudest, mis väävelkollaste laikudena läbi roheka merevee helendasid. Need kaljurahnud moodustavad veealuse silla, mis Vilsandi

tagaranda seob Vesiloo saarega. Madala vee ajal pääseb siit peaaegu kuiva jalaga Vesiloole. Sõudsime mere poolt kaljurahnu. Rütmiliselt tõusid ja vajusid ruuged mõlapaarid ja terav paadinina lõikas tõhusalt rohekat vett. Vesi sädeles silmipimestavalt ja loksus paadi punaseil külgedel. Lähenesime Vesiloo idarannale, mida äärestas võimas adrulade. Seal, kus mustjaspruuni lademe ligunenud veer soolasesse merevette ulatus, kattis seda valkjaskollane väävlikirm. Õhku täitis väävelvesiniku vänge lehk ja terav joodilõhn. Olime jõudnud kauaigatsetud Vesiloo saarele, kus pole ühtki inimese elamut, kus lokkab lopsakas kõrshein ja elavad tülitamatult vabad mere- ja rannalinnud.

VESILOO SAAREL.

8. VII. 1922.

Maandusime Vesiloo*) rannal ja kulgesime ettevaatlikult üle kõikuva adrulademe, mille kuivanud pealiskiht nagu lumi pakasel talvel jala all krudises. Jõudsime kruusavalli jalale, mis pika valge müürina tumepruunist adrulademest üles kerkis. Tugevad tormid olid siledad kiviklibud kõrgeks rannavalliks kuhjanud. Raske oli siit üles ronida, sest et veerevad kruusakivikesed jalale vähe tuge pakkusid. Kahisedes libisesid kreemvalged kiviveermed alla kohvpruunile adrukihile.

Randvalli kõrgel turjal haljendas ja õitses lopsakas taimestu. Jahe meretuul kõigutas lihavate merimaltsade latvu ja kahises liivakaera puhmais.

Kurdlehised merikapsad katsid kõige hilisemat vasttekkinud rannavalli osa. Vanul rannavallel aga, kus juba kujunenud õhuke maakamar, kasvasid magesõstra (maamaksa) põõsad. Meretuulte eest varju otsides olid nende lillakad varred jässakaks ja kõveraks muutunud ja mustjasrohelised võrad madalaks kujunenud. Nagu hiigelkilpkonnad lebasid nende tumedad kehad sammaldunud rändvallel. Põõsaste vahel roo-

*) Saar Vilsandi põhjaranna lähedal.

masid värisevad hiireherned, leidsid varju valgeõielised tähtheinad ja lõhnasid kuldkollased hobumadarad. Kidurad kibuvitsapõõsad punetasid õrnas õieilus. Iga valjem tuuleiil raputas lahti üksikuid õilmeid ja lennutas neid mere poole.

Saare lääneosas levis tuulest madalaks niidetud kadakavõsa. Ainult üksikud hallrohelised kääbusmännid söandasid oma kiduraid kroone kõrgemale tõsta. Ilus suur kammelja luukere valendas hallil klibuvallil. Merevesi oli ta lihast vabaks leotanud ja päike luud valgeks pleegitanud. Ta oli teretulnud esemetekogus, mida zooloogia muuseumi jaoks korjasime. Tumedalehises magesõstrapõõsas leidsime tõmmuvaira pesa. Õnnetu linnu munad olid laiali pillatud, osalt isegi tühjaks joodud. Nähtavasti oli siin hauduva emavaira äraolekul mõni suurem kajakas halastamatu röövlina teotsenud.

Vesiloo põhjapoolse osa moodustavad ligi poolteise sülla kõrgused pae- ja dolomiidiklibust koosnevad rannavallid. Hiiglakaartena asetsevad klibuvallide valvakad read üksteise kõrval, kujundades elutu kivikõrve, mille kirdepoolne ots ulatub pika neemena kaugele merre. Kuid siin ei lõpe veel laineist kuhjatud kruusavall. Kollaka klibuleetena levib ta värisevate vete all kaugele ja kaob seal, kus rohekas madalvesi muutub tumesiniseks sügavmereks.

Neeme tipul seisis liikumatult vöötpeane leetlind. Selgesti kõlas ta mahe hääl läbi laine loksumise valvakal neemekruusal ja murdlaine kurbliku kohina kaugel leete seljal. Kui kruusavallilt laskusime, peletas veerevate kivikeste ragin alpirislade parve, kes voogava vee ääres rahulikult toitus. Vahel tiibade

valgeid aluseid, vahel pruunikaid ülakülgi meie poole pöörates, lendasid nad vaikides kaugemale liivakarile. Liikumatult nagu raidkujud seisid nad seal, kõikide nokad pöördud tuule poole.

Valjem tuuleiil veeretas õrnu vahukerakesi rannaviirult üles klibuvallile. Nöörsirges reas lendas parv emahahku madalalt üle rohekate voogude. Need olid emalinnud, kes üksikuks jäänud, kelle pesad hukkunud või pojad teiste perekondade liikmeiks muutunud.

Ühes paigas nägime paljast paas- ja dolomiitkaljut veepinna tasemel valendavat. Kaljul leidsime kivimassist pooleni välja loputatud kübarjaid kivindeid, mida katsid nagu juuksed pead kollakasrohelised kiudvetikate kahlad. Nad olid siin vee kõrgseisu ajal kasvama hakanud ja selle alanemisel hukkunud. Kõrge klibuvalli ja madala kaljupõranda vahel lebas teine adrulade. Marulaine oli vetikad kodukaljult lahti kiskunud, torm nad võõrale rannale toonud ja tuul ning päike nende rohekaspruunid lindid kohvpruuniks ja kõveraks kuivatanud.

Paiguti katsid randa hallid paetahvlikesed, mida jää ja sula kaljult lahti kangutanud ja lained harjuks kokku kandnud.

Pikkade kaartena valgusid rohekad vood veest hiilgavale rannakruusale, kus purunesid kohisevaks murdlaine lumeks ja kadusid kihisedes kiviklibukeste vahele. Ikka uusi ja uusi vooge veeretas vaba Läänemeri kadunute asemele ja lõputuna paistis meelivangistav lainete mäng.

Veel korraks ronisime ragisevale rannavallile ja rändasime keset valgeõielisi merikapsaid ja lopsakaid rannamaltsu. Otsisime läbi kõrvenõgeste ja hapuobli-

kate puhmad, vaatasime läbi teravaokkalise kadaka- ja pehmelehise magesõstra võsa, et kindlaks teha siin pesitsevate tõmmuvairude arvu. Tahtmatult peletasime pesalt hauduva vaira, kes tumedalt krooksudes mere poole pakku põgenes. Ta mustjaist udusulist pesa peitus magesõstra põõsas ja sisaldas seitse roosakasvalget muna.

Teisi linnuliike polnud lootust palju leida, sest nende pesitsemisaeg oli läbi. Ainult kaks tiirupesa avastasime koltunud rannarohus. Üks neist sisaldas rikutud mune ja oli maha jäetud, teises oli kaks kirjut poega, kes kuulusid hilinenud pesitsejale. Pesad munade ja poegadega meenusid sedavõrd ümbruskonna pinna kirja ja värvi, et neid raske oli tähele panna. Meie saatja Vilsandi tuletorni juhataja hr. Toome seletuse järgi pidi saare edela osa elustama juunikuul suur pesitsevate tiirude seltsing. Kivide vahel koltunud rohutukal silmasime tühje kalakajaka pesi. Ka neid olevat siin hulganisti asumas. Isegi tõmmu- ja merikajakas pidid siin elutsema, samuti ka tuttvarthahk ja rohukoskel.

Kaugel eemal kivisel neemel kuulsime kirjupäise kivirulli teravahäälset kudrutamist. Võis oletada, et ka see haruldasem rannalind eelistas siin asuda. Valju vilega lendasid üle meie kolm meriharakat ja laskusid veest väljuvale, lindude väljaheiteist valendavale randrahnule. Üksik rohutilder tiirles laias kaares meie peade kohal. Ta metalne hüüd sarnanes vasara helile kõliseval sepaalasil. Kõrgel ülal lõõritas põldlõoke ja kiduralt männilt kostis pruunselg põõsalinnu lühike laul.

Tuleb loota, et Vesiloosaar tal pesitsevate lindudega tulevikus looduskaitse-alaks kujuneb. Siis areneb

ta kindlasti sama elurikkaks linnumaaks nagu seda on ülikooli kaitse all olevad Vaikasaared.

Oli aeg Vesiloolt lahkuda. Enne kui alla tulime saare kõrgemalt seljakult, kus tugev timut põlvini ulatus ja hiilgav raihein meretuules lainetas, püüdsime üldpilti saada merest ja maast, mis Vesilood ümbritseb. Lõunapool, üsna Vesiloo lähedal kollendab Vilsandi rannaviir, haljendavad ta kalju- ja rannanurmed ning merimänniku käharad sagarad, millest paremal pool valendab sihvakas tuletorn. Põhjas ja idas voogab avar veteväli. Kaugemal tagapool kumab läbi sinaka uduvine Saaremaa valvakas rannavööt, mida kroonib tume metsamüür.

Ikka valjemini lõõtsus meretuul ja ähvardavamaks paisus murlaine mühin. Nagu roosad liblikad hõljusid kibuvitsa lahtikistud õilmed kahiseva kõrremere kohal. Läänetaevas peitus valkjasse pilveloori. Meri muutus hallimaks ja laineil vilkusid valged harjad. Ehk küll ainult lühikest aega Vesilool viibisime, olid ta rannavallid, kaljupõrand, adrulademed, ta taime- ja linnuriik meile nõnda koduseks saanud, et lahkumine neist osutus raskeks.

MEIE ESIMENE RETK HARILAIDU*).

18. VII 1922.

Oli käes kauaoodatud juulikuu hommik, mil zooloogia muuseumi konservaatori M. H-ga rasked moonakotid ja püssid seljas Kuusnõmme bioloogiajaamast igatsetud Harilaiu poole sammusime. On ju Harilaid, Saaremaa läänepoolsemaid poolsaari, nüüd juba Kihelkonna kalmistul puhkava auväärsema vilsandlase kapten Teeäri ütluse järgi „tühi maa, kus muud pole kui liiva ja linde."

Jahe idatuul kahises sammaldunud vahtrate võrades, mis palistavad kahes reas jaamast pargimetsa viivat tänavat. Lehtede tumedad varjud liikusid rahutult siledal, hiljutisest vihmast tumepruuniks värvunud teerajal. Mere poolt lehviv karge soolavee õhk segunes tugeva vaigulõhnaga, mis levis päikesest soojendatud pargikuusist. Salapäraselt kohisesid metsa rohelised võlvid, kui nende tumedasse varju astusime. Meie sammude krabin soikus tumepruunil okaskihil, mis kattis pehme vaibana niisket metsarada.

Seal, kus laanekuuskede punakashallid tüved laiemale astusid ja nende tumedate latvade vahelt sügav-

*) Poolsaar Saaremaa läänerannal Vilsandist põhjapool.

sinine taevas paistis, vangistas meie tähelepanu pool-õitsenud kibuvitsapõõsas. Valvakasroosade laikudena lebasid ta pudenenud õilmed rohelisel murupinnal. Nad värisesid vilus tuleiilis, otsekui oleksid nad valu tundnud, et olid emaoksilt lahti kistud.

Tasakesi vulisev soo-ojake lookles hõbelindina künkalisel rannaniidul. Nagu laps kätkist igatseb emarüppe, tõttas ta oma kruusakivises sängis mere poole, mis sinas madalate soomändide taga.

Jõudsime laudsiledale maanteele, mis halli vööna kulgeb voogavate rukkipõldude ja õiskirjude puisniitude vahel Kihelkonnast Karala poole. Paiguti lookleb maantee läbi vaigulõhnase männiku, mille küünalsirged tüved helendasid ruugete vöötidena tuulest kõigutatud oksastu vahel. Paiguti avaneb mets ja võimaldab vaba vaate kaugele ulgumerele. Unustamatu pildi pakub Papisaare tumeroheline viir, mis lahutab tumesinise mere helesinisest taevast, kus aeglaselt liikusid lumivalged pilvesagarad. Mere tumedal taustal lainetas ruuge rukkipõld, mida kauni pärjana palistas noorte mändide hambuline rida. Tasa kohises jahe tuuleiil kõrges kuusekroonis, kus loogas oksilt rasked oksakeste kahlad nagu pikad juuksesalgud alla rippusid.

Muretult kõlas väike-lehelinnu metalne hääl, mis meenutas vee tilkumist kuskilt kõrgelt alla veepinnale. Tumedas kuusevõras nägime kirjukuuelist mänsakit, kelle karm kraaksumine hetkeks väike-lehelinnu õrnad hüüded summutas.

Tee viis läbi hommikrahus uinuva Rootsiküla, kus õlgkatusesed taluhooned käharate õunapuude ja lainetavate viljapõldude vahele uppusid. Siis ronis ta kõrgele muistse mere kruusast kuhjatud rannavallile. Siin

kohas tuules kõikuv männimets. Metsakohina tasaseid hääli ületasid ülipeened siisekese hüüded ja tutt-tihase õrnad kutsehelid.

Meie tähelepanu köitis paik, kus kollakalt haljendavast kuusest ja sinakalt helkivast männist koosnevat metsamüüri läbib avar valendik nagu madal org kõrget mäestikku. Siin punetas sügavsinisel taevataustal Kihelkonna kiriku nooljas torn. Et maantee enne Kihelkonda jõudmist suure ringi teeb, otsustasime otsema tee leida. Ronisime üle hallide roigasaedade, kulgesime üle õitsvate niitude, kus arukask soojal päikesepaistel hiilgas, kukerkuusk valkjas õieehtes ilutses ja roosaõilmelised kibuvitsapõõsad magusat lõhna levitasid.

Jõudsime kõrgemale nõlvale, kus sammaldunud rändrahn ja kurvalt kahisev leinakask meid puhkama kutsusid ja vilu varju pakkusid. Ühel pool lainetas lokkav odrapõld, teisal säras kirju õiemeri. Ei teadnud, mida rohkem imetella, kas keskmise teelehe kahkjaslillat õisikpead või hobumadara magusat lõhna, tumesiniseid kerakellukaid või väävelkollaseid robiheinu. Vaatlesime kõrgeil vartel kõikuvaid keraheinu ja nautisime rohtu peidetud madalate käbiheinte lihtsat ilu.

Kosutatud puhkusest ja karastatud vilust varjust, tõttasime üle soojusest õhkuva kaljunõmme. Siin uinusid sammaldunud rändrahnud, kollendas kuldkannike ja levitas vürtsist lõhna tuhandeleheline raudreierohi. Nüüd paistis Kihelkonna kirik täies suuruses ja ilus. Ta tumepunane torn vihjas hiigelsõrmena sinise taeva poole, kus rahulikult rändasid käharad kobarpilved, ja ta lumivalgeid müüre piirasid tumerohelised pärnakroonid. Ruugete rukkipõldude ja haljendavate odra-

väljade takka kerkisid üles Kihelkonna alevi nägusad hooneread. Kõrge maantee veerul haigutab sügav kuristik, mille põhja veerenud rändmunakad meenutasid puhkavat lambakarja. Põldmunakaist laotud kiviaial taliles nobe kivitäks ja püüdis tillukesi kärbseid, kes paha aimamata soojal päikesepaistel oma üürikesest elust mõnu tundsid.

Abaja kohal muutub mererand liivaseks, samuti ka maantee, mis meid Harilaiu poole viis. Ümberringi levib vaigust lõhnav okasmets, kus helises väike-lehelinnu t s i l p - t s a l p ja kostis siisekese õrnu hüüdehääli. Oiu piirkonnas levivad lopsakad puisniidud, kus peale arukase, halli lepa ja pajuvõsa ka tugevad tammed haljendasid ja kus hall-rähni kuulsime ja nägime.

Kuskil sätendas läbi hõreda puistu hõbedane vetepeegel. See oli väike järv, piiratud noorusvärskest kuusikust ja lihavaist sanglepist, mille vaigused lehed palaval päikesepaistel hiilgasid. Tuulel väriseva pärjana raamis järvekese kivist randa lumivalge vahuviir. Tõmmupealised naerukajakad ja punanokased tiirud liuglesid laius kaaris tasa virvendava vee kohal. Väiketiir, kes tõhusalt tiibu lehvitades samas paigas püsis ja teraselt läikivat järvepinda uuris, paistis läbipaistva portselanesemena. Mu reisukaaslane tahtis omandada ilusa linnukese zooloogia muuseumile, kuid laeng ebaõnnestus ja kohutatud lind kadus sinavasse õhumerre. Salk rohutildreid ja liivarüüte, keda kõle püssipauk ehmatanud, tõusis kaebliku kisaga lendu. Ka hallvaresed, kes kaldakruusal tegelevaid tiiru ja liivarüüdi poegi luurasid, kadusid läbilõikavalt kraaksudes kaugusse.

Tulime kadakanõmmele, kus puhkuseks pikali heitsime ja kust pilk kaugele merele ulatus. Vilsandi tume siluett kumas läbi sinaka uduvine ja tuletorn helendas nagu valgest vahast küünal. Ka Kuusnõmme poolsaar paistis ning saarekeste rida, mis teda Vilsandiga seob, haljendas roheliste joontena sinavate merelaikude vahel. Kui olime puhanud ja küllastunud kaugest maa- ja merepildi ilust, rändasime üle avara karjamaa, mille lage pind loendamatuiks kingukesiks jagunenud ja mida paiguti valged, paiguti punaõiesed nuumheinad katsid. Meid üllatas väikepistrik, kes nagu nool kadakapuhmast üles lendas ja kiiresti kauge kõrgmiku poole kadus.

Laudsileda maantee veerul uinusid sammaldunud õlgkatusesed talud, kust vett kavatsesime otsida, et janu kustutamiseks teed keeta. Imetlesime kirjut õiemerd, mis esimese talu õues meile naeratas. Valgeõilmelised härjalilled seltsisid rebukollaste karikakardega ja kuldsed koldrohud tumesiniste nõmmekellukatega. Kõikjal hõljus magus hobumadara lõhn. Kuid selle talu kaevust leidsime veinkollast halva maitsega soovett. Rändasime teise tallu, kus elumaja oli ruugeks värvitud ja kaevurakked uuemad. Siit lahkusime maitsva veega alumiiniumkannus. Ronisime lõhnavate nõmmerohtudega kaetud nõlva mööda kõrgele kingule, kus haljendasid prisked kadakad ja noored männid. Siin leidsime kalgis kaljupinnas sügava lohu. Kive uurides, mis lohu külgi ja põhja katsid, avastasime neis rikkaliku kivistunud loomastu. Päikesest soojendatud hallid ja kollakad paepangad kubisesid meriliiliaist, käsijalglasist, sammalloomist ja väikesist, mustist ogadest, mis vististi kuu-

lusid muistseile kaladele. Miljonite aastate eest oli siin lainetanud elurikas siluri meri.

Valmistasime kivindirikkast kivimust ahju, kus varsti loitis lõbus tuluke. Kuivad kadakaraod ja vaigused männioksad levitasid põledes lõhnavat suitsu, mida jahe meretuul laiali puhus. Peale kosutavat einet jõime maitsvat metsateed ja puhkasime põhjalikult reisiväsimusest.

Kui jälle edasi rändasime, kuulsime mere poolt ronga haukuvat kraaksumist ja nägime teda lõhustatud tiivul metsa poole liikuvat. Siin ja seal õitsesid mehekõrgused vägiheinad. Alamlehed olid neil piklikud ja kolletanud, keskmised kortsus ja haljad, kuna ligi poole meetri kõrgusel õisvarrel ainult pooled õispungist olid avatud. Tee viis piki vanu rannavalle, mida kattis tihe okasmets. Siin avastasime männikäbilinnu, mis hiljem osutus eriliseks Eesti loomastule omapäraseks linnutõuks. Huvi pakkusid madalad kuused, mille rohelisil oksil suured punakad käbikahlad rippusid. Kehval kaljupinnal olid nad varakult suguküpseks arenenud.

Metsast tulime troostitule nõmmepealsele, kus roomavad maas madalad kadakapõõsad ja lebavad nende vahele eksinud punakad ja hallid rändmunakad. Kõõruste küla all lõpeb sile maantee ja algab konarlik külatee. Raske oli ükskõikselt mööduda kesapõllust, mis helendas õislumes, kardkullas ja verilaiges — värvides, mida põhjustasid loendamatud härjasilmad, karikakrad ja tulioblikad. Värvirikkad kesapealsed vaheldusid voogavate rukkipõldudega ja lainetavate odraväljadega.

Lohutamatut kõrbe meenutasid lagedad alad, kus muud näha polnud kui kiduraid kadakapõõsaid ja muistsest merelainest lihvitud kruusaklibu. Kesakündidel, mis neil aladel nägime, ei paistnud mulda, vaid kõik oli paljas kreem-valge kivirihu. Sellised põllud paistsid nagu õhtuehal kollendava lumega kaetud olevat. Üks neist kündidest, millele pruuni meriadrut vöötidena laiali oli laotatud, meenutas elavalt hiigelsuurt seebranahka.

Aegamööda alanesid troostitud klibuväljad ja meie jõudsime mererannale, mis paistis avara, liivast ruuge rohtlana. Siin õitses roomav ristikhein ja lõhnas kuldne hobumadar. Paiguti valendas rannamuru peenõiesest nuumheinast, mis nagu kuiv lumepuru haljendavale rannanõmmele laiali oli külitud. Kaugel eespool kumasid kõrged liivaluited ja nende ees mustasid hõredate merimändide saledad siluetid. Valvakaist luitekinkudest vasemal, terashalli veekõrve taga helendas pikk madal liivariba, mis kaugel meres lõppes rohelise puistusagaraga. See oligi Harilaid, imelik tühi maa, kus muud ei pidanud leiduma kui liiva ja linde ja kuhu meie igatsesime jõuda. Ikka liivasemaks muutus maastik, ikka hõredamaks kujunes rannamuru. Nüüd rändasime pehmes mereliivas, mida katsid peened luiteviirud nagu murekortsud vanakese põske.

Meie tulek peletas lendu punanokalised meriharakad, kes teotsesid rohtunud luite kollakasrohelisel harjal. Nende hele vile täitis karget mereõhku ja nende mustvalge sulekuub vilkus teravalt taeva hallil taustal. Neli väiketiiru liuglesid nagu järsust tuuleiilist õhku tõstetud lumehelbed õrnalt virvendava mere kohal. Üks neist laskus kaunis kaares alla punakale

rändkivile, teine liugles liivaleetele, kus pikas reas puhkasid lennust väsinud kala- ja naerukajakad ning tiirud.

Ronisime üle vaiguse roigasaia kõrgele luiteharjale, kust välja ulatusid haljad kaseladvad. Peenlehine põldpuju ja kaljunääri tihedad lehekodarikud kinnitasid sõredat tuisuliiva. Hingasime täie rinnaga magusat lõhna, mida jahedasse mereõhku levitasid hobumadar ja metsatee. Luite kõrgemalt tipult paistsid nagu paar hiiglasilma kaks sinakashalli järvekest. Nende vahel haljendas laudtasane puisniit, kus kaeblikult häälitses laiatiivuline kiivitaja ja nukralt kilkas punajalgne rohutilder. Nagu hiigelpeeglid hiilgasid järvekesed painduvast kõrkjametsast ja kahisevaist pilliroopuhmaist koosnevas raamis, mida ehtisid kukesaba purpurpunased õisikud.

Kui õhtupäike jälle pilve tagant särama lõi, värvus raske vihmapilv kahvatus idataevas tumesiniseks ja raudhalle järvekesi piirav kõrkja- ja pilliroopärg merevaiguliseks. Vaikides liugles mere poolt üksik kalakajakas ja laskus hääletult tasa-virvendavale järveveele. Kasekroonide sihvakad varjud olid juba pikaks veninud. Tumedate lintidena levisid nad üle tasa kahiseva kõrkjamere ja peegelsileda järvepinna. Vasemal aga värises ja hiilgas avar Läänemeri. Nagu hiigelkäed haarasid teda lõunas Vilsandi tume viir ja põhjas Harilaiu jättelook.

Kaua nautisime loojuva päikese külmist kiirist kullatud maastiku ilu ja tajusime sügavat õhturahu, mis oma nägematud tiivad laiali sirutas üle maa ja mere.

SUVEÕHTU KURESAARE LINNULAHEL.

8. VIII 1922.

Imeline must pilv kattis hetkeks õhtutaeva hõbedase veeru. See oli suur kuldnokaparv, mis Suurelahe roostikku ööbima lendas. Linnulaht sätendas hõbedaselt ja veinkollakalt käharate kadakate tumeroheliste võrade vahelt. Pea kadus see elav linnupilv, pea ilmus ta jälle, sedamööda kuidas läbi kingulise karjamaa kadastiku talle lähemale jõudsin. Kuulsin väiketiiru tuttavat häält ja nägin neid lumivalgete lemmetena Linnulahe poole liuglevat. Kaks kiivitajat saatsid mind kähiseva kisaga ja nende laiad tiivad mustasid tontliku õhtutaeva heledal taustal.

Nüüd paistis Linnulaht pika kitsa peeglina ja veerev päike värvis ta roosakaks. Kui laheveerule jõudsin, valitses kõikjal surmlik vaikus. Ükski leheke ei liikunud mehekõrguses roomüüris, mis heitis õrnalt virvendavale järveveele oliivrohelisi varje. Kaugemal ujus salk pigimusti vesikanu, jättes õrnroosale järveveele hõbedasi jooni. Neid oli üheksa, osa neist asus veest väljuvale saarekingukesele puhkama. Liikumatult nagu kivikujud jäid sinna seisma — noored ja vanad, ja nende pigimustad siluetid paistsid imeteravaina ehavärves helendaval järveveel. Tihedad kihulaste parved surusid ümmarjate rändmunakate kohal,

mis tumedaid varje uinuvale veepinnale heitsid. Ettevaatlikult, et mitte linde hirmutada, kulgesin järve poole. Kuid kuivanud pilliroo ragin jala all ehmatas meriharakat, kes kuskil lähedal peitus. Heledasti kilgates lendas ta rannaveerult järve keskele ja laskus alla punakale rändmunakale, kus jõetiir ühes pojaga oli aset võtnud. Kuulsin imelikku kahinat, mis osalt mere-, osalt metsakohinat meenutas ja Kuresaare poolt näis tulevat. Kunagi ei unusta ma pilti, mida nüüd nägin roosapalistusega tinakarva pilvetaustal. Tuhanded ja tuhanded pigimustad linnusiluetid liuglesid hiigelparvena üle õhtuvarjudes mustava kadakase karjamaa. Kord oli parv sõõrikujuline, kord venis ta pikaks, madujaks, kord kujunes kerajaks, vahel hõrenedes, vahel tihenedes. Elavast pilvemäest kuuldus tume lennukahin ja üksikud karmid häälitsused. Siis panin tähele rooloorkulli, kes laisalt vilus õhtuõhus hõljus. Nüüd eraldus mustavast linnuparvest üks osa ja hakkas rookulli taga ajama. Lainjal lennul kulges tagaaetav lind üles ja alla, kuni kadus ühes tagaajajatega kõrge pilliroomüüri taha. Verise kettana punetas loojuv päike kauge metsapalistuse ja tinahalli pilveriba vahel. Kui ta ülaveer metsa tumedate tippude taha kadus, paistis pilveriba alaveer lõõmava tulemerena ja värvis peegelsileda järvepinna lillaks ja roosaks. Karjamaa kohal kerkivast valkjast uduloorist kuuldus üksiku sookiuru kurblik häälitsus. Lustlikult sädistades kulges üle mu pea paar kärmast suitsupääsukest. Jõudsin Linnulahe veerule, kus roopuhmad pikki varje heitsid roosakais värves helkivale järveveele. Paiguti valendasid rannal kõrgvee ajal väljauhutud kaared kuivanud roovartest, mis terava raginaga jala all purunesid.

Valju kisaga väljusid kaldapuhmast hallid haned ja põgenesid vabale järveveele. Nagu varjud liikusid nende saledad kogud roosakashõbedasel järveveel. Roostikust kuuldus partide tumedaid häälitsusi. Punetava taeva kohal liugles süsimust linnukogu. Mustjate rannakivide vahel tegeles hulk meriharakaid. Mu tulek peletas erksad linnud lendu. Valju vilega liuglesid nad üle õrnus värves helendava järvevee ja laskusid alla rahulikumale rannaveerule. Nagu süsimustad harjased väljusid läikivast rannaveest loendamatud tilkheinad. Peene, maheda kellahelinana kostis kõrkjapuhmast suurtildri mahedaid hääli. Läbitungiva kisaga tiirles kõrges järve kohal üksik kalakajakas. Kui ta hüüded soikusid, valitses vee ja maa kohal surmlik rahu. Olin Linnulahe põhjarannale jõudnud, kus sajandete rändmunakate tumedad siluetid nagu viirastused lillakais ja hõbedais vetes mustasid. Tõusva kuu kahvatu pale vaatas kurvalt tinahalli pilve tagant, otsekui oleks tal kahju päikesest, mis äsja loojunud mustava metsa taha.

HARILAIU*) LOODUS JA LINNUELU.

23. VII 1923.

Möödunud Pätsurahust ja Väike-Vilsandi neemest, oli meri küll avar ja vaba, kuid lained osutusid siin tõsisteks veemägedeks. Võtsime seepärast suuna esmalt Harilaiu neemele, mis läbi õrna uduloori kaugel läänekaares valendas, hiljem aga tüürisime pisut allapoole. Vali tuul vingus tasa nagisevas mastis ja proovis selle tugevust. Aeglaselt tõusid ja vajusid rohekashallid lainemäed. Eemalt paistsid nad ähvardavaina, kuid nendeni jõudes libisesime ohuta neist üle. Kaua kiigutasid meid vaba mere võimsad vood. Nad meenutasid hoolikat ema, kes kohkunud lapsukest rahustades seda õrnul kätel õõtsutab.

Meie jõudes Harilaiu lõunaranna piirkonda, muutusid lained pisut vähemaks. Osav liigutus purje ja tüüriga — ning me libisesime õnnelikult vaiksesse Pihelpuu lahte, mida lookjas kruusavall eraldas vabast merest. Lopsakad timutipuhmad ja lillakas-valges õies säravad palderjanid olid esimesed, mis meid, rannale pääsnuid, tervitasid. Pisut kaugemal kahises tuules lainetav liivakaer ja punetas õrnas õieilus nae-

*) Harilaid on põhja pool Vilsandi saart asetsev poolsaar Saaremaa läänerannal.

ratlev kibuvitsapõõsas. Alandlikult roomasid lillaõiesed maavitsad kollakashallil rannavallil ja värisesid tugevamas tuuleiilis.

Meie tulek kohutas rahulikul laheveerul teotsevaid tuttvarte. Ees murelik ema, järel hirmunud pojad, tõttasid nad nöörsirges reas tuhandes viirus väriseva lahekese keskme poole. Rida segunes, ühed sukeldusid toitu otsides jahedasse veterüppe, teised ajasid mängides üksteist taga, tõmmates kumeraid jooni virvendavale veepinnale. Innukalt nautisid nad olelusmõnu ja lahel valitsevat vaikust ja rahu. Teisel pool kõrget klibuvalli aga mässasid vaba mere rasked vood. Kõrvulukustava kohinaga veeresid nad kirjuvärvilisele kivivallile, mida hiljutine maru merepõhjast rannale kuhjanud.

Suure vaevaga rändasime üle lainest puhtaks loputatud võimsa kruusakogu ja imetlesime siledaks lihvitud kiviseltsingu vormiküllust ja värviilu. Me viibisime nagu rikkas kivimite muuseumis, kus silma võlusid läikivad kristallipinnad ja rahustasid mineraalide mahedad värvitoonid. Oleksin ihaldanud paljusid neist ühes võtta, kuid pidin leppima ainult mõnega. Jõudes vanale rannavallile, kus kollendas lihav kukehari ja punetas haisev konnareha, nägime vaiksel lahesopil ema-luitsnokkparti. Meie tulek oli teda peletanud; raskelt tiibu lahutades tõusis ta terashallilt veelt ja kadus kärmesti mere suunas mustava magesõstra võsa taha. Abitult ja segaseina jäid ringi ujuma ta neli poega, kes olid veel lennuvõimetud. Uuesti ilmus kohutatud emalind mahajäetud poegade juurde, kuid meid märgates lahkus ta jälle ega tulnud enam tagasi. Rannavalli kõrgemalt turjalt, kust paistis voo-

gav meri, nägime teda rahutuna laineharjalt laineharjale liuglevat. Ranna poolt kuuldus kivirullija terav kisa, kuid arga lindu ennast ei õnnestunud meil näha.

Tulime kaunile kaljunurmele, kus õitsev kibuvits magusat lõhna levitas ja mustjassinised nõmmekellukad punaka lamba-aruheina (mehitseheina) vahel hõljusid. Ei mäleta palju näinud sellist õieilu, mis meid nüüd ümbritses. Veripunased nurm-näälikeste laigud vaheldusid tuuleiilis värisevate nõmmekellukate seltsinguiga, punakasruuged nõiahambad lillavärvise hiirehernega. Värvmadara piimvalged puhmad võistlesid lõhnava mägi-ristikheinaga ja kuldsed kukeharja sihvakate sinekasalkadega. Kassiristikheina roosakas-hallid saared ujusid õitsenud karukellade meres, millede imelised vilipead nagu hallid juuksekiharad vilu meretuule käes lehvisid. Lilla liivatee ja kuldne hobumadar tugendasid magusat lõhna, mis levis õiekirjul kaljunurmel.

Kaljunurmelt jõudsime avarale nõmmepealsele, kus ruugel luiteliival roomasid käharad kadakapõõsad ja kasvasid madalad meremännid. Paiguti olid valjud merituuled sõreda sõmerliiva ära puhunud ja mändide madujad juured paljastanud. Teisal olid nad kuiva luiteliiva kokku kuhjanud ja kinni katnud madalate mändide alumised oksad. Siin ja seal ulatus välja pehmest liivahangest sinakaid männilatvu. Tugevamad oksad kandsid noori käbisid, mis lebasid roheliste kuhikutena ruugel liival. Niiskes lohus liikuva ajuliiva vahel kasvas valgetüvelisi kääbuskaski. Õhus lendles villseemnete valgeid lemmi, mida tuul hanipajult lahti kiskunud. Nagu rubiine punetas õrnu nurmnäälikesi samblikust kaetud nõmmeliival.

Liivnõmmelt tulime Abade lahe äärde, mille terashallis vees hõljusid pruunid penikeeled ja rannal kihas rikas linnuelu. Pruunikad alpirislad (mustrind-plütid) toitusid mudasel laheveerul ja tutkad lendasid mahedalt hüüdes niiske rannaluha kohal. Mere poolt lähenes salk väikesi mudatildreid ja laskus peentel vilehelidel alla laheveerule, kus teotsesid nobedad alpirislad. Meid rõõmustas väike-koovitaja eripärane hüüe. Laias kaares liugles haruldane lind üle Abade lahe virvendava vee ja kadus mägi-ristikheina ja sinekamere taha, mis kattis kaugema rannavalli kumerat selga.

Lahkusime Abade lahelt, et külastada Lepasaare lahte, kus lootsime leida veel rikkamat linnuelu. Kulgesime üle kõrvelise ala, mida katsid värvikirjud kruusakivid. Kivide vahel säras kukeharjade kuldseid õisi, kõikus karukellade käharaid viljapäid ja õitses kõhnu kaljunääre. Sajad mesilased sumisesid lõhnaval liivateel. Kaks lõokest tõusis lõbusalt lõõritades halli pilvemere poole, mis laushajusalt taevast kattis.

Lepasaare lahe tumedat vett piiras pruun-roheline kõrkjavöö ja õrnalt kahisev pilliroomeri. Kõrgemat liivakallast ehtis hiigelpärg, mis oli punutud värisevast nõmmekellukast, lainetavast kassi-ristikheinast ja kõikuvast karukellast. Siin oli kuulda mudatildri vilet ja müüri- ning suitsupääsukeste hääli, kes kergel lennul üle virvendava vee ja lainetava roostiku liuglesid. Üksikud neist lahkusid teistest ja tõttasid üle veripunase ja väävelkollase rannaniidu. Nad kadusid kaugusse, kus valendasid Metsaküla kõrged liivaluited ja sinas kauge metsapalistus.

Tinahalli vee kohal käratses neli lumivalget väikest tiiru. Noolkiirelt tungis kaugem neist püstlood-

suunas vette. Vist oli ta terav silm märganud vees tegelevat kalakest. Meie tulek sai saatuslikuks ühele neist neljast. Kahju oli purustada nii ilusat elu. Kuid zooloogiamuuseum kohustas. Nagu välgust rabatud langes õnnetu linnuke madalasse rannavette, kuhu ta veri punaka laigukese värvis. Vali meretuul pani tinase lahevee peentes kurdudes virvendama. Haavatud tiir rabeles meeleheitlikult ja paistis, nagu püüaks ta sügavamale veele pääseda. Pidime tõttama, et mitte kaotada oma surevat saaki.

Üksik rohutilder lendas luksudes üle vesise luha, mille violett-pruun õiemeri tuuleiilil lainetas. Iseäralikud karmid hääled äratasid meie erilist tähelepanu. Need olid haruldaste lindude — väikeste kajakate hüüded. Nende mustad tiivaalused ja pigimust pea märkisid neid ära Nad lendasid õitest valendava aasa kohal, kus tõmmu- ja kalakajakad neid taga ajasid. Avar aas oli väävelkollane robiheinast ja paiguti purpurpunane põldkamarast.

Kaugest kadakavõsast tõusis lendu kolm meriharakat; nad tõttasid heledasti vilistades mere poole. Lähedal lõhnavast, roosas õieilus naeratavast kibuvitsapõõsast kulges välja hall-jänes. Nagu nooled tormasid ta peale teravasti kriiskavad jõetiirud. Meeleheitlikult põgenes hirmunud loomake üle tasandiku, kus punetas tulioblikas ja lainetas koltunud mehitsehein, ning kadus kaugesse männivõssa.

Ruugel liivaribal, mis haljendava kõrkjamere taga terashalli vette ulatus, puhkasid väikekajakad, rannatiirud ja liivarüüdid. Kõrkjapuhmast peletasime välja tikutaja ja jälgisime isatutkaid, kelle tasased hüüded kalakajakate kõlava kisa ja tiirude kärisevate häälte

vahel hädavaevalt kõrvu kostsid. Pigimustade täppidena liikusid mitmed kümned tuttvardi ja tõmmuvaera emad poegadega sinakashallil laheveel, mida lumivalge pärjana piiras tuules värisev vahupärg.

Jõudsime karedate tarnadega kaetud madalikule, mida piirasid lõhnava liivatee ja õitsva koldrohuga kaetud liivakingud. Kõikjal oli kuulda meriskite liirutamist ja tutkaste kurblikku hüüdu. Madalad tinahallid pilved hakkasid peent vihma raputama. Tõttasime kidurate merimändide alla, kuid need pakkusid vähe varju. Varsti vaibus aga vihmahoog, pilved lahkusid ja hele päike valgustas õiskirjut nõmme, virvendavat järvepinda ja kaugeid luiteridu Metsaküla rannal. Avar nõmmepealne, kust üle kulgesime, säras kõige eredamais õievärves. Väävelkollased kõristiheinad, oranžid koldrohud, veripunased nurm-näälikesed, tumesinised nõmmekellukad ja piimvalged värvmadarad moodustasid kirjakauni ja värvirikka vaiba, mis kattis ja elustas troostitut nõmmeliiva.

Kustki kaugelt kostis suur-koovitaja kaeblik kutsehüüd ja kiivitaja kähisev kisa. Mädaneva adru vänge lõhn levis üle aasa, kus põlvini väävelkollases robiheinas seisime. Siit ulatus pilk madalaveesele väinale, mis Lepasaare järve ühendas merega ja kus terved salgad alpirislasid toitusid pehkinud adrulademeil. Tumepruuni paisuna eraldas lõhnav adrulade väinasuuet vaba mere valgeharjaseist murdlaineist.

Huviga vaatlesime kivirulli, kes alpirisladega seltsis ja kelle mustvalge kuub punakastõmmul adruväljal teravalt silma paistis. Mitmed kümned alpi- ja värbrislad (värbplütti) talitlesid agaralt toidurikkal adrulademel. Nagu varjud liikusid nende tumedad

siluetid rahulikul söödamaal, mille taga kohisevad murdlained ähvardavalt möllasid ja lumivalget vahtu kõrgele õhku pritsisid. Raske oli leida soodsamat paika, kus rislad ja tildrid nii segamatult toituda võisid. Siin õnnestus meil näha haruldast punapugurislat (suurt plütti), keda roostekarva rind eraldab enamikust teisist risladest. Istusime kuivale adrukuhjale ja jälgisime põnevalt haruldast rannalindu.

Niiske meretuul puhus raugemata jõul. Meie ümber lainetas rohekas-hall liivakaera meri ja kõikusid kurdlehised kärnoblika puhmad. Punakasruuget mereliiva, mida rasked lained randa kuhjanud, kattis kohvipruun adruvaip. Värisevate adrukahlade vahel kõikusid lillaõielised merisinepipuhmad. Kaugemal mustasid vanad mädanevad adrulademed, mille serva kattis valvakaskollane väävlikirm ja mille terav lõhn hinge mattis. Lademe merepoolsel veerul leidsime lainest väljaheidetud lauaotsa, kuhu pikali heitsime, et jälgida peidus haruldasi rannalinde.

Läbi tumeda merekohina ja tuule kurbliku vingumise kuulsime imelikke haukuvaid hääli. Pikksilmaga kauget taevakaart uurides, kust haruldased helid tulid, nägime lendamas vöötsaba-viglet. Ta nokk oli veidi kumer ja paistis haruldaselt pikana. Korduvalt häälitsedes liugles ta laias kaares murdlainest palistatud ranna kohal. Lõpuks suundus haruldane lind Junkrurahule, kus veest hiilgavate kivide vahele maha laskus. Nägime ka üksikut väikekajakat liivaselt rannaveerult õhku tõusvat ja jälgisime ta süsimusta pead ja tiivaaluseid, mis tahmalaigena paistsid tinahallil taevataustal. Suured parved apirislasid lendasid kaugel

rannaviirul paigast paika, soodsamat söödamaad ja puhkekohta otsides.

Kui sinine taevalaik kitsaks ahenes ja päike halli pilve taha kadus, värvus mere rohekas helk sinakasmustaks ja lumivalged laineharjad omasid ähvardavat laadi. Tuul lõõtsus valjemini, madalalt kulgevad pilved muutusid tumedamaks ja kollakas väävlikirm tõmmul adruvaibal heledamaks. Varsti kihistas tihedat vihma, mis kerged pealisriided läbi leotas. Vesihall vihmaloor varjas pea Metsaküla valendavad luiteread ja kauge Vilsandi saare, mis mustja vööna piiras vahulumes valendava mere lõunaosa.

Ehk küll juba läbimärjad, otsisime varju hõreda kibuvitsa all, mille roosasid õilmeid tuul ja vesi maha poetasid. Üksikuid õilmeid lennutas valjem tuuleiil nagu õrnu liblikaid üle pisarsilmise nõmmerohtude kirju õiemere. Pettunult jooksime üle vihmast nõretavate nõmmekellukeste ja veest vettinud koldrohtude, et jõuda merimändide alla, mille käharad võrad kurvalt läbi halli vihmaliniku mustasid.

Äkki vangistas meid väike-koovitaja kõlav vile ja sundis meid seisatama. Üllatunult nägime haruldasi linde tumedate kadakate tagant üles lendavat. Meie uudishimulikkude pilkude saatel kadusid nad halli vihmaloori. Nukralt sirtsusid noored lambahänilased veest tilkuvas kibuvitsa puhmas, kuna põldlõokeste rõõmus lõõritus lakkamatult madalast vihmapilvest alla kajas.

Viimase niidikeseni läbi ligunenud ja vilust meretuulest lõdisedes, jõudsime lõpuks Pihelpuu lahe sopile, kus meie paat rahutuil laineil kõikus. Võtsime paadist üliriided, toiduained ja teekannu ning otsisime võsas

kuivema paiga, et teha tulelõket ja end soojendada. Vahepeal oli vihm lakanud ja niisked kadakaoksad, mida riidaks kokku kuhjasime, võtsid visalt tuld. Nad ragisesid ägedasti ja suitsesid tõhusalt, kuid viimaks ometi loitis lõbus leek ja mõnus vaigulõhn levis niiskesse mereõhku. Keetsime lõhnavat metsateed, mis tardunud liikmeid soojendas ja väsinud meeli kosutas.

Tinahallid pilverünkad tõttasid kiirelt ida poole ja värvisid mere mustjaks, ja valged vahuharjad, mis ähvardavalt ulgumerel liikusid, näitasid, et laine jõud veel polnud raugenud.

Meil oli kavatsus ööbida Harilaius, kuid märjad riided, vilu meretuul ja ähvardavad vihmapilved ei lubanud soovi teostada. Peitsime paadipurjed ja aerud tihedasse kadakavõssa ja sammusime luidete poole, mis kaugel läbi uduloori valendasid ja mille taga Jõe talus öömaja lootsime leida.

Kõrvulukustava mürinaga tormasid rasked murdlained veest hiilgavale rannakruusale, kus nad õhu ja vee seguks kokku varisesid ja kihisedes rohekaskollasesse veterüppe tagasi valgusid. Ikka uued ja uued lainemäed tõttasid üksteist taga ajades kahisevale rannakruusale ja veeresid jälle tagasi uute tulijate märga kaissu. Sama vangistavat vaatemängu pakkusid vabad merevood liivasel lausikrannal. Kõrgete müüridena liikusid rohelised merehiiglased lamedale rannaviirule. Sajahäälelisel kohinal uhtusid nad punakashalli mereliiva, segunesid õhuga ja muutusid piimvalgeks vahujoaks. Kihisedes kulgesid läikivad joad üle peegelsileda rannaliiva. Siin lõhkesid helkivad vahumullid ja tõttasid hiilgavate hõbenirekesina tagasi rahutult mässava mere hõlma.

Lõpmatus vormi-, värvi- ja heliküllus es liikusid ikka uued vood üle punakashalli rannaliiva ja alaline rütm uhulises vetemängus kütkestas meeli. Aeg paistis üürikesena ja pikk rannaretk lühikesena, ehk küll väsinud olime rohkeist päevamuljeist ja küllastunud pikast teekonnast.

ÖÖ HARILAIUS JA VILSANDI MEREL.

23. VII 1923.

Õhtul veerand kümme.

Kõrged, õrnad pilveviirud evivad suitsu- ja purpurivärvi. Läänetaeva tumedate kordpilvede palistused helendavad merevaiguselt. Edelatuul puhub raugemata jõul nagu päevalgi. Vihaselt paiskab ta terashalle vooge mustavaile karikividele valgeiks vahuveermeiks. Armutult rebib ta õrnroosasid õilmeid kõikuvailt orjavitsult. Ta külm puhang paneb nõmmelillede värvikirju mere värisema.

Põldlõokese väsimatu lõõritus vaikib. Ainult kalakajakate kilkamine ja jõetiiru kärisev hüüd kostavad üle kord vaibuva, kord paisuva merekohina.

Poolkuu kahvatu pale heidab hõbedast helki Pihelpuu-lahe värisevale veele.

Ikka segasemaks kujunevad vormid ja tumedamaks muutuvad värvid. Lõhnava nõmme kirju lillvaip värvub hajusalt mustjasroheliseks. Ainult õige lähedal võib veel karukellade kollakaid päid sinekate siniseist õiskorvest eraldada. Kaugemal on asjad oma värvivahe kaotanud. Ainult kuju järgi võib veel kadakapõõsast merimännist eraldada. Meri Harilaiu ja Vilsandi vahel muutub mustjassiniseks. Üksikud valvakad vahuharjad ilmuvad ja kaovad nagu viirastused.

Kuid varsti värvub meri ühetaoliselt sinakasmustaks. Nüüd on Vilsandi tumedat kogu raske merest lahutada.

Kõrged liivaluited, mis äärestavad Metsaküla randa, kumavad veel pisut läbi tumeda ööloori. Ebamäärase valvaka vööna lahutavad nad sinimusta merd tumedast metsaviirust.

Kirde- ja läänetaevas helendab hõbedas ja kullas. Teda läbistab pikk, peen, tume pilveriba. Südaööst puudub veel üks tund.

Hele meriharaka vile kuuldub läbi merekohina.

Lagitaeva mustavas sinas löövad särama üksikud tähed. Otse ülal sirab ilus roheka hiilgega täht. Õhtutaeva helendus hakkab kustuma. Pilveriba ülaveer musteneb, alaveer, mis on kadakalatvade kohal, muutub mustjassiniseks. Lõhnav hobumadar, karvane karukell, kerajas sinekas ja kassi-ristikhein üsna mu jalge ees paistavad nüüd kõik laushajusalt hallena.

Ranna poolt kuuldub rohutildri hääli ja liivarüüdi hüüdeid.

Kaugeid liivaluiteid ei saa enam metsapalistusest eraldada. Kell on pool kaksteist. Värvivahe maa ja mere vahel kaob peaaegu täiesti. Üksik nahkhiir lendab madalalt üle meie ja kaob kadakate mustjate kogude taha.

Õhk muutub vilumaks ja raugematu meretuul hakkab läbi üliriiete tungima. Otsustame teha tuld, et keeta teed ja end soendada. Otsime tuulevarjusema koha, kuhu kuivanud kadakakännud kokku kuhjame. Kuiv sammal ja kadaoksad võtavad hästi tuld. Värisevad tulekeeled jooksevad mööda ragisevaid kadakaoksi ja värvivad punakaks lähemad põõsad. Kohendame tulele kannu lähemalt loigust toodud veega.

Hiigeltondena liiguvad meie varjud tulest valgustatud põõsail. Tuli soendab väljast, tee seest, on mõnus pisut tukkuda.

Kui ärkame, on kell pool kaks. Tuul on veidi raugenud. Kollakas kuu valab lillakat valgust rannale ja merele. Aeg on koju sõita. Tõukame paadi vette, püstitame purjed ja võtame suuna Vilsandi majaku vilkuvale tulele.

Põhjataevas helendab nõrk koidukuma. Lained on ikka veel suured — lõuna pool mustad ja raudhallid, põhja pool hõbedased mustjate laikudega. Kulgeme kiiresti ja hõljume laias kaares laine lamedalt harjalt laine orgu. Vilsandi majaka valkjas kogu eraldub hallist öötaevast. Ta tuli vilgub rohekalt, ta nihkub aeglaselt paremale. Sinakasmustade lainemägede vahelt hakkab paistma midagi tumedat, liikumatut: see on Väike-Vilsandi mets. Kaeblikult vingub tuul purjedes, ähvardavalt kohiseb meri, kuid vett ei pritsi enam üle parda. Hõbedane koidukuma helendab kagutaevas. Võtame suuna Pätsurahule, mille madalad leeted veel ei paista.

Kell on kolmveerand kolm. Oleme Vilsandi ja Abaja ranna vahel. Lagitäpi- ja lõunataevas värvub hallsiniseks. Tuul on nõrgem ja lained vähemad, sest Väike-Vilsandi metsamüür kaitseb meid. Lõunakaarel ripuvad liikumatult tumehallid kordpilved. Noogimaa tumedad küünikogud hakkavad eralduma mustjassinisest veest. Kuusnõmme rahumets omab tumerohelist värvitooni ja ta randviir värvub kollakakspruuniks. Teravalt eralduvad nad helehalli taeva sinihallist veest.

Kell pool neli oleme Käkisilma ees, mis lahutab

Vilsandit Kuusnõmme poolsaarest. Kihelkonna kiriku sale siluett paistab mustana kagutaeva koidukullas. Pool tundi ristleme ohtlikus Käkisilmas, kuid kell neli oleme jälle vabas vees. Meri muutub rohekashalliks. Hoostemadal ja Humalakoti-saarekesed piiravad õunrohelise vööna Kuusnõmme poolsaare mustjasrohelist metsamüüri. Metsa sakilise harja kohal ripuvad tinahallid kobarpilved.

Koidutaeva violetsete pilveribade veerud värvuvad veripunaseks ja taevas nende kohal on roosakassinine. Lagitaevas helendab puhtas, sügavas, valvakas sinas. Oliivrohelise Kurgurahu kohal lõõritab lõoke. Ta tervitab purpuris ja kullas tõusvat päikest. Väikesed lillad kuldse palistusega pilvesagarad kulgevad kiiresti kirde poole ja kaovad rahumetsa hambulise harja taha.

Üha koomale koondub Kuusnõmme ja Eeriksaare vaheline veteväli. Ikka kitsamaks kujuneb rahutult lainetav Kuusnõmme-laht.

Kui Laurisaarelt möödume, tõuseb sealt lendu salk noori kalakajakaid. Laius kaaris tiirlevad nad meie peade kohal ja tervitavad meie õnnelikku kojujõudmist kilkavate rõõmuhüüetega.

KUUSNÕMMELT LOONALAIDU.

15. VII 1926.

Oli üks ilusamaid juulikuu pealelõunaid, kui sõitsime Kuusnõmme bioloogiajaamast Loonalaidu*), mis on läänepoolsemaid Eesti saari. Kiiresti libises tugev purjevene üle rohekashallide lainete. Loodetuulest paisutatud puri oli pungis nagu priske lapsukese põsk. Korrapäraselt tõusid ja vajusid kohisevad lahevood. Kihisedes lõhkesid õhumullid, mis paadipäral rohekast sügavusest ülesse hiilgavale veepinnale kerkisid. Kiiresti möödusid Urverahu kahisev roostik ja kivised karid. Nobedasti nihkusid paremale poole Võrguja Kurgurahu, kus põuast pruunikaks põlenud pinnal mustasid käharad rannakadakad.

Oliivrohelised ja lumivalged veejoad vangistasid silma. Vahelduvalt paisuv ja vaibuv veekohin kütkestas kõrva. Klaassile veejuga märkis tuldud teed. Peletasime lendu paari merel tukkuvaid tõmmuvairaid. Madalalt, peaaegu puudutades laineharju, liuglesid nad Eeriksaare ranna poole. Kuskil kaugel kilkasid noored kalakajakad. Näljane tiir hõljus vahuste voogude kohal, jälgides pinnakihtides kulgevat kalakest.

*) Saar Vilsandist edelapool.

Kärisenud pilvkobarad tõttasid väsimatult kagu poole. Vahetevahel paistis päike ja värvis hõbedaseks voogava vetevälja. Kurgurahu hallid kivid lõid valendama ja ta veealune kari punetas ähvardavalt ning hoiatas roolijat hoidma õiget suunda. Sinised laigud põgenevate pilvesagarate vahel paisusid laiemaks ja varsti säras päike sügavas taevasinas täies suuruses ja ilus. Ainult kirdetaevas püsisid veel üliõrnad viirpilvede sarjad. Nad meenutasid rööpjutte, mida murdlaine liivasele merepõhjale voolinud.

Ägedalt peksid rohekad vood vastu valget paadikülge ja viskasid soolast vett üle kõikuva eesparda. Säravate pärlikahladena langesid tagasi õõtsuvasse veterüppe paadiseinal murdunud lühikesed lahelained. Kuusnõmme poolsaare kollakas neem ja madalad Umalakoti saared jäid aegamööda seljataha. Nüüd puhus priske loodetuul meile otse vastu. Korduvalt ristlesime madalveese Käkisilma ja kõrgeseljase Eeriksaare, rohurikka Noogimaa ja kariderohke Oiurahu vahel. Lõpuks ometigi jõudsime Vilsandi Vikati kohale, kus valged ja punased paadid lebasid ruugel rannakruusal.

Et Läänemere vabamasse vette jõuda, tuli läbi sõita Vilsandi Kurgust. Kõrge vee tõttu ei takistanud meid Kurgurahu ohtlikud karid. Uudishimulikult vaatlesime peeni mererohtude kahlu, mis hõljusid nagu rohelised juuksekiharad karikivide punakail peadel.

Vilsandi Kurgust läbi jõudes muutusid lained suureks. Nagu pähklikoor hõljus paat kõrgelt laineharjalt sügavasse laineorgu. Võtsime suuna kaugel kumavale Loonalaiule. Siin on meri vaba ja sügav. Muret tegi ainult kummaline Pruudikivi, kus Kihelkonna kirikust laulatuselt Loonalaidu purjetav pruutpaar

omal ajal leidnud kurva otsa. See on suur kivi kesk sügavat merd, mis kõrgvee ajal ei paista silma.

Kuid meie kartus oli asjata. Jõudsime õnnelikult Loonalaiu kaguneeme kohale, mis ulatub pika karina kaugele merele. Kohisedes veeresid lumivalged murdlained üle punaka karijoome. Ainult paar korda tõukas raudne paadikiil vastu libedaid neemekive. Varsti olime vaikses väinas, mis Saalava saare ja Loonalaiu vahel asetseb ja mida see saar ulgumere lainete eest kaitseb. Kaks emaahka kerkisid lendu rohekashallilt väinaveelt. Nende pruunikirju sulestik punetas õhtupäikese kiirtes.

Murdlaine mühin, mis Loonalaiu looderannal veeres, oli vali ja valdav ning ületas muud merehääled. Rohekasruuge jättekaarena helkis meie ees Loonalaid, mis meile alati tundus nii kaugena, kuid nüüd osutus nõnda lähedaks. Ta paistis üksikuna ja mahajäetuna. Teda eristasid ainult madalad taluhooned ja meretuulist kõveraks painutatud pihlakas, mida õhtupäike punaseks värvis. Koondasime purjed ja randusime. Metsiku kisa ja lõikava vilega võtsid meid vastu erksad meriskid ja tülitatud rannatiirud. Jalad tuli lahti riietada ja vene hoolikalt rannale hoovata.

Rannaniidul haljendas lopsakas hein, mis põlvini ulatus. Vali tuul painutas pikki raiheinu ja pani niidurohud rahutult lainetama. Kuskil tiksus üksik sookiur. Oli kuulda merikajaka õudset hüüdu, kalakajaka heledat kisa ja liivarüütide meeldivat häälitsust. Püüdsime kinni hallikirju tiirupoja, kes tuulest väriseva rohutuka taga varju otsis. Kinnitasime ta õrnale jalakesele avara alumiiniumrõnga ja andsime talle tagasi vabaduse. Lähedal oleva küüni

katusel istus kurja aimamata kirjukuuene sooräts. Meie vanim reisikaaslane professor K. haaras püssi, õhku läbistas kuiv raks ja õnnetu lind veeres elutult osava laskuri jalge ette. Kahju oli rikkuda puutumatut loodust, kuid teaduse huvides tuli seda teha.

Päike oli vajumas, tuli paluda öömaja Loonalaiu üksikus talus. Tee sinna viis üle nõmme, kus lõhnas kollane hobumadar ja lilla liivatee. Vana, kõrgekasvuline, päivitunud, sinisilmaline peremees, kapten H., kes praegu puhkab viimast und Kihelkonna kalmistul, võttis meid lahkesti öömajale. Külaliste tuba tundus mugavana, oli puhas ja soe. Valgeks lubjatud seinu kaunistasid noorte meremeeste näopildid ja maalid, mis kujutasid uhkeid paisunud purjede laevu.

Hoolas perenaine kattis laua lihtsa kuid maitseva toiduga ja laotas põrandale lõhnavaid heinu, puhta palaka ja pehmete peapatjadega. Jutukas peremees seletas, et luiged sel aastal merel kauemini peatunud kui tavaliselt. Tähtsamaks püügikalaks pidid olema sügisel siiad ja ahvenad, kevadel aga peamiselt ahvenad. Säinaid olnud meres aasta 20—25 eest väga palju, nüüd aga olevat nad peaaegu kadunud. Ühe loo peale tulnud ligi 700 kala ja igaüks kaalunud 3—4 naela. Veel seda ja teist jutustas vana peremees Loonalaiu elust ja loodusest. Kuid vana seinakell, mille pikk puukast põrandani ulatus, lõi kümme. Väljas aga laulis karipealne murdlaine oma lõpmatut laulu. Tahtsin seda lähemalt kuulata ja lahkusin mõnusast jutuseltskonnast.

Saare kirdeosa koosneb rööbiti jooksvaist vanust randvallest. Nad meenutavad hiigellaineid, mis otsekui nõiaväel püsivaiks vormeks tardunud. Rohekas-

hallel randvallel lebavad tumedate elukatena omapärased kadakapõõsad. Ei kunagi varemalt polnud ma näinud selliseid. Nad on ülimadalad ja imelaiad, jässakad ja käharad. Nagu hallid maod roomavad nende looklevad varred kuiva samblikuga ja lõhnavate nõmmerohtudega kaetud kruusapinnal. Üksainus puu julgeb oma hõredat võra madalast kadakamerest kõrgemale tõsta. See on seesama pihlakas, mida juba merelt nägime.

Aeglaselt liikusid heledas lagitaevas suitsukarva pilvekahlad. Loojuv päike oli nende veerud roosakaks värvinud. Läänetaevas lõkendas hõbeda ja kulla varjundeis. Teda läbistas väävelkollane imepeen pilveriba. Meri oli vaiksemaks jäänud ja mustjassinine külma värvitooni omandanud. Ainult kirde pool virvendas vesi purpurses värvijumes.

Väikese rukkipõllu taga mäletses paar puhkavat lehma ja kaugemal mustas tukkuva hobuse liikumatu siluett. Kui tuppa tagasi tulin, olid mu kaaslased juba puhkama heitnud. Väsinud mereõhust, päikesest ja rohkeist muljeist, vaibusin kauge murdlaine suigutaval kohinal sügavasse unehõlma.

NOTAMAA JA SAALAVA*).

15. VII 1926.

Kell pool üks p. l. purjetasime Loonalaiult Notamaa poole, mis ühes Saalavaga on Eesti kõige läänepoolsemaid saarekesi. Kui Loonalaiu neemest möödusime, paisusid lained suureks ja heidutasid paati nagu kerget höövlilaastu. Tuli ettevaatlikult sõita Saalava ja pika, pika liivaleete vahel, mis Notamaalt ulatub kaugele Loonalaiu poole.

Notamaa on imelik rõngakujuline saareke järvekesega keskel ja meenutab elavalt korallsaart — atolli laguuniga. Ta pole kuigi kõrge ning koosneb valgest paekruusast ja ruugest räniliivast, millel lebavad kohvpruunid adrukaared. Kaarjail kruusavallel haljendasid rohekate marjatarjadega merikapsad. Liival jooksid nobedad liivarüüdid ja õhus tiirles meloodiliselt häälitsedes kaks punajalgset rohutildrit. Peene kiviklibu vahel ilutses randastri lillasid õiskorve. Saarekese põhjapoolset veeru moodustavad punakad ja sinakad rändmunakate vallid, mida meri näivalt alles hiljuti üles kuhjanud. Valge kiviriha vahel värises maavitsa lillakaid õisi ja punetas rubiinena poolküpsi marju.

*) Kõige läänepoolsemad Eesti saared.

Vanemal randvallil haljendas koguni väike magesõstra põõsas. Kääbusjärveke saarekese keskel oli allikselge ja võis näha iga kivikest ta liivasel ja kivisel põhjal.

Saarekese põhjapoolseks osaks on laudsiledaks hööveldatud kaljupõrand. Järvekese põhjapoolsest kaldast oli katsutud heinamaad soetada. Suuremad munakad olid hunnikuiks kuhjatud, mis valendasid väikeste püramiididena lopsakate rohtude vahel. Tugevad sarikõislased moodustavad valgete klibuvallide vahel terve metsa. Nad on ära õitsenud ja kannavad rohelisi viljasarikaid ning nende lillad putkvarred ja kollakasrohelised sulislehed sünnitavad kauni värvimosaiigi.

Saare põhjapoolse osa siledal paepõrandal kohisevad lumivalged murdlained.

Punanokane meriharakas ja ruugejalgne liivarüüt tegelesid järve veerul, kuna kaks alpirislat toitu otsisid madalas laguunivees. Oli kuulda kivirullija teravat häält, kuid haruldasest röövtiirust, mida siin leida lootsime, polnud saarel midagi kuulda ega näha. Randmaltsa puhmast püüdsime viis jõetiiru poega ja varustasime nad alumiiniumrõngaga. Üksik kalakajakas tiirles valge laiguna tumesinisel taevataustal ja jälgis kõlavalt kilgates meie tööd. Paeruusa seas ringi rännates paistsid neis silma huvitavaid koralle — stromatopoore.

Üldiselt näib saare loodeosas toimuvat aluspinna purunemine, lõunaosas aga ülesehitav töö — liiva- ja kivivallide kuhjumine.

Kell pool kolm p. l. jõudsime Notamaalt Saalavale. See on märksa suurem Notamaast, avara niidu ja rikkaliku taimestuga. Alpisõstra ja hariliku kuslapuu marjad olid juba punetama löönud ja kibuvits

õitsenud. Kõrgeid rannavalle katab kohe samblakiht ja selle üle roomavad meretuule eest varju otsivad kadakapõõsad. Niidult on hein tehtud ja kaheks kuhjaks kokku pandud. Seal aga, kus vikat ligi pole pääsenud, kus kivirühk õrna lilleriiki kaitsenud, sinavad nõmmekellukad ja kurekatlad, kollendab hobumadar ja õitseb lilla metsatee ja puna. Kuuetõberohu lookas õisvarrel ripub nagu kellukesi rida valgeid õisi. Rammusad reinvarred on juba avanud osa oma õiskorvest. Jaanipunad säravad kuldses õielumes. Peenelehised koirohu puhmad pole veel õitsema hakanud.

Nagu Notamaal nii koosneb ka siin põhja- ja looderand pragulisest kaljupõrandast, mis aegamööda allikselge merevee roheka liniku alla kaob. Hall paekalju on siin kivistisvaene, kuid ta pragudes haljendab tihe meriteelehe muru.

Kurblik merekohin ühineb mesilaste suminaga, kes suruvad lillaõilmeliste meriastrite kohal. Õrn meretuul paneb rohud ja kõrred kaljunurmel liikuma. Kahkjasroosas õiestus ilutsev palderjan vaatab uhkelt alla alandlikule kaljunäärile. Lumivalged raudreierohud õhkavad välja vürtsist hõngu, mis ühineb hobumadara, metstee ja reinvarre peente lõhnadega meeliuimastavaks aroomiks. Tumesinise mere tagapõhjal punetab pajulillede (lillpajude) purpurseid õispuhmi. Saari hõbehalle meripujusid ujub ruugete hobumadarate meres. Punakashallid klibuvallid vahelduvad kohvpruunide adrulademetega ja kahkjaspunakad liivajoomed piiravad rohekaspunakat mereoblikate merd. Laiad kukerkuuskede põõsad säravad valges õislumes ja hõbehallest koirohu puhmadest tõstavad mullused varred oma mustjasruugeid surnud raage õhku.

Kõikjal kihas tõhus linnuelu. Võsast kuuldus pruunselg-põõsaslinnu kähisevat hoiatushüüdu. Niidult kostab sookiuru kurblik lullitus. Kuldnokkade tumedad parved lendlevad rahutult paigast paika. Salk noori kiivitajaid kulgeb vaikselt üle kirju kaljunurme. Rannakruusal jooksevad nobedad liivarüüdid. Nagu raidkujud seisavad kaljusel neemel liikumatult kaks mustatiivalist merikajakat. Isane talikoskel kulgeb karmilt krooksudes rannaveerult kaugele merele. Salk halle hanesid kiigub rahulikult vaikselt loksuval rannaveel. Kaks rohutildrit sumavad toitu otsides virvendavas lahevees. Rohked jõe- ja rannatiirud hõljuvad kisades värisevate vete kohal. On kuulda väiketiiru omapärast häält. Punanokane meriharakas tukub rannakivil ja kõikjal kuuldub kalakajakate heledat kilkamist.

Päike oli läände nihkunud ja niiske mereõhk jahenes.

Jalutasin üle põuast kolletama löönud ja mükradest paiguti kohevaks uuristatud niidu idapoolsemale neemele. Lootsin varju leida vilu läänetuule eest siin haljendava tiheda pihlakavõsa taga. Siit avanes kaunis vaade kaugele merele. Lõunakaarel valendas kõrge Innarahu ääretus veekõrves. Idapool kollendas Eeriksaare kitsas rannaviir sakilise metsamüüri pärjana. Kirdes kumas läbi õrna uduloori nagu õhku tõstetult Kihelkonna rand oma maalilise kirikutorniga. Põhjapool levis ruuge joonena Loonalaid, paistis Vilsandi mets ja valendas sale tuletorn. Lähemal aga värises sügav-sinine meri hallide ja punakate kaarjoomedega.

Kell oli kolmveerand üheksa. Päike veeres ja läänetaevas helendas õhukesi pilveribasid. Mu kaasla-

sed prof. K. ja konservaator H. olid linnupoegade rõngastamisega lõpule jõudnud. Prof. K. oli nobedaid kajakapoegi taga ajades vette kukkunud libedalt rannakivilt. Tal polnud kuiva niidikest kuskil ja pealegi oli õhtune õhk muutunud viluks. Tuli Loonalaidu tagasi sõita.

Loojuv päike heitis merele pikki varje, mis tuhandete helkidena lainetel peegeldusid. Pilved õhtutaevas muutusid kuldseks ja merevesi omas tumedaid ja külmi värvitoone.

Ikka lähemale nihkus Loonalaiu kivine rand. Murdlaine koha paisus valjemaks ja tiirud tähistasid meie randumist kriiskava kisaga. Raske oli paati läbi punaka kivirägastiku randa juhtida. Teravalt ragises kruus paadi kiilu all, kui põhja kinni jäime. Tõukasime ühisel jõul mõlade abil paadi karilt ja jõudsime õnnelikult randa.

Põhjataevas lõi tumedaks — värvudes sinihalliks. Kuldsed pilved värvusid esmalt sinilillaks ja lõpuks helehalliks. Tuul tundus viluna. Ikka valjemini kohas murdlaine kurblik laul loodekaril.

Kartes öösist tuuletõusu, tõmbasime paadi kõrgemale rannale ja tõttasime Loonalaiu üksiku talu poole, kus peale kosutavat õhtueinet karil kohiseva murdlaine suigutusel kui surnud uinusime.

PÄITE PAEKALLAS*).

7. VI 1928.

Vali läänetuul vingub majakese ümber ja kiiresti jooksevad hallid vihmapilved. Tinasel merel liiguvad juba valged vahuharjad. Sajab peent uduvihma, mis aegamööda soigub, kuid tuul on endiselt vali. Sillamäe mets kohiseb ja tasa kõikuvailt kuuse- ja männivõradelt langevad jämedad vihmatilgad. Jalutan pargist alla vesiveski poole. Teeveerul lainetab pikk hein, kus valendavad köömen jn koerputk, mis osalt juba õitsenud. Ülalpool veskitammi mustab sügav vesi. Kohisedes voolab üle tammi turvaspruun veejuga. Kivisel rannavallil uinub kehv kaluriküla. Kõrgemal paistavad rootsi õlikivitööstuste tumepunased tehasehooned ja suured, hallid gaasianumad. Mäletan aegu, mil põletatud õlikivi jäänuseid väikestel vagunikestel välja põllule veeti. Siin põlesid ja suitsesid üksikud kivipangad veel mõnd aega. Kõik allatuult paigad olid täis vänget lõhna ja vesigi jões haisev ja pruun.

Tee viib läbi Türsamäe kuusiku, mis katab vanu rannavalle paekalda ja mere vahel. Tee on konarlik paljastunud rändmunakaist ja looklevaist kuusejuurist. Põliste kuuskede all haljendab tihe sarapik. Vihmast

*) Paik Eesti põhjarannal Sillamäe lähedal Virumaal.

tilkuvad sarapuuoksad on loogas üle tee ja takistavad läbipääsu. Siin-seal ilutseb sulglehine pihlakas. Ka üksikuid saari võib siin kohata, kuna teeäärt palistab paiguti magesõstar.

Lõikan sarapuust kepi ja rändan edasi. Mets tundub haruldaselt pikana. Meri kohiseb kangesti ja kuused mühavad. Jõuan lagendikule, kus käre tuul magesõstart ja leppa sasib ja kadaka latvu looka painutab. Mets lõpeb, paremal voogab meri, pahemal paistab kõrge paekallas. Rand muutub kitsamaks ja paekalju ähvardavalt kõrgemaks. Kollaka, pragunenud müürina ripub järsk paekallas halja rannametsa kohal. Hiigelsuured rasked hallid lained liiguvad ranna poole, kus nad kohisedes vahust valgeiks murdlaineiks moonduvad. Murdlainete kohinat suurendab kivikeste ragin, mida ta enesega kaasa kiskudes rannale paiskab. Kui murdlaine taganeb, valguvad kivikesed ja kruus kahisedes merre tagasi.

Rannal lebavad suured kaljupangad, mis alles hiljuti ülalt kaljuseinalt on alla langenud. Põõsaist ja puist laastatud juga hallil rusukaldal märgib kiviveerme kulgemisteed. Osa kaljupangast on vähemaiks kildudeks pilbastunud ja katab kirjus segus veest ümmarikuks viilitud rannaklibu. Rohelise glaukoniitpae plaadikesed seltsivad ruugete liivakivi kildudega, lillad kildkivi lehed hallide paepangakestega. Sitkel sinisavil nirisevad hõbedased allikad.

Kustutan janu külma allikaveega ja rändan edasi keerulises kivilabürindis. Leian nii mõnegi ilusa kivimitüki ja paremini säilinud kivise, mida maha jätta ei tihka. Üha kitsamaks kahaneb rannikuriba, üha ähvardavamaks kujuneb kõrgel rippuv kaljumüür. Raskelt

ründavad roheka helgiga lainemüürid tüsilist kivikeerustikku ja takistavad mu edasiliikumist. Tuleb tagasi pöörda, seda enam, et käed ja taskud on juba küllalt rikkalikult koormatud leitud loodusesemeist.

Kivilt kivile kargab kuristiku põhjas vulisev oja. Hõbedaste niitidena hiilgavad nobedad veejooned tumedail kaljuastmeil. Ronin astmeid mööda, mis pehmesse liivakivvi raiutud, üles kaljuveerule. Siit avaneb ülev vaade sinavale Narva lahele, nii lõpmatule ja säravale. Ei ühtki purje ega laeva.

Tulen alla ja imetlen suuri, õrnu sõnajalgu, mis katavad haljendava puhmana kollakashalli rusukallast. Jõuan lamedale glindinõlvale, mis valendab õitsvaist köömneist ja koerputkist. Kõik õissarikad on looka kummardunud, otsekui tahtes pakku põgeneda mere eest. Tuul on nõnda pidev, et nad püsti sirguda ei saagi, vaid ainult nõrgasti ülalt alla õõtsuvad. Kaua viibin keset lainetavat õismerd, jälgides murdlainete rütmilist mängu ja kuulan võimsalt voogava mere kurblikku mühinat.

Kui jälle paekaldale satun, üllatab mind kevadroheliste oraste värviilu ja lopsakate niitude kirju õismeri. Paiguti on niit õitsvaist tõrvalillist lõõmavpunane, paiguti piimvalge härjasilmist, köömneist ja koerputkist. Vajuva ja jälle tõusva õisjärve kohal surub palju mesilasi, kelle sumin seltsib tumeda merehäälega.

Kaljulise raja veerul, mis kõrgelt alla metsa viib, leian toreda küüsunilaugu. Tal on väikesed, valged õied ja suured südajad lehed. Loojuv päike kuldab kõrgeid kuuselatvu ja särab punase leegina kalurionni väikesel aknal. Lohutan külatänaval nutvat

väikest linalakalist tüdrukut, hüppan siis üle kruusases nõvas vuliseva oja ja tõttan, et enne päikese loojumist koju jõuda.

Meri on kõrge, külm ja kalgilt sinine. Lained uhavad ruuget liivaranda. Nad on lõhkunud tulitorni kere, mille lapsed rändmunakaist on ehitanud. Päike loojub. Ta äärestab alumised pilved veripunaseks ja ülemised kuldab. Kõrgeimad sagarad on veel külmad ja merekarvalised. Aegamööda värvuvad ka madalamad pilveribad kollakas-roosaks ja ülemised muutuvad indigosiniseks. Meri on tume, sinakashall nagu karastatud raud. Nüüd on läänetaevas ainult veel paar roosat pilveviiru ja meri on mustjassinine.

Kõle tuul tutistab rannaleppi ja sosistab noorte kuuskede kerksais ladvus ning paneb värisema valgeõiese köömnemere õhtuvidevikus tumeneval õuemurul.

ORU*).

21. VIII 1928.

Jõuame varahommikuse rongiga Oru jaama ja algame jalamatka mere suunas kuulsa Oru-Elissejevi lossi poole. Meie tähelepanu äratavad kasekroonide kuivanud ladvad jaama lähedal soometsas. Otsekui abi otsides sirutavad nad musti oksaraage pilvitu taeva poole.

Ehkki jaamast Konjumõisa viib laudsile maantee, valime otsema suuna üle kuiva liivanõmme, kus kollendab hobumadara magusalõhnane meri ja valendab õitsevate raudreiarohtude loendamatuid saarekesi. Konju ja Voka mõisa vahelises segametsas karjub kurja kassi kombel kuldses sulekuues peoleo (vihmakass). Võib olla, et ta meile vihma ennustab, ehkki taevas on pilvitu. Kui avarale Narva maanteele välja jõuame, on päike juba kõrges keskhommikus ja kuumutab armutult tuulel lainetajaid viljapõlde ja kõikjal haljendavaid puistusagaraid.

Kõrgete küünlajalgadena õitseb liivasel maanteeveerul kollakasruugeid voolmerohte ja lillade laikudena katab kuiva nõmmepinda lõhnav liivatee. Loendamatuid mesilasi surub siin õielt õiele ja nende õrn lennusumin levib lõbusa ühislauluna soojas nõmmeõhus.

*) Paik Piinajõe suus Eesti põhjarannal Virumaal.

Puhkame ja einetame Voka külas Lipumäe talus. Siit juhatatakse meid lahkesti sügavaroopasele põlluteele, mis viib otsemas suunas Oru lossi poole. Helelilla lindina palistavad kitsa külatee haljendavaid ääri aas-konnareha õitsevad kodarikud. Lihavad takjapuhmad aga pole avanud oma hallikarvaseid õiskorve veel päikese paitusele ja mesilaste suudlusile. Siin valendab rikkas õislumes helendav oapõld, seal naeratab haljendaval linapõllul taevasiniseid õissilmi. Paiguti niidetakse veel heina ja lainetavad rukkipõllud on löönud juba kollakaks.

Läheneme Oru lossile, mille neljakandiline torn nagu majakas valendab üle tumerohelise puudemere. Taga seltsib mingi punakatusene hoone ja vene risti kandev kirikutorn. Põllurada toob meid lossist lääne poole kõrge pankranniku veerule, kust vaba vaade ulatub kaugele üle sinava Narva lahe. Siia paistab Narva-Jõesuu kirikutorn ja tehase korstnad ning valendab läbi õrna uduloori tuletorn.

Pankrannikult siirdume lossi poole. Imetledes vaatame uhkeid hobusetalle, mille siseseinu katavad kaunid seinamaalid. Loss ise on kujukas ja hästisäilinud ehitus. Helelillale aluspõhjale maalitud tumehallid lillepärjad ehivad lossihoone ülaosa välisseinu. Lossi piiravad lopsakad lehised, millede krobelisel koorel väänleb peente madudena metsviinapuu vääte.

Pühalikus rahus peitub tasakohisevas puudemeres väike vene kirik. Ta on valgest telliskivist, punasest raudkivist alusmüüril. Vana kirikumees, kes ametis juba 35 aastat, näitab meile kaunist kirikut ka seestpoolt ja tõendab muuseas, et selle ehituseks olevat kulunud ainult 40 päeva.

Püramiidsed kuused, pehmeokkalised lehised ja mitmesugused välismaised okaspuuliigid levitavad soojal päikesepaistel kosutavat vaigulõhna. Kõikjal haljendab võõrapäraseid ilupuid ja põõsaid, millede vahel levib varjurikkaid teid. Avar viljapuuaed tõotab rohket õunasaaki.

Lossi eest alla Pühajõe orgu avanev vaade on kütkestav ja meenutab elavalt mõnda kaunit välismaa metsastunud mägismaastikku. Kaua seisame avaral paerõdul, mis lossi ees valendab, ja naudime haruldast looduspilti. Rõdu orupoolsel püstseinal on suur kivivanum, mis omal ajal on vett sisaldanud ja mida rohelise katusena varjavad eksootilise taime laiad lehelabad. Veripunased aedroosid õhkavad kaunist hõngu ja kõrgete linnulehtede roosadel õitel sumiseb virku mesilasi.

Allpool valendab kesk rohelist lehemerd pehmest liivakivist järske kaljuseinu. Ühes neist mustab sügav koobas, mille põhjas on raudkülm allik. Allika vesi on nõnda selge, et koopa valvakas põhi paistab otsekui kuivana. Astusingi pahaaimamata vette, mille külm embus mu illusiooni hävitas. Hõbedase heliga voolab kristallselge allikavesi sammaldunud kaljuastmelt alla orgu, kus lehtpuist võrade varjus Pühajõgi peitub. Nobedalt hüppavad jõe pruunikad joad kivilt kivile ja tõttavad metsa taga kohiseva mere poole.

Ronime tagasi oru veerule ja suundume avarasse lossiparki, kus kohavad kõrged kuuse püramiidid, sosistavad ruugetüvesed männid, lõhnavad käharad kadakapõõsad ja rida võõrsilt toodud okaspuu liike. Keerdkäikudena läbib parki hulk varjurikkaid kõnniteid, kus me sammud sumbuvad pehmel okkakihil. Kohtame

kõrget kadakat, mille pikkust hindame 7 meetrini. Tuulekohinat pargipuude kõrgeis kroonides on raske eraldada pargi taga sinava mere murdlaine mühast. On kuulda ohakalinnu helisevat kädinat, rohkete kuusekäbilindude viletaolisi hüüde. Õhus tundub omapärast vaigulõhna, mis osalt on kodune, osalt aga võõras ja meenutab pisut vene kirikus tajutud viiruki lõhna. Kaua viibime pargi roheliste võlvide all ja naudime ta omapärast ilu. Siis suundume mere poole, kus puuderead ikka hõredamaks muutuvad ja punakashallide kuusetüvede vahelt paistma hakkab tumesinine vesi. Ikka valjemaks paisub merehääl ja peagi ületab murdlaine kurblik koha metsapuude salapärase sosina.

Pühajõe suudme kohal väljume pargist mererannale. Imetledes silmitsesime paekruusaseid kivivalle, mis eraldavad sügavat jõesuud mere murdlainest. Nähtavasti on tugevad tormilained valendava klibuvalli alles hiljuti siia üles kuhjanud. Pöörase kiirusega voolab Pühajõe pruunikas vesi läbi kahiseva kruusatõkke ja seguneb rohekashallide merevoogudega, mis muutuvad rannakruusal raskeiks murdlaineiks. Jõevee hele vulin ja merelaine tume kohin liituvad siin meelipaeluvaks looduselauluks.

Idapool mustab Voka pankranniku võimas külgvaade ja sellest vasemal sinab läbi õrna uduloori Päite pankranniku järsk nukk. Veel kaugemal aga piirab hiigelkaarena siravat vetevälja kauge Ingerimaa hall metsariba.

Jahe tuuleiil paneb hõbedaselt virvendama Pühajõe pruunika vee ning kõikuma jäikjad raudreiarohud ja nõtked kaljunäärid rannavallil. Ka rebukollase hobu-

madara lõhnavad kahlud ja nõmmemailase tumesinised õisikud madalal liivaluitel vabisevad, nagu raputaks neid äge palavik. Kõrged kastevarred on kerksa vibuna looka painutatud ja õrnad kasteheinad värisevad, nagu ähvardaks neid mingi õudne nägemus.

Murdlaine mühin ja metsakohin paisub ja vaibub ajuti, kuid jõe uinutav vulin kahkjas kruusavallis on ikka seesama. Kaeblikult kilkab kalakajakas ja liugleb laias loogas üle rohekate voogude, mis väsimatult ja raskelt veerevad veesthiilgavale rannakruusale.

Kui olime küllalt puhanud pehmel luiteliival ja end jälle tunneme värskeina, hakkame liikuma Toila poole. Sihvakaist saarepuist palistatud tee viib meid üles Pühajõe oru läänekaldale, kus kohab põline okasmets ja kus jälle kohtame arvukaid kuusekäbilinde.

Siit heidame viimase pilgu idapoolsel oruveerul ilutsevale Oru lossile. Ülikaunina nagu häbelik mõrsja rohelises mirdipärjas valendab ta haljendavas puistumeres ja surub meie hinge omast veetlevast ilust kustumata kujutelma.

ORULT VALASTELE*).

21. VIII 1928.

Oru pargimetsast suundusime avarale nõmmepealsele, mida kattis kaunis lillevaip. See oli kujutud kuldsest hobumadarast ja sesse koeks sisse löödud veripunaseid nurmenäälikesi ja sekka tipitud tumesiniseid nõmmekellukaid. Helde käega oli loodus siin oma lastele ilu jaganud. Õiekirju nõmm ulatas pankranniku ääreni, kust meile avanes hurmav vaatepilt.

Üsna järsaku all me jalge ees levis sanglepa latvade meri. Sellest allpool, peadpööritavas sügavikus valendas Toila madalrand, kus hallid kalamajakesed meenutasid mängukanne ja vaiadel kõikuvad kalavõrgud õrna ämblikukudet. Valkjashall rannavesi, mis raamis kruusast rannaviiru, siirdus mere pool rohekaks ja veel kaugemal tumesiniseks avamereks. Eksinud kajakana valendas kauge vee tumedal taustal üksik purjevene.

Nagu vibust lastud nool lendas kärme lõopistrik üle käharate lepakroonide. Terava vaenukisaga järgnes talle salk suitsupääsukesi. Ühendatud jõul püüdsid nad heidutada oma ohtlikumat vaenlast. Erutatud linnud kadusid sama äkki kui ilmusid ja nende metsik kisa haihtus mere tumedasse kohasse.

*) Paik Oru ja Ontika vahel.

Et meid ootas pikk päevamatk, külastasime Toila kauplusi ja varustasime end toiduainetega. Siis siirdusime tagasi pankranna äärde ja jätkasime teekonda Ontika poole. Üha kõrgemaks tõusis paekallas, üha järsumaks kujunesid ta kaljuseinad ja metsikumaks muutusid ta rusukalded. Paeluvat pilti pakkus veerohke oja, mis vahutades katkenud kaljusimsilt alla tõttas ja hõbevalge lindina alla haljendavasse puistu võrastikku kadus. Raske on sõnus kirjeldada veetlevat värviilu, milles säras siniseis värvijumedes helkiv ja valvaka randviiru ning oliivrohelise metsaraamiga piiratud Narva laht. Taeva ja vee küllastunud värvid rahustasid silma ja ainult Narva-Jõesuu kauge tuletorn ja valge villa Meriküla rannal äratasid erilist tähelepanu.

Üsna meie ees, alt sügavikust ülestungivate puulatvade kohal, rippusid ähvardavalt hallid praolised paekaljud. Liikumatult, kuid varitsevat hädaohtu meenutavalt püsivad nad seal. Kidurad männid ja jässakad kased on nende lõhedesse tuge otsides tugevaid juuri ajanud. Paiguti on ohtlikud kaljupangad tasakaalu kaotanud, on emalademest lahti murdunud ning hävitava kiviveermena alla rannapuistusse langenud. Kollakashalli kiviveermena lebavad nüüd nende tuhandeiks tükeks purunenud varemed tumerohelises puisturüpes, kuhu nad ootamatult hävitust ja surma külvanud. Me tähelepanu köitis ahtalehine pajulill. Ta on juured kaljuprakku ajanud, purpursed õissilmad avanud ja vaatab kurvalt alla sügavikku, kuhu langenud kalju ta kaaslased on kaasa kiskunud.

Puutumatul pankranniku serval aga õitseb ja lõhnab muretu lillemeri. Himukalt hingame magusat

hõngu, mida kollane hobumadar, lilla liivatee ja valvakas mägiristikhein kargesse mereõhku levitavad. Muretult naudime nõmmekellukate ja mailaste siniseid värvivarjundeid, koldrohtude kuldset jume ja kasukalillede kahvatut värviilu. Nagu sajad päikesed säravad lumivalgeist õilmekiirist ümbritsetud härjalille kuldsed südamed helerohelisel kaljunurmel.

Mõnus oli lebada õiekirjul pankrannaveerul ja vaadelda nõtkuvate timutheinte ja painduvate kastevarte kõikumist tumesinise vee ja helesinise taeva kohal. Meeldiv oli lasta pilgul libiseda rohekashallilt rannaveelt üle ranna kaugemate lillakate värvitoonide sügavsinisele ulgumerele, kus kaugel taevapiiril kumab läbi õrna uduloori Suur-Tütarsaar ja ta kõrge tulitorni ebamäärane siluett.

Kuid päike oli õhtutaevasse veeremas, ja aeg oli edasi rännata. Rännak kõrgel paekaldal aga pole ainult lõbupakkuv nauding, vaid ta nõuab suurt ettevaatust ja on paiguti isegi hädaohtlik. On kohti, kus sügavikku kaduvad lõhed ulatuvad kitsa teerajani. Paiguti on need surmatoovad lõhed, need avatud hauad kõrgeist rohutukkadest varjatud ja võivad liiga muretule rändajale saada saatuslikuks. Sest mitte kõigile ei jõua hoolitsev käsi õigel ajal kaitsvat tõket ette ehitada.

Jõudsime Valaste küla kohale. Seal lebasid all sügavikus valvakal rannakruusal pigimustad kalapaadid ja kuivasid hallid kalavõrkude kangad. Nagu põialpoisid askeldasid kalamehed paatide ja võrkude vahel. Valge pärjana piiras randa murdlaine vahutav vöö. Kalameeste kõnet polnud kuulda, kuid murdlaine kaeblik koha kostis üles, kord karmiks käraks paisu-

des, kord soigudes tasaseks sosinaks. Laias kaares liuglesid kärmed müüripääsukesed rannapuistu latvade kohal, püüdes õhtueinet kaljuseinus peituvaile pesapoegadele.

All sügavas aga valmistuvad kalamehed merelemineku, kohendades siledaid puurulle valgeksvõõbatud mootorpaadi alla. Hoolikalt asetatakse paati hallid võrgukahlud ja raske põhjaankur. Viis tugevat käepaari tõukavad tüsedat kalapaati. Paat vajub küljeli ja libiseb siis aeglaselt murdlaine valendavasse viirgu. Nobedalt ronivad mehed üle parda ja varsti õõtsub paat rohekashallel voogudel, lumivalget vahujoont maha jättes.

Päike on vajunud madalasse, ja pärnade varjud pankranniku järsakveerul on pikaks veninud. Aeglaselt peitub ta loitev ketas indigosinise kordpilve taha. Õhk muutub jahedamaks ja vilu tuuleiil paneb pärnalehed kahisema. Magus väsimus läbib rännakust roidunud liikmeid. Lahkume kõrgelt paekaldalt ja suundume kitsast põllupeenart mööda Valaste küla poole, kus loodame leida soodsa ööbimispaiga.

KEVAD VAIKADEL*).

1. VI 1930.

Varahommikul aerutame Vilsandilt Vaikasaarile. Korrapäraselt töötavad rasked mõlapaarid ja nukralt vuliseb vesi kiiresti kulgeva paadi ninas. Madalalt liiguvad vesihallid pilvesagarad, sajab peent, vilu vihma. Rohekate jättelintidena uinuvad uduses kauguses linnurikkad Vaikasaared. Tinahallil veel mustavad rohked tõmmuvairasalgad. Möödume Alam-Vaikast, mille ranna läheduses kaks kalakajakat kaebliku hüüdega õhku tõusevad punakalt rändrahnult. See on nagu märguanne, sest varsti valendab hall taevas saare kohal lugematuist tiirest ja kajakaist. Nagu lumelemmed hõljuvad kohutatud linnuparved haljendava saare kohal ja nende sajahäälne kisa täidab vihmast õhku.

Kui Kesk-Vaika randa jõuame, kordub seesama. Uhulises segus hõljub kohutatud linnuparv rahuliku kodusaare kohal ja ta hädahüüded ei taha lõppeda. Osaval aerutõukel libiseb paat kaljulõhesse, kus kristallselge vesi loksub ja peened vetikakahlud hõljuvad nagu juuksed kollakal põhikivil. Hüppame paadist, kinnistame ankru. Ettevaatlikult sammume üle pragu-

*) Linnurikkad Tartu ülikoolile kuuluvad kaljusaared Vilsandi lääneranna lähedal.

lise kaljupõranda ja urbsete kivipankade lähedal valendavale rannavallile, mida marutuuled lihvitud kiviklibust kõrgeks kuhjanud. Tuleb eemalt hoogu võtta, et jala all veerevast ja kahisevast kruusakünkast üles jõuda. Valliharjal vohavad sinihallid merikapsad. Nende kortsulised lehed on mahlakad ja lihavad ja annavad tunnistust soodsaist elutingimusist ja ülevoolavast elujõust. Nende tugevaid varsi kroonivad lopsakad õispöörised. Kuid pruunid õispungad pole oma valgeid õissilmi veel avanud. Lähedal lokkavad vihmast tilkuvad koerputkede puhmad, mis on juba poolõitsenud.

Vihm lakkab. Lindude kära on vaibumas. Ainult üksikud kajakad ja tiirud lendlevad vaenulike hüüetega meie peade kohal. Mõned neist liuglevad teravasti kilgates järsus kaares meie poole, otsekui tahtes meid nende kodupinnalt eemale tõrjuda. „Koa-koa!" kõlab kaugelt merikajaka kõle hüüd. Ettevaatlikult kulgeme üle kulusamblikuga kaetud rannavalli ja suundume uuesti pragudest lõhestatud hallile kaljupinnale, kus asetsevad talikosklate pesakoopad. Koopaid moodustavad kaljupraod, mida hoolas käsi katnud lauatükkidega, kaljupankade ja meriadruga. Talikosklate haudumisaeg on suuremalt osalt juba läbi ja enamikus pesakoopaist teotseb rohukosklaid. Et mune näha, selleks avame pesa tagaosa, üles tõstes vastava lauatüki või kõrvale nihutades katva kaljupanga. Selline rahurikkumine kohutab kosklat ja ta põgeneb tavaliselt pesalt, lenneldes kiiresti mere suunas. Ühes rohukoskla pesas on munad täiesti külmad; oletame, et lind on pesa maha jätnud ja otsime nähtuse põhjust. Selgub, et üks muna on täkitud nii, et rebu paistab.

Küllap on see valgepäise kalakajaka või mustatiibse tõmmukajaka töö. Võtame munad välja ja jaotame nad teistesse rohukoskla pesadesse. Ühest pesast lendab välja ematalikoskel. Munad on siin tublisti hautud. Et haudumisajajärku kindlaks määrata, kanname muna vette. Ta vajub põhja ja lamab ses täiesti külili, ta on värske.

Kukeharjast murul ja õitsva longus-põisrohtude vahel leiame esimese tiirupesa. See pesa on hoolsamalt valmistatud kui tavaliselt ja seest peente heinakõrtega vooderdatud. Madalad magesõstra põõsad, mida Vilsandis maamaksaks kutsutakse, on juba rohekaskollases õies. Sammaldunud kivide vahel punetab haisev-konnareha purpurseid õisi. Pooljoostes, poollennates põgeneb maamaksa põõsast pruunkirju emahahk. Põõsas leiame mustjaist udusulist hahapesa, mis sisaldab suuri rohekaid mune. Suure rutuga pole lind jõudnud pesa kinni katta udusulgedega, et seda vaenlase silme eest varjata, mida ta tavaliselt teeb. Katame ise pesa, et kala- või tõmmukajakaile see silma ei puutuks.

Madalal kaljurannal kohisevad valged murdlained, milles lõbusasti sukeldub mustjaid tõmmuvairaid. Nende pesitusaeg pole veel kätte jõudnud. Neist kõneldakse, et nad Vaikadel palju poegi ei saagi välja haududa. Pesalt lennates jätvat nad munad katmata ja kalakajakad nokkivat need puruks.

Kuskil leiame tiiru pesa, mille kolmandaks munaks on üks ebaharilik helesinine ja pruunitäpiline muna. Tiirude pesi on palju ja kõndimine nende vahel nõuab suurt ettevaatust. Maamaksa lehed on paiguti valgetäpilised õhust langenud väljaheidete piisust. Meie

tulek tiirude piirkonda ärritab linde. Kaeblikud ja vihased hääled, kiunumine ja vingumine panevad sumisema kõrvad. Näeme, kuidas nad kriisates kalakajakaid taga kihutavad, kes kaebliku kisaga põgenevad. Tiirupesi pole võhikul kerge maapinnast eraldada. Nad on madalad lohukesed maapinnal, mis eriti silma ei paista. Nende väikesed munad meenutavad kivikesi, nad on kas rohekashallid, rohekaspruunid või tumetäpilised ja ei erine palju maapinna värvist. Nii mõnigi pesakurn puruneb tähelepanematute jalge all. Siin ja seal näeme suitsukarva udusulgedega tühje hahapesi. Siit on hahaemad lapsed õnnelikult välja haudunud ja merre viinud. Ka selliseid hahapesi näeme, kus munade koored on katki nokitud, rebused ja verised, kus kajakad munad purustanud ja ära joonud. Üksikud hahad aga hauvad veel. Õitsvas koerputke puhmas haub haruldaselt julge emahahk. Kui talle läheneme, ei tõuse ta lendu nagu tavaliselt, vaid püsib rahulikult pesal. Ainult siis, kui liiga pealetikkuvaks muutume, läheb ta rahutuks ja lõppeks lendab õhku. Tinahallilt merelt aga on kuulda tumedat emahahkade krooksumist, keda meie pesadelt ära oleme peletanud: nad ootavad vist pikisilmi tülitajate lahkumist.

Otsime halle lauatükke, et neid valgeiks pilpaiks lõigata ja pesakohad märgitseda, kust järgneval päeval arenevaid mune välja võtta.

Vilu ja niiske meretuul raputab karmilt õitsvaid koerputkepuhmi. Taevas on lauspilves, ainult põhjapool helendab kollakas pilveviir. Läänes kulgevad omapärased, pikad ja valge palistusega tinahallid pilvetombud. Atla poolsaar ja Loonalaid kumavad must-

sinise viiruna. Vilsandi tuletorn helendab hallil taustal, ta rand kiirgab rohekais ja kollakais värves.

Valvakal kruusavallil, mida ehib pruun adrupärg, unistab üksik kivirullija. Ta jalad helendavad korallpunaseina. Ta pruunid tiivad ja valge-must rind eralduvad teravasti hallist tagapõhjast. Leiame haruldase kalakajaka pesapaiga. Pesa asetseb nelja õitsva koerputke vahel, mis nagu ruudu nurgis kasvavad ja mille kahelehelissulgsed lehed varjavad pesa vihma eest.

Viime kogutud materjali paati ja sõuame Alam-Vaikale. Siin lainetab vanul randkünkail luhakastevars ja põld-harakalatv. Valvakaslilla ahtalehine-teeleht seltsib alandliku koerakannikesega. Kaljupragudes valendab lõhnav meripuju ja oranžvärviline nõiahammas, kuna valgeõisne koerputkedemeri lainetab tõhusalt värske meretuule puhangul. Punanokaline meriharakas sammub märjal rannakruusal ja otsib kivide vahelt toitu. Pesi otsides astume kogemata talikoskla koopa katusele, mis koosneb kivipangust, kastilaudadest ja meriadrust ja silmapetvalt sarnaneb ümbruskonnale. Ehmunult põgeneb koskel merele, ka munad on õnneks terveks jäänud. Lähedal on püstitatud post kuldnokapesaga, milles pojad siristavad. Suurt huvi pakub neljakordne kosklaelamu. Kaks ülemist korda asetsevad purustatud miinis, mis kuplina kroonib pesakoopa alumist neljakandilist osa. Viimane koosneb dolomiitpaerahnudest. Kalakajaka muna, mille varemalt katseks olime pannud ristlinnu pessa, oli sealt kadunud. Ses pesas on kolm ruuge-mustakirjut poega, kes värisevad külmas tuules. Munakühmud nende hallel nokil on lumivalged. Kolmas poeg on tillukesim ja püüab pugeda teiste alla varju. Kõik

nad kolm piiksuvad haledasti ja ülal õhus kisatsevad vanad. Tõhusalt voogavad pajulillede puhmad peale vanade kuivanud varte, mis ei näi võtvat osa üldisest liikumisest.

Raskelt veerevad tinased lained Alam-Vaika praolisele paerannale ja murdlaine kurblik kohin ei vaiki.

KEVADISE SUURVEEGA TARTUST VÕRTSJÄRVELE.

4. IV 1931.

Laev, mis meid Võrtsjärvest Jõesuule viib, lahkub Tartu sadamast. Ta spiraalsed suitsusagarad heidavad virvendavale jõeveele tumedaid varje. Mööduме nägusast ujulast, mille liivaranda katab sügav vesi. Avar Emajõe luht on sinavaks mereks muutunud, kus turbakuhjade tipud mustavad saarekestena.

Haruldast vaadet pakub orulammi kallas surnuaedade piirkonnas. All väriseb tumesinine vesi, mis piirab haljendavat orunõlva. Nõlva taga punetab kõrge liivakivist kaljujärsak. Järsakut katab pruunikas murupealne, mille taga rahula tumedad kuused heledasse taevasinasse tõusevad.

Aeglaselt mööduvad koltunud orukeerud, kus paiguti veel lumejäänused valendavad. Emajõe tavaline kallas kollendab läbi voogava vee ja on juhiks tüürimehele järveks paisunud jõel. Maha jäävad päikesepaistelised talud ja pruunhallid puisturead. Mustav puutüvi orulammil meenutab üksikut rändajat, kes eksinud avarasse vetekõrbe.

Aruküla kohal hõljub lumivalge pilvesagar ja ta hõbedane vari väriseb tumedal jõeveel. Ka Kvistentali

ümbritseb sinav vetelinik. See ulatub Mütamõisani, kus hallid ja punased katused kuusiku tumedal põhjal helendavad.

Jänesesilla juures tungivad sinihallid veekeeled kuusemetsa roheliste võlvide alla ja sätendavad punakashallis lepavõsas. Nii kaugele kui silm ulatub, on Emajõgi vana kalda kütkest vabanenud ja uued avaramad leidnud.

Laeva lähenemisest peletatud, tõusevad veelt lugematud pardid ja kulgevad kaugusesse.

Päike nihkub pilvesagara taha, kauge kallas tumeneb, taluhoonete siluetid muutuvad teravamaks ja ürgoru nõlvadel valendavad lumesaarekesed värvuvad heledamaks. Pikad puusüllad, mis osalt vette uppunud, kuid siiski vee voolule vastu pannud, helgivad kahkjas-kollakais värvitoones.

Möödume Kardla külast, kust salk koovitajaid kaeblike hüüetega lendu tõuseb. Päike väljub pilve tagant ja sätendab külmas vees lookleva teemantlaiguna. Tõhusalt lõikab laevanina tumedat vett, mis muutub kihisevaks vahujoaks. Talud haljendavate põllulappidega ujuvad nagu saared hallis veterüpes. Ikka lähemale nihkub Kärevere maanteed piirav tulbarida ja kadunud silda leinav majake jõeveerul.

Otse meie ees kerkib ja kasvab ähvardav äikesepilv. Ta lumivalge veer kontrastib küllastunud taevasinaga. Päike kaob paksemasse pilverünkasse ja vesi muutub mustjashalliks. Vilu tuulepuhang paneb ta tuhandeis kurdudes lainetama.

Sõidame otse üle luha, üle vees peituva pajuvõsa ja sügavasse uppunud roigasaedade. Kus suvel tihe rohi väleda vikati all langeb ja hiljem loomakari ra-

hulikult toitu mäletseb, voolab sügav vesi ja mänglevad kalad.

Kaeblikult kõlab valge lemmena tinahallil taeval hõljuva kalakajaka hüüe. Laeva ees ujub salk tõmmuvaeraid, keda meie tulek lendu peletab. Kärmesti kaovad nad kaugusesse. Nagu viirastused välguvad nende valged tiivalaigud tumeda veteliniku kohal.

Lähenevast kõuepilvest ripub alla hall vihmaloor. Pilve kärisenud sagarate vahelt väljub kollakas kiirtevihk ja valgustab kauget vett ja tumedat metsamüüri. Ikka lähemale nihkub vesihall vihmalinik ja mähib oma märga hõlma naabermetsa ja vee. Nüüd on ta meieni jõudnud ja lainetav vetepind virvendab loendamatuist rõngakesist, mida tekitavad langevad vihmapiisad.

Peatume Retku parve juures, kus osa reisijaist laevalt lahkub. Keegi on veest nastiku püüdnud ja hirmutab sellega oma pelglikku kaaslast. Ägedasti vingerdab looma tume keha, mida mees kaela kohalt kartmatult kinni hoiab. Kuid nastikupüüdja on ka loodusesõber, peale naljatamist heidab ta süütu looma tagasi vihmast virvendavasse veterüppe.

Vihm lakkab ja osa taevast selgub siniseks. Avar veteväli särab eredais värves ja peegeldab hõbedaselt valkjaid pilvesagaraid. Laeva juhtimine kallasteta jõel nõuab tüürimehelt teravat tähelepanu. Jõesängi märgivad paiguti ainult kaldal kasvava pajuvõsa lühikesed ladvad ja veepinnal kobrutavad vahujooned.

Mööduvad rohekasruuged heinakuhjad, mis suurveele visalt vastu pannud. Uputusest tabatud taluõuel liigutakse paatidel. Kurvalt valendavad liikuvast jääst paljakskooritud põõsa ja puude tüved. Ainsaks lohu-

tajaks troostitus veekõrves on päike. Ta paistab soojalt ja helgib tuulest virvendaval veel vahelduvais vikerkaare värves.

Lähenev laev peletab järvekauri, kes lendu tõustes veepinnale hõbedase vao künnab. Sirgjoones lendab üle laevatee üksik hallvares. Kaua elustab ta kärisev hääl sinavat vetevälja, kus muud heli kuulda pole, kui laevamasina ühetoonilist müra ja vee loksumist laeva kiilil.

Peatume Palupõhja külas, kus suurvesi nõnda avaraks levinud, et teist kallast raske näha. Paiguti on vesi talupõldudele tunginud ja siia kuivanud pilliroost ruuged kaared uhtunud. Põlluleveetud sõnnikukuhjakesed on kui lillakaspruunid saarkobarad sinihallis vetemeres.

Metsvint kõõrutab kilgina ja lepaladvas istuva kuldnoka hääles kõlab kurblik heli. Lohutamatult loksub raudkülm vesi vastu halli taluhoone praolist seina.

Laeva laotakse küttepuid. Halg halu järele kaob alla kütteruumi, kust õhkub mõnusat soojust. Kaldalt lendleb laevale kirju koeraliblikas. Kõikuval lennul tantsiskleb ta tahmase laevakorstna ümber ja hõljub siit uuesti kalda poole.

Kaugel sinava metsa kohale ilmub Puhja kiriku nägus torn, kuid ta ei püsi kaua, sest laevasuund lookleb ühes jõega. Paiguti märgivad kuivanud kõrkkahlud ja nõtkuvad pilliroopuhmad veespeituvat jõekallast. Ka veepinna vormi järgi näeb vilunud silm, kus lõpeb jõgi ja algab kallas, sest lainetus on suurem väljaspool jõesängi.

Kui Pedjajõe suust möödume, kust väljub siledam

veejuga virvendavasse Emajõkke, näeme suurt auliparve luhaveelt lendu tõusvat ja Võrtsjärve suunas kaugusse kaduvat. Õhtupäike nihkub külma pilveriba taha ja kuumutab selle veerud kuldkollaseks. Veeväli värvub hõbedaseks ja sest väljuvad puud ja põõsad muutuvad tumedamaks. Mööda nihkuvad kuhjalavade kõrged teibad ja veripunased jõemärgid. Hiigelmaona lookleb hõbedane jõgi tumeda kaldavõsa vahel. Hooti lehvib Virtsjärve poolt jäist taliõhku. Nooljas rivis liugleb parv sookurgi üle meie peade. On kuulda kurgede kruuksumist, kuid masinamüra ei luba seda täpsemalt jälgida. Kaugelt kerkib esile pikk tulbarida, mis Ulila elektrit Viljandi poole juhib. Paiguti mustavad kõrgemal kaldavallil kuivavad kalavõrgud. Päikese punetav veer väljub pilve tagant ja värvib rohekashõbedase vetevälja roosakaks.

Maandume Jõesuu sadamas. Tõttame välja ja ronime kõrgele puusillale, mis Tartu-Viljandi maanteed üle Emajõe viib. Siit avaneb avar vaade Võrtsjärvele ja Jõesuu ümbruskonnale. Päike on loojenemas ja kahvatut täiskuud varjab õrn pilveloor. Päike vajub. Järvepind helgib lillades ja purpurseis värves. Vabal veel mustavad suured pardiparved.

Laevamürast väsinud kõrv naudib ahnelt sügavat vaikust, mis valitseb ümbruskonnas. Ainult kaugelt kuuldub järvel liikuva jää tasane kahin ja koovitajate tume kudrutamine.

Ööbime laeval. Koidikul äratab meid vali ragin ja hele kõlin. On mulje, nagu oleksid klaasnõud kivisele põrandale kukkunud. Seda põhjustab purunenud jäärähk, mis järvest jõkke valgudes laevakeret riivab. Ajuti muutub mürin õudseks, väljakannatamatuks.

Paistab, nagu puruneksid süngelt kõmiseva laevakere osad kõlisevaiks kildudeks.

Tõttame kärarikkast laevaruumist üles jõesillale. Kaugel läbi hommikuse udu mustab Rannu kiriku sale torn ja sinavad Holstre mäed. Võrtsjärve lähem osa on juba jäävaba. Halli veevälja taga aga helendab avar jääkõrb, mille kohal kollakas udu. Paiguti valendavad järvekaldal marulainest väljauhutud jääkuhjad.

Idataevas värvub väävelkollaseks ja peegelsile vesi lööb merevaigu toonides helendama. Viirastusina liiguvad kalapaatide tumedad kogud pajuvõsaga vahelduvais jõekooludes. Nüüd loidab idataevas kirjeldamatuis koiduvärves ja helgib jõeveel violetses, purpurses ja roosas varjundis.

Päike tõuseb tulipunasena. Tal on imelik lopergune kuju ja ebatasased servad. Silla all kahiseb ja kõliseb tasa liikuv jää. Need helid on ebaühtlased, nad paisuvad ja vaibuvad. Kaugelt, kaugelt kostab mahe tedrekudrutamine ja koovitajate meeldiv vile. Lähemal lõõritab põldlõoke. Kuskilt kajab järvekauri terav hüüe.

Innukalt naudime taeva ning vee ilu ja kuulame omapäraseid looduse helisid, kuni saabub laeva tagasimineku tund.

KEVADINE RETK TARTUST VASULA*) METSA.

5. V 1932.

Oli mai algupoole soojemaid päevi. Pärjamüüjad Tartu-Maarja kalmistu väravail olid juba kohal. Nende korvides ilutsesid sinililled, õrnad ülased ja kuldsed varsakabjad. Kalmistult kostis aed-lepalinnu laul, mis algas i-ga ja lõppes musta kärbsenäpi viisiga. Sellele seltsis salulinnu peen vile ja väikese lehelinnu vali lõgin. Õrnas lehekirmes haljendav leinakask õitses kuldseis värves. Toomingat ehtisid suured lehed ja sirel oli pungad avanud. Hauavahed olid juba rohelised noorist naatidest, koerputkist ja verehurmarohtudest. Mõnda hauda kattis punakas kivirikuvaip, mõnda haljas muru, milles sinasid siniliiliate õied. Paljusid oli armastav käsi ehtinud ülaste ja sinililliga.

Oli kuulda rasvatihase metalset leelutust ja väänkaela valju piiksumist. Metsvindid püüdsid üksteise võidu teiste laulikute hääli üle hõisata. Kaugelt kõlas vainuräästa meloodiline heliredel. Hauaristil istuv must kärbsenäpp hüüdis t i i v u - t i i v u, otsekui püüdes lohutada liirutajat, kes kaeblikult oiates oksalt oksale hüppas.

Kalmistu taga põlluveerel hüples nobe kivitäks.

*) Paik Tartu lähedal.

Kord nägime teda aiatulbal, kord madalal rohumurul. Ta terav häälitsus teeskles heli, mis tekib kahe kõva kivi hõõrumisest üksteisele, kuid ei puudunud ka mahedamad helid. Kanepilind liugles lainjal lennul piki põllupeenart, kus mustasid mutikuhjad ja haljendasid võilille tutid. Paiguti ehtisid tumedat põllumulda kollakaspruunid põldosjad. Nad olid kui peened küünlakesed, leek eoskilbiste pähikuks tardunud.

Valvakal kõrrepõllul rohetasid saarekesina niisked nõod. Kõrget õhumerd elustas rõõmus lõokeste lõõritus. Põlluvallil mängles tuul kuivanud mehitsaheina ja põldpujuga. Virvendava loigu haljal veerul toitusid kuldnokad. Ümberringi levisid mullalõhnalised künnid ja avarad kõrrepealsed. Kaugel sinasid sakilised metsapalistused, lähemal helendasid taluhooned, mis vaheldusid roheliste kuusesalude ja pruunide puuvõradega.

Vihmast niiske rada viis meid kõrgemale kingule, kust avanes uus silmaring. Rohelised oraspõllud piirasid tumedaid kesakünde ja maalilised puistusalgad nägusaid talusid. Äestatud põllul valendasid väikesed rändkivikesed, mida kevadine vihm puhtaks pesnud. Kaugel lendasid üksikud kiivitajad. Nende laiad tiivad helkisid mustas ja valges värves ja nende kaeblik kisa paisus ja vaibus pehmes kevadõhus.

Ikka lähemale nihkus Vahimõisa lumivalge koolimaja. Paremal piiras seda tumeroheline kuusemüür, pahemal aga pruunikas segapuistu, mille taga punetas telliskivist mõisahoone. Otse meie ees, pisut paremalpool koolimaja, paistis valgetüvene kaseallee, mille järjeks meie tee osutus. Allee läbistas soist

lepavõsa selle ees oleva kingustiku ja hallide vesiloikudega.

Madalalt kulgesid hallid pilvesagarad. Siin ja seal paljastus helesinine taevalaik. Päike naeratas üürikest aega ja nihkus jälle pilve varju. Kaugel huikas koovitaja ja liirutas oma nukrat viisi üksik sookiur. Õrnalt hüüdes liugles üle meie kuusiku poole kulgev siisikese paar. Halli veeloigu veerul punetavat pajupõõsast ehtisid väävelkollased õisurvad. Soise lepatihniku koltunud mättail valendasid lugematud ülaseõied. Kadakatäks lepaladvas kordas oma lühikest laulukatkendit. Mõisa kuusikust kuuldus salulinnu lõbus vile ja puukiuru rõõmuhõisked. Nendega ühines kõikjal esinev metsvint ja puistuveeruga seotud talvik.

Tuul kohises kõigis kuusekroones ja kaskede pikad oksakahlud lehvisid kui lahtised juuksesalgud. Püüdsime kinni madalamale ripneva oksa ja imetlesime puhkevate lehepungade värskust ja õisikute värviilu. Piisutas peenvihma ja jälle hiilgas päike. Kristallselge vesi teekraavis virvendas langevaist piiskadest ja peegeldas päikest silmipimestavas säras. Vetepõhjas kollendasid mullused kaselehed ja haljendasid rohelised taimelibled. Kraaviveerul ilutses salgake alandlikke kärnalilli.

Peatume mõisatiigil, mille pruunis vees valendasid pilvesagarad ja sinasid taevalaigud. Veepinnal hõljusid ujuvad saarekesed, mida tuul rohelisist vesiläätsist, punakaist kuuseokkaist ja ussjaist papliõisikuist kokku uhtunud. Tiigikaldal õitses vana pappel. Sajad mesilased surusid ta kollakate õisurvade ümber, mis pehmel tuulepuhangul uljalt kõikusid. Mesilaste tume sumin, ojavulin, kuldnokkade vile ning paplivõras

laulva ohakalinnu salmikud liitusid meeldivaks loodusellauluks.

Iseäralised kriiskavad helid äratasid meie tähelepanu. Need tulid kuldnokalt, kes kõrge kuusesalu kohal halli varest taga ajas. Lähedase kase ladvas laulis hallräästas, esimene hallräästas, keda tänavu kuulsime. Soises männisalus, kus tihe pajuvõsa punetas ja seisev vesi läikis, häälitsesid puukiur ja kadakatäk.

Metalses läikes peegeldus hele päike värske kesakünni looklevail mullalintidel. Õhk oli soe ja niiske, lõunas sinasid rasked kõuepilved. Kiirendasime samme, et enne äikest jõuda Vasula metsa. Põllukraavi pruunikas vees ujusid limased konnakoe sagarad, kuna kraavipõhjas helendasid hukkunud konnade kehad. Kärmed kukrikud kündsid peegelsiledale veepinnale virvendavaid ringe. Nende tillukesed kehad hiilgasid kui smaragdid. Varsakapjade rebukollased õied naeratasid tasa kulgeva oja veerul.

Vasula metsa piirav luht oli alles valvakaspruun. Tagasihoidlikult häälitsesid kadakatäkid raagus lepavõsas. Kuskilt tõusis õhku kurblikult liirutav sookiur. Metsaveerult aga kõlas puukiuru elurõõmus hõise. Päike kadus raske kõuepilve kähara serva taha. Metsamüür lõi tumedamaks ja haavade hallid tüved helendasid hiigeltulpadena. Kui metsa alla jõudsime, krabisesid esimesed vihmatilgad kuivanud haavalehil, mis katsid hallpruuni vaibana videvikulist puiealust. Mets kajas puukiuru valjudest hüüdeist. Kõrgelt kuusevõralt kõlas kuldpea-põialpoisi peen laululugu, mis meenutas tõhusat saagimist pinguli tõmmatud viiulikeelel. Nagu oreli peened vilehääled

avara kiriku sammaskäiges, nii kajastusid punarind-lepalinnu laulusalmid metsapuie keerukas labürindis.

Veel kord naeratas päike ja kadus ning vihm muutus tihedamaks. Jämedad piisad lõid virvendavale kraaviveerele läikivaid mullikesi ja panid kuuseokste ripnevad kahlud tuhandeis pisarais hiilgama. Läheneva kõue kõmin muutus ikka valjemaks ja sundis meid lähema metsatalu poole tõttama. Polnud aega kauem imetella valget ülaste merd ja sinavaid sinililli saari, mis ehtisid metsaalust.

Ühed metsvintidest hõiskasid, teised kilkasid või tõid kuuldavale nukrat kilgi häält. Liirutajad siristasid hiigelritsikuina ja punarind lepalinnu hõbevile näis ikka valjemini helisevat. Videvikku, mis metsa all valitses, läbistas sinakas välgujuga ja vali kõuemürin lämmatas linnuhääled.

Kui metsataluni jõudsime, oli äikesepilve vesihall linik meie kohale nihkunud. Ikka sagedamad välgujoad valgustasid metsa ja talu. Kohutav kõuemürin kajastus sajakordselt laanemetsa sammaskäiges. Rasked vihmapiisad rabisesid januneval maapinnal. Hallidele vihmajugadele seltsisid jämedad raheterad. Nagu valged kuulikesed hüplesid nad haljal õuemurul. Varsti läikisid nõgudes sogased veeloigud, kuhu vihm ja rahe lõhkevaid mullikesi tekitas. Suured jääterad ragisesid talu pilbaskatusel ja räästast rippuvad veejoad pladisesid vettinud savipinnal. Käharate õunapuude kohal sähvatas sakiline välgujuga, mis murtud joonena alla jooksis ja mida saatis kõrvulukustav kärgatus.

Ilm valgenes, vihm harvenes ja metsvindi hõise kuulutas kõue möödumist. Uuesti kuuldus metsaveerult

punarind-lepalinnu hõbedane lauluhääl ja salulinnu vile. Kaugelt kostis käo kukkumine ja peoleo meeldiv hüüe. Vihmast hiilgaval õuemurul jooksis nobe linavästrik ja tabas kärbse, keda niisked tiivakesed enam ei suutnud päästa.

Vihm lakkas, tõttasime tagasi metsa alla. Kõrged kuused kohisesid tasa ja raputasid raskeid veetilku vihmast vettinud metsapinnale. Longus rohulibledel ja nõtkuvail võsaoksil sätendasid lugematud vihmapärlid. Näsiniin naeratas purpurses õiekülluses. Ülased olid oma õrnad õied sulgenud ja nukralt longu lasknud.

Ikka kõvemini kukkus kägu ja valjemini vilistas peoleo. Ikka tugevamini hõiskas metsvint ja erksamalt siristas liirutaja. Isegi punarind-lepalinnu muidu nii kurblik vilelugu kõlas rõõmsamana ja puukiuru lõbus liirutamine ei tahtnud enam lõppeda.

KEVADLAUL NEERUTI*) MÄGEDES.

22. V 1932.

Vara hommikul jõudsime Kadrina jaama. Ilm oli rõske, pilvine ja vilu. Valkja laiguna kumas päike läbi tiheda pilveloori ja kaugemat silmaringi piiras hall uduvine. Tasa kahises vilu hommikutuul leinakase lehekahludes. Märjad sirelilehed peegeldasid nõrka päikesekuma. Tasane tuuleõhk liigutas pihlaka valkjashalle lehti. Õieküllused ilutseva saare oksil laulis must kärbsenäpp.

Otsustasime külastada Kadrina surnuaeda. Läksime esmalt piki raudteeveeru, mida piirasid kõrged kaseread. Kraavikaldal õitsesid kollakad, kuid võililled polnud oma korvõisikuid veel avanud. Õhus tiirles hallvares ja haljas kasevõsas sirtsusid põldvarblased. Aeglaselt möödus pikk kaubarong muutlikke suitsusagaraid maha jättes. Kui rongimüra vaibus, kuulsime kauge moldoru tihedast võsapuistust salulinnu hõbehäälset vilet ja karmiinleevikese meloodilist hüüet. Pruunselg-põõsaslinnu karmi laulu saatis kadakatäksi kõlav häälitsus. Avara moldoru lamedail nõlvul haljendasid noored orased ja mustasid värsked põllukünnid.

*) Neeruti mäed Kadrina jaama lähedal Virumaal.

Meeldivaks üllatuseks oli võsa-riitsiklind, kes siristas raudtee laia kraavi tihedas võsatihnikus. Paljud meist polnud seda laulikut varemalt kunagi kuulnud. Ahnelt tajusime ühetoonseid heliridu ja püüdsime neid meele jätta.

Möödusime Kadrina nägusast tärklisevabrikust, mille ees suured puuvirnad kollendasid. Kauge moldoru rohelises põhjas lookles tinahall Loobujõgi. Lumivalgeks lubjatud jõesild helendas nagu majakas. Pika, halli lindina levis Neeruti maantee keset haljendavaid põlde ja tumepruune kesakünde.

Surnuaia veerul õitses vana toomingas ja levitas magusat lõhna vilusse hommikuõhku. Kõrges kaseladvas vilistas salulind ja võistles valjult hõiskava metsvindiga. Hallid kärbsenäpid sirtsusid õitsvais vahtravõsades. Tihedas sirelivõsas lõgistas väike põõsaslind ja müüriserval kilkas rõõmus kivitäks. Sõstrad kollendasid rikkais õiskobarais, mille ümber sumisesid virgad mesilased. Lõhnava toominga lumivalgeil õisoksil tegeles nobe sootihane. Kõrgelt kostsid hääled, mis kalakajaka kilkamist meenutasid. Need olid kirikuhakid, kes elutsesid Kadrina kiriku kujuka torni simssidel. Üks neist lendas alla ja laskus monumendile, mis püstitatud sõjas langenute mälestuseks. Ilus mälestussammas koosnes raudkivi ja gneisi rändmunakaist, mis esindasid rohket vormi-ilu ja omapärast koetislaadi.

Surnuaialt läksime Neeruti mägede poole. Loobujõe silla juures nautisime musta kärbsenäpi ja pruunselg-põõsaslinnu kaunist kaksiklaulu, mida saatis tasane veevulin silla kiviste võlvide all. Võsa taga piiksus väänkael ja hallil taevavõlvil lõõritas põldlõoke. Lõ-

busad lambahänilased ajasid üksteist taga ja kadusid remmelgavõsasse, mis unistas üksikuna orulammil. Tihedas tarnapuhmas läikis tinahall luhavesi ja kollendasid lihavad konnakapsad.

Jõudsime looklevale Riistamäele. Meie ees helendas kollakaist kihtidest koosnev kruusajärsak, mida teesillutajad vallseljakusse kaevanud. Järsaku jalga piirasid hallid kiviveermed ja ülaosa roheline mättakarniis. Kõrgemal haljendas lepavõsa, mille kohal liikusid tinahallid pilved.

Lepaladvas liirutas üksik talvike. Ta kollakas sulestik helendas kaunilt tumedal taevapõhjal.

Sammusime piki teed, mis jookseb vallseljaku harjal ja kerkib ikka kõrgemale. Paremal pool haigutas sügav laudhaudmik, mille põhjas haljendas valvakas lepavõsa. Väävelkollaste laikudena palistasid teeveeru lõhnavad nurmenukud. Karmiinpunased kassikäpad vaheldusid valkjate nõmmekannidega ja tumesinised kaetisrohud ruugjas-mustjate sinisõlmikutega. Võsatihnikus häälitses mustpea-põõsaslind, kelle laul nõnda kõlarikkaks ei paisunud, nagu seda talt ootasime.

Tuldud tee lookles hiigelmaona vallseljaku kõrgel turjal. Möödusid sügavad sälkorud tiheda lepavõsaga ja haljad liudorud valgetüviste kasesalkudega. Jättevaibana katsid mustjaspruunid kesakünnid ja helerohelised oraspõllud liugnõlvu, mis moodustab vallseljaku külgi. Peale sälkorgude paistsid all sügavas veel teised oruvormid. Siin nägime pikka moldorgu, mille külgedel levisid tumedad punatähnilised kadakapõõsad. Seal paistsid tumerohelised kuusesalud, mida ehtisid käbikahlud. Teisal haigutas sügav haudmikorg, kus mustasid niisked künnised ja hiilgasid hallid vee-

loigud. Sarapik, mis vallseljaku nõlvu kattis, valendas võsaülasest ja jänesekapsast. Valendavas õiemeres erinesid kuldtähtedena kollase ülase saarekesed.

Ronisime vallseljaku kõrgemale tipule, kust vaba vaade avanes üle kirjude põllulappide, roheliste niitude, tumedate puistusagarate ja pühapäeva hommikurahus uinuvate külade. Selgesti paistis Kadrina kirik ja sinasid läbi õrna uduvine Haljala kiriku torn ja Rakvere lossivaremed ning tornid.

Peale kauni vaate nautimist võtsime aset kasteniiskel murul, puhkasime käidud teest ja einetasime. Meid lõbustas laulukoor, mille peajõududeks olid metsvint ja salulind. Hiljem seltsis neile karmiinleevike. Meid üllatas, et salulind oma vilelaulu lõpul karmiinleevikese leelutust järele aimas.

Rändasime edasi. Ikka tihedamaks ja kõrgemaks muutus puistu, mis vallseljakut kattis. Võilillist kollendavail nõlvul ronisid tumedad kadakapõõsad. Salulinnust kõlavad kasesalud vaheldusid kuusemetsadega, kus helises väikesepa korrapärane t s i l p - t s a l p.

Peatusime kaunis paigas, kust avar pilk sügavasse haudmikorgu ulatus. Haudmikoru põhjas levis avar soo, millel ruugjad mättad vaheldusid kidurate mändidega. Oru vastaspoolsel nõlval haljendas kõrge kuusemüür, mille hambuline hari piiras halli pilvemerd.

Püramiidse kuuse kõrges ladvas istus lauluräästas. Öö-pikk, öö-pikk, tüdruk, tüdruk, too piits, too piits, hüüdis ta väikeste vaheaegadega kuulajale alla. Madalamas kuusetihnikus vilistas punarind-lepalind. Ütlemata õrnalt ja kurvalt kõlas ta värisev vile. All sügavas orupõhjas, asuniku talu väikeses aias laulis puna-

saba-lepalind. Kaua seisime siin, kuulasime võluvaid loodusehääli ja nautisime maastiku kütkestavat ilu.

Tulime haljendavale kingule, kus punetasid kassikäpad ja õitsesid metsmaasikad, siit avanes alla orgu unustamatu kaunis vaatepilt. Läbi sarapuu lehestu ja kuuselatvade hiilgas Neeruti Kahejärve hall vesi, mida piiras haljas rohupärg. Viimast ümbritses kuivanud rohtude ruuge vöö, mis siirdus haljaks palioru põhjaks. Tume kuusemüür, mida ehtisid valendavad kasetüved ja helerohelised kasevõrad, ümbritses avara poolringina haljendavat paliorgu ja selles puhkavat Neeruti Kahejärve.

Hall pilvelinik kärises, avanesid tumesinised taevalaigud ja päike valgustas metsa, nurme ja vett. Oliivrohelised kuusevarjud levisid poole järveni. Varjuvabas vees peegeldusid vahelduvad taevavärvid. Õrn tuuleõhk pani vee lugematuis virvendusis värisema.

Küllastunud veetlevast looduspildist, laskusime alla järve äärde, kust ronisime üles Sadulamäele. Põlised kuused varjasid ülenevat rada, kuhu vesi sügavad lohud uuristanud. Sadulamäel on sadula kuju. Ta ühel nukil asetseb siniste nurkpostidega lumivalge kõlakoda. Kapiteeli pigimustal tagapõhjal helendab kuldne kannel. Sadula vastaspoolsel nukil on pingid vaatajate ja kuulajate jaoks ja kolm madalat kähera-oksast tamme. Kaunist paika ümbritsevad kõrged kuused ja kased.

Võtsime istet pinkidel ja kuulasime metsalaulikute koorilaulu.

Must kärbsenepp leelutas, metsvint hüüdis, hall kärbsenäpp sirtsus, liirutaja siristas, puukiur hõiskas, kuldnokk sädistas, suur-kirjurähn kilkas, siisike kiunus,

meigas kudrutas, kuldpea pöialpoiss saagis nagu viiulil, peoleo vilistas, leevike hüüdis, sootihane piiksus ja väikesepp lõi suurele kontserdile takti.

Mitte kõik korraga ei laulnud need vabad metsalaulikud. Ka väikesepp ei löönud pidevalt takti. Kuid siiski võis lühema aja vältel kuulda kõikide lauljate hääli.

Tuul kohises kuuskede tumedais kroones ja pani kaskede lehed õrnus helides kahisema. Vahel vaibus see metsahääl tasaseks sosinaks, vahel paisus ta tugevaks mühinaks ja oli võimsaks saatemänguks väikesile laululindudele.

Polnud kerge lahkuda suurelt ja ilusalt metsakontserdilt, mille kaunid hääled meile hinges edasi jäid helisema.

KEVAD KADRIORUS*).

21. V 1932.

Juba Narva maanteelt Kadriorule lähenedes võib kuulda metsvindi valju hõiset ja käosulase tugevat laulu, mida isegi sõidukite mürin ei suuda summutada. Ka sinitihane näib hoogsamalt siristavat kui tavaliselt. Must kärbsenäpp istub õitsval vahtraoksal ja kordab järelejätmatult oma võnkuvat leelutust. Ta õde, hall kärbsenäpp, kellele vähem lauluandi antud, püüab ärevalt sirtsudes väljendada oma sügavamat kevadtunnet.

Aedades aga säravad kuldses õieilus varased kanakoolmed, mille siidjad lehed haljendavad täies toreduses. Nad tõttavad tõhusalt nautima päikest ja elu, sest nende iga on üürike. Siniliiliate kiirjad õied sinavad safiiridena smaragdroheliste rohtude seas. Lihavate võilillede peeneõilmelised korvõisikud naeratavad kui väikesed päikesed lopsakate lehekodarike vahel.

Pargialune haljendab hiigelkangana, mille koeks on lugematud leheliigid ja lõimeks kollane ülane, kibetulikas, kuldtäht ning valgeõiene jänesekapsas ja võsaülane.

*) Park Tallinnas.

Enamik pargi puist on avanud pungad ja välja sirutanud noorusvärsked lehetopsud. Kõik lehed on veel saamatud ja kohevil nagu värskelt tärgeldatud pitssagarad. Hobukastani sõrmjad lehed vaatavad allapoole ja tuletavad meelde pooleni kokkuletitud vihmavarju. Varasemate lehekahlude vahel paistavad kuuskjad õispöörised. Magesõstra ripnevate õisikute ümber suruvad virgad mesilased. Kõige vähem lehistunuks osutuvad allpargis pruunvõrased pärnad. Poolkinniseid lehepungi varjavad punakad tupplehed ei usalda veel vabadust anda noorile lehtedele.

Kuskilt lähedalt kuuldub kõveranokse porri laul, mis motiiivilt meenutab metsvindi viisi, kuid kõlalt on hoopis erinev. Kõrge pärna hõredas ladvas istub ruugekülgne vainuräästas. Pidulikult ja väriseval häälel kordab ta aeg-ajalt oma ülenevat heliredelit. Toredasse pulmarüüsse riietatud isane metsvint nokib hoolega kõnnitee liivas ega karda mu lähenemist. Kui lähedalolevale pingile istusin, tuli ta usaldusrikkalt lähemale ja nokkis ahnelt raasukesi, mida talle viskasin.

Huvitav on jälgida linnuelu lossi ees haljendaval rohumurul, mille keskel kerkivad lillakaspruunid peenarkuhjad ja mille külgi osalt palistavad valged ja tumelillad, sinised ja väävelkollased aedkannikesed. Alandlikus sulgkuues emavint nokib rahulikult haljal rohumaal. Laialisirutatud tiivul hüplevad kaks kaunikuuest isavinti teineteise ees ja püüavad tabada vastast nokahoopidega. Nad on kõige palavamas võitlushoos, kui nende vahele ilmub kuskilt tugev hallräästas ja eraldab nad välkkiirelt üksteisest. Võitlejad on kadunud, kuna hallräästas uhkelt pea püsti sirutab, tiivad longu laseb ja selles olekus mõnda aega paigal püsib,

otsekui tunneks ta rõõmu, et tal õnnestus metsvintide tüli lahendada. Nobedad kuldnokad teotsevad rahutult murupealse mullakamais paigus. Imetelles jälgin leidlikkust, millega nad toovad mullas peituvaid vihmusse maitsva saagina päevavalgele.

Lossi taga, mille kreemkollased, lumivalged ja rohelised värvitoonid on meeldivas kooskõlas ümbritseva loodusega, hüüab ja laulab roheline vint. Pärnale kinnitatud kuldnoka pesakastist kostab näljaste poegade hulgishäälne piiksumine iga kord, kui kuldnokk, ussike nokas, pesaauku kaob.

Jõuan pargi tagaossa. Põlised tammed, mille käharad võrad tuulest sasitud lapsepea lokke meenutavad, näivad veel suikuvat sügavas taliuinakus. Ka jämeraolised saared pole veel suutnud vabastada lehti igimustist pungatupest, küll aga õisikuid, mis ehivad lillakate pööristena nende oksi.

Hulgistüvise sarapuu all unistab haljaõiene seljarohi. Krookslehe karikaks koondatud lehelabas hiilgab kristallselge veetilk. Kraavikaldal vohav metstulikas tõstab uhkelt oma kuldset õit alandliku võsaülase üle, kelle valge õissilm väriseb vilust tuulest. Pooppuu pruunhallil oksil valendavad hõbedased lehesugemed.

Kuldnokad on lastetoitmisega kibedasti ametis, ainult üksikuil jätkub aega lõbusaks vilistamiseks. Kuskilt kõlab rasvatihase metalline laul, mis meenutab kahe eriheliga vahelduvaid lööke raudalasile. Oranžkõhune metsmesilane püüab pugeda pehmesse sammalmättasse, vist otsib ta soodsat paika pesakoopaks. Kaugelt on kuulda leevikese pehmet hüüet ja sootihase lühikesi vilehääli.

Kurvalt lebab lõhiskoorese tamme all kuivanud

lehtedekuhi, kust vilu tuulekeeris koltunud lehekilde õhku tõstab ja haljendavale pargialusele laiali lennutab.

Päike peitub püsivalt tihedas pilvelooris. Hallide tammetüvede vahelt helgib tinane meri. Ta on ainult veidi tumedam kui taevas, millega seob teda kaugel silmapiiril hõljuv uduvine.

Õrna lehekirmega kasekroonis vilistab üksik salulind ja mustavad salapärased tuulepesad. Tumerohelises kuusesalus heliseb väikese lehelinnu lõbus t s i l p-t s a l p. Paekalju jalal haljendavast lepavõsast kajab ööbiku laksutamine ja kaugel Maarjamäe pool piiksub kirjukuubne väänkael.

Nukralt seisavad suuris lehis toomingapõõsad. Nad leinavad oma murtud oksi, millede asemel kollendavad sügavad haavad. Vesise kraavi veerul punetavat pajupõõsast ehivad veel väävelkollased õisikurvad. Hallitüvene sanglepp pole suutnud oma muldseid viliurve veel ära heita.

Järsk teerada viib mind Lasnamäe veerule, kust avaneb kütkestav vaatepilt maale ja merele, kus lõõritab lõoke ja kilkab kivitäks. Madalas rippuv tinahall pilvemeri kulgeb kärmelt kagu poole. Toompea massiivne profiil ja Oleviste kiriku nooljas torn kumavad segaselt läbi sinihalli suitsu ja uduloori.

Hallide paepankade kaitsvas varjus õitseb esimene piimanõges. Ka lopsakas koerputk ja kaunilehine verehurmarohi hakkavad siin peagi õiepungi avama. Praoliste paekaljude vahel puhkavad hallid kivivaremed, mis emakaljust lahti pudenenud. Kõrged saarepuud elustavad Lasnamäe kurba rusukallet. Lillaõiese saare ladvas liirutab ja hõiskab elurõõmus puukiur.

Valgemajaka kalju naabruses, vana kaevu lähedal kõnnitee veerul kasvab haruldane tamm. Ta on uhke ja võimas. Ta jämeda tüve halli koorkorpa lõhestavad lugematud vired. Tüvepind on eristunud nagu pikiks sälkorgudeks ja tillukesiks mäeahelikeks. Ta sirutab oma looklevaid oksi nagu hiigelmadusid igasse ilmakaarde. Ta tugeva tüve ühel küljel, kust marutuul kunagi suure haru ära murdnud ja kuhu puukõdust pisut mulda tekkinud, ilutsevad noored pajulilled. Tamm on vana ja hall, teda katab osalt kulusammal ja samblik, kuid siiski on ta täis elujõudu. Varem kui teised tammed on ta end ehtinud rohekaspruuni lehekirmega.

Mitte kaugel haruldasest tammest kasvavad noored haavad, mille siledal koorel helendab kuldsamblik ja oksilt ripuvad usjad õisurvad. Ma nägin, kuidas sinitihane valgetüveselt leinakaselt haava oksale lendas ja tasa kõikuvaist õisurbadest innukalt hakkas toitu otsima.

Igal kevadel, kui Tallinnas juhtun viibima, külastan Kadrioru õrnemat laululindu, punakuuelist karmiinleevikest. Ta on hilisemaid meile saabujaid ja asub ses Kadrioru osas, mis on Hundikuristiku naabruses. Ma ei tea täpselt, kus ta pesa asetseb, kuid oletan, et see leidub ühe suure viljapuuaia piirkonnas.

Kui täna sinna jõudsin, kerkisid aiast pruunhallid suitsupilved, mida vilu tuul sinavate sagaratena laiali puhus. Kõrbenud lõhnast märkasin, et seal läinud aasta lehekõdu põletatakse. Suitsupiirkonnast välja jõudes kuulsin rõõmuga vana tuttava meeldivat hüüet. Ta peitus õitseva vahtra tuulesliikuvais okstes.

Ei jõudnud veel binoklit välja võtta, et rohekaskollast õiemerd lähemalt uurida, kui karmiinleevike ära lendas ja kadus õispungist punetavate õunapuude taha.

Vilu tuul kohiseb pargi puistus. Kohinale seltsib ajutine tume mühin, mida tuulehood Hundikuristiku poolt toovad. Tõttan üle niiske aasa, kus rändrahnud punetavad ja vali loodetuul painutab heinkasvude hiilgavaid lehti. Vesisemad paigad kollendavad õitsva varsakabja saarekesist.

Hundikuristiku kohal ülal mäeveerul punetab suur rändkivi. Kivi kohalt tormavad kollakashallid veejoad noolkiirelt alla kuristikku, kus muutuvad õhuga segunedes lumivalgeks vahumassiks, paiskuvad sügavikust kõrgele õhku ja voolavad pöörase kiirusega allapoole.

Tugevam tuuleiil lennutab kõrvale peent veetolmu ja sasib koseveerul kasvava sanglepa krooni. Kõrvulukustavalt kohiseb kaljult kaljule kukkuv vesi ja miljonite vahumullikeste lõhkemiskohin summutab muud hääled.

Hallid vihmapilved kulgevad kiirelt rohelise mäenõlva taha, mille veerult ikka uued ja uued veekogud alla langevad. Juga piiravad paemüürid ei jõua taltsutada tugevat veetungi. Osa vett lahkub peidetud müüriprao kaudu kosevoodist ja tõttab hõbedaiks veelintideks hargnedes alla, kus valgub laiale kõikuvate heinakasvude ja rebukollaste varsakapjade vahele.

Joakoldest väljudes tormab jõgi rohekasvalge lindina mere poole. Teda piiravad kollakast liivakivist kaldad, mille veerul naeratavad kuldsed võililled. Järgnevale astangule jõudes muutuvad rohekad veejoad uuesti lumivalgeks vahukoguks, mis tõttab met-

siku kiirusega alla orgu. Astangu kihilisse seina on veejõud sügava koopa uuristanud, mille kohal hõljuvad kidura sanglepa paljastunud juurtekahlud.

Kiirelt tõttavate veejugade värvimäng ja kaljult kaljule langeva veekogu kohin võluvad meeli. Oleksin tahtnud seal kauem viibida, kuid vilu tuul, harvad vihmapiisad ja lähemal sanglepal istuva pruunselg-põõsaslinnu karm laul äratasid mu unistusist ja tuletasid meelde, et aeg on tagasi pöörda äripäeva askeldusisse.

TAEVASKOJA NÕLVADEL.

5. VI 1932.

Retk rongil Tartust Taevaskotta*) on rikas maastikulisest ilust ja meeldivaist muljeist. Pideva pildireana mööduvad vaatlejast haljendavad oraspõllud, lokkavad rukkiväljad, arenevad asulad, värvikaunid jaamahooned, niidud ja metsad, sood ja kõrgmikud. Siin valendavad nõlvad kivirikest, seal õitsenud võililist. Siin säravad kuldsed tulika õied, seal punetavad lõhnavad pääsusilmad.

Eriti köidavad vaatleja pilku kidura männiga rabadiksood. Nagu poleks midagi vaadata olevat; viletsad männid ja vesine maa. Kuid siin lokkab mürgine sookael, siin lainetab ahaslehise villpea lumivalge õiemeri. Nagu hiigelsuured lumelemmed, nagu lugematud puuvilla tutikesed hõljuvad villpea siidpehmed õisikud peenil varsil, mis ehivad lugematul arvul sammaldunud soomättaid.

Jõuame Taevaskoja jaama. Valgete aknaääristega, värske telliskivi-katusega lillakasroosa jaamahoone kesk haljendavat männimetsa rahuldab isegi nõudlikuma arvustaja ilumeelt. Naudingut täiendavad kaks

*) Paik Ahjajõel Tartu- ja Võrumaa piiril.

tumepunast kõrvalhoonet, mis metsa rohelisel tagapõhjal Soome või Rootsi asulaid meenutavad.

Jaama ümbruses on käimas tõhus arendamistöö. Siin värskelt kaevatud liivaauk, seal sülda laotud hallid ja punakad raudkivi rahnud. Siin lebavad hiljuti raiutud männipalgid, seal vaigust lõhnavate laastude virnad. Hoolega tahutud raudtee-liiprisüllad ootavad äraviimist. Teispool raudteed, hobusetee kõrval, ilutseb äsjakerkinud avar elamu.

Tee jaamast Taevaskotta pole pikk ($1^1/_2$ km). Ta viib läbi männiku, kus kasvab ka kuusk ja kadakas ja mitmesugused lehtpuuliigid. Metsa rohelise lehevõlvi all õitseb juba õrn laanelill, metsmaasikas ja õrnalt lõhnav leseleht. Lopsakaid mustikavarsi ehivad rohelised marjanupud, kuid palukad ilutsevad alles roosakasvalges õierüüs.

Kõikjal hõiskab metsvint, siristab liirutaja ja sirtsub hall kärbsenäpp. Kasekroonis vilistab salulind ja haavatüvel teotsev porr püüab peenel häälel metsvindi hõiset järele aimata. Kõrges kuusetipul jutustab lauluräästas oma pidulikku laululugu. Vainuräästas näib tagasihoidlikumana. Ainult harva on kuulda ta värisevat heliredelit. Must kärbsenäpp tasakahisevas kasevõres kordab hoolikalt oma võnkuvat lauluviisi. Saledas kuusekroonis heliseb väikese lehelinnu taktipärane t s i l p - t s a l p. Kuskil kaugel lullitab emakägu. Kuusetihnikust kostab musta tihase v i i t s e - v i i t s e. Haruldasem metsalaulik, väike kärbsenäpp näib oma kaunis ettekandes osalt musta tihase, osalt salulinnu motiive kasutavat. Erakordselt kaunina kõlab hõredast võsast mustpea-põõsaslinnu meloodiline laul.

Hallid rändkivid konariku tee veerul õhkuvad heledalt paistva päikese soojusest. Nende vahel haljendavad noorusvärsked põldsõnajalad, mille arenevad lehetipud alles tigukarpjalt keerdus. Põlise kuuse pigimustaks põletatud koorel hiilgavad juveelidena pärliks tardunud vaigutilgad. Vana haava punakad lehed värisevad nagu palavikuhoos. Ta on omal viliurvad suurelt osalt maha raputanud. Nagu suured karvased liblikaröövikud lebavad nad pruunikashallil mullapinnal. Mu väike kaaslane võrdleb neid koguni mõne röövlinnu poegade tillukeste laipadega. Nägime haruldast kuuske, mille längus oksilt ripnevad oksakahlud olid pikad nagu leinakasel. Okkaist kokkukuhjatud sipelgapesas kihiseb kibe töö. Tuules liikuvate kaselehtede segased varjud värisevad kuivusest tolmusel teerajal.

Seni selgesse taevasinasse ilmuvad valkjashallid rüngaspilved, ja kui üks neist päikese varjab, tumeneb mets ja linnuhääled jäävad vaiksemaks. Kuid pilved kulgevad kiirelt ja jälle särab päike endises suuruses ja ilus. Metsalaulikute kirju koor võtab uut hoogu, mustjad kärbsed helendaval puutüvel sumisevad rõõmsalt ja haprad maarjasõnajalad muutuvad läbipaistvaks, otsekui oleksid nad rohelisest klaasist.

Kaugel põlluveerul tegeleb metskits. Uurime teda binoklitega. Ta karv paistab osalt hallina, osalt ruugena, suured silmad ja nina mustavad, saba on valvakas. Erksalt püstitab ta oma suuri kõrvu ja kõik ta liigutused on kärmed ja kaunid. Ta näib hoolega üht kändu nuusutavat, kuid meid silmates põgeneb ta noolkiirelt üle noore orase ja kaob metsatihnikusse.

Huvitav on vaadata, kuidas ta kiirel kulgemisel tagumised jalad jänese kombel eesjäsemeist ette seab.

Mets hõreneb. Jõuame põlluveerule, kus vali tuul leinakase rippuvaid oksahahlu lehvitab ja noorte mändide hallrohelisi latvu painutab. Rööplik rada viib meid üle kumera põlluseljaku, kus levib pruunrohelisi oraselappe ja paistab kirjude kariloomadega kesaväli. Viirastusina kulgevad kerged pilvevarjud üle päikesepaisteliste põldude ja kaovad tumeda metsamüüri taha. Hallil kivikangrul kilkab kivitäks ja kuskilt kaugelt kostab lauluräästa lühikesi laulukatkendeid.

Tee toob meid taluõue ja keerab siit alla moldorgu, mis Ahjajõe äärde välja viib. Talu ees häälitsevad haljendavail tammedel poegi toitvad kuldnokad. Õhus lendleb õrnu õilmelemmeid, mida tuul poolõitsenud õunapuult lahti poetanud.

Rändame allapoole piki moldorgu, mille põhjas lebavad hallid rändmunakad ning sammaldunud rändrahnud ja mille nõlvul kohisevad vanad kased, tüsedad männid ja põlised kuused. Lühike moldorg lõpeb laias Ahja jõe orus, mida katab põline okasmets, kus haljendavad ka üksikud lehtpuud.

Ladvani kuivanud kuuse all, mille surnud oksil ripuvad pikad habesamblikud, lebab kõdunev korbakuhi. Kuivanud verelaikudena katavad valvakat kasetüve pisivetikad. Maasikalehed ja jänesekapsas pole veel suutnud kinni katta kuivanud kaselehtede pruuni kõdu, mida tuul metsa alla laiali kandnud. Nagu surnuluud valendavad pehkinud kasetüved, mis lebavad kesk haljendavat sõnajala-merd. Liirutaja oigab kurblikult, nagu leinaks ta langenud kaskede kurba saatust. Puutüvede lugematud sammasread heidavad tumedaid varje

rohelisis ja pruunes värvivarjundeis helendavale metsapinnale.

Tuleme välja metsaveerule, kus võsa tiheneb ja hakkab paistma Ahja jõe liivane kallas. Jõgi on endale oruliiva sügava sängi söönud, mille veerul ripuvad haljad mättad ja käharad puudejuured. Jõesäng on paiguti lai ja liivane, paiguti kitsam ja kivine. Seal, kus veevool vaiksem, mängivad vesi ja valgus kollakaspruunil liivapõhjal. Mändide oliivrohelised varjud virvendavad tasa kulgevas vees. Varjuvabus paigus aga peegelduvad selgemini sinised ja valged taevavärvid. Limaste põhjakivide vahel hõljuvad aeglaselt looklevate veetaimede kiharad. Kitsamas sängiosas, kus jõgi rändrahnude vahel vuliseb, särab vesi hõbedases helgis. Kaldaveerul unistab ruugetiivane mänd. Ta käharad juured, mida vesi ja tuul paljastanud, väljuvad abitult õhku, nagu otsiksid nad kaduma läinud tugipinda. Külmamailase sinised õissilmad ja karvase hunditubaka väävelkollased kõrvõisikud ilustavad kariloomist madalaks-kitkutud kaldamuru.

Kui Ahja jõge linnulennult vaatleksime, paistaks ta lookleva hiigelmaona. Jõekooldude lohkkülgedel leiaksime haljendavaid orulamme, kus männik ja võsa kasvab, kooldude kummkülgedel aga madalamaid ja kõrgeid. Taevaskojas eriti kõrgeid järsakkaldaid.

Külastame esmalt Väike-Taevaskoda. All kaljujalal hiilgab pruunrohekais ja hõbedasis värves Ahja jõgi. Jõest kerkib kõrgele üles püstloodne kaljusein. Kalju koosneb punasest devooni liivakivist, mil on osalt rõhtne, osalt längutine kihtkoetis. Kevadine kõrgvesi on kaljualuse siledaks lihvinud ja karmidele kivinukkidele andnud pehmemad vormid. Kaljuseina kesk-

mine osa on kirju loendamatuist nimetähtedest, mida Taevaskoja külastajad ta punakasse kehasse on lõiganud. Tumedal kaljuseinal värisevad heledad valgusviirud, mis virvendavast jõeveest siia peegeldunud. Kõrgemal, kollakal kaljuseinal mustab kaldapääsukese pesaauke ja haljendab tuules liikuvaid taimekahlu. Veel kõrgemal ripub kanarbiku-, sambla- ja sookaela mättaid. Nad hoiavad kramplikult kinni kaljunukest ja ähvardavad igal hetkel alla langeda. Kalju ülakeerdu aga kroonib länguvajunud kask, rida kuuski ja ruugetüveseid mände, mille kohal sinab ja valendab vaba õhumeri.

Alt vesihall ja ülalt lumivalgeiks kiharaiks lõhustunud pilvekobar katab päikese ja jahe vari levib sinaka linikuna üle kalju, metsa ja vee. Kui aga päikese kuldne ketas jälle pilve takka väljub, särab Väike-Taevaskoja veetlev kalju punakais ja kuldseis värvitoones ja ta tippu kroonivate mändide tüved helendavad kui merivaik. Rõõmsamalt hüüab nüüd männikust lauluräästas, meeldivamalt vilistab salulind ja lõbusamalt siristab liirutaja.

Lahkume siit ja läheme üle nõtkuva purde Ahjajõe vasemale kaldale, kust avaneb veel vabam vaade Väike-Taevaskoja kaljule. Siit paistab ka kalju algosas mustav kaljukoobas, kust voolab välja jääkülm allikas.

Suur-Taevaskoja poole kulgedes teeb kalju kauni käänaku. Ta punased ja kollakad varjud värisevad kohvpruunis jõevees. Hõbeläikene kalake kargab veest õhku, kõverdub ja langeb tagasi, tekitades vees kõikuvaid ringe, mis aeglaselt kalda poole levivad. Kaljujalal kollendavad liivaleetel aga jookseb nobe linavästrik ja püüab sääski, kes paha aimamata soojas õhus

suruvad. Ägedasti vidistades liugleb piki jõge paar jõetildrit ja kaob sangleppade taha, mille oksil ripub kevadise kõrgveega siia pidamajäänud kuivi mudakahlu.

Veel kaugemal muutub Väike-Taevaskoja kalju ikka madalamaks ja siirdub aegamööda tavaliseks jõekaldaks. Siis hakkab tasa kohavate mändide vahelt punetama Suur-Taevaskoja võimas kalju. Siin muutub jõe põhi kivisemaks ja vaod ja käärud ta hiilgaval pinnal sügavamaks. Vallatult mängivad päikese soojad kiired ebatasase veepinna lohkudel ja harjadel ja värvivad nad hõbedaseks, kollakaks ja mustjaslillaks. Seal aga, kus jõesäng on kallakum ja moodustab madala kärestiku, särab ja sätendab veepind arvuta peeglikestena ja loendamatute teemantidena. Kuskil voolab osa veinkollasest jõeveest vaiksesse kaldaloiku, kus läikivad vesikukrikud tõmbavad hiilgavaid ringe.

Uuesti muutub kitsaks vasem jõekeer, kust kaudu Suur-Taevaskojale läheneme, kuna vastaspool laiub avaraks, tuules kohava männikuga orulammiks. Ülal meie kohal kahisevad kõrged kased, kuna all vajub jalg pehmesse jõeliiva.

Viimaks ometi jõuame Suur-Taevaskoja laiale orulammile, kus levib kariloomist madalaks kitkutud muru ja kasvab käharavõrane männimets. Imetelles seisame siin ja vaatleme kodumaa looduse kaunimat pilti. Otse meie ees punetab ligi viieteistkümne sülla kõrgune kaljumüür, mis järsult alla jõkke langeb. Kõrgel üleval sügava taevasina avaras embuses haljendab hõre männirida. Üksikute mändide liivast paljastunud juured haaravad meeleheites õhku, otsekui loodaksid nad siit abi leida. Nende vahel ripneb kaljuveerul tuules kõikuvaid kanarbikukahlu ja mustika- ning

palukavarsist läbipõimitud mättavaipu. Siit alla levib järsk, kümneid meetreid kõrge punakas kaljumüür, mis langeb vägeva seinana Ahja jõe tumedasse vette. Kalju on kihilisest ja viirulisest devooni liivakivist ja teda kaunistavad rohekad simsid ja karniisid, harjad ning nukid. Kümned aastamiljonid, mis möödunud aegadest, mil need kaljukihid tekkisid, vaatavad siit alla meie peale.

Sügavad praod ja laiad lohud lõhustavad kalju vöödilist seina. Punaka kaljumüüri nukkidel ja lõhedes haljendab hapraid sõnajalgu ja läikivaid rohukahlu. Hiigeljugadena levivad ülevalt alla kaljujalani punakashallid mullavöödid. Need on kuivanud mudavoolud, mis kevadlume sulamisel kaljult alla on valgunud. Kurvalt lebab madalas jõevees raskeid kaljupanku, mis alles hiljuti peadpööritavast kõrgusest siia alla varisenud ja mida veevool pole jõudnud ära uhtuda.

Seal, kus kõrge kaljumägi jõevoolu suunas madaldub ja uhke kaljumüür uuesti alandlikuks jõekaldaks kujuneb, kaunistab niisket kaljuseina piimvalge ja pigimust sammalpoolik. Siin mäejalal kahisevad hallitüvesed haavad ja valgetohused kased. Nende rohekad varjud looklevad tasakesi pruunis jõevees. Kõrge kalju jalal on vesi tumedam ja varjud, mis siin värisevad, on lillakasroosad nagu koiduvärvid. Kolm poisikest sulistavad madalas jõevees ja jälgivad uudishimulikult libedate põhjakivide all peituvaid kalakesi.

Mets sosistab tasakesi oma saladusi ja vaikne jõevulin meenutab lõpmatut jutulugu. Siin-seal hõiskab elurõõmsaid metsvinte ja kaugemalt on kuulda meelaka kudrutust ja puukiuru trillerit. Laulurääst

üleval kaljumännikus ei lakka laulmast. Ta hüüab meid ja kutsub, ta ahvatleb ja meelitab.

Ligi sada kakskümmend pulkadega kinnitatud treppastet viivad Suur-Taevaskoja kõrgele kaljumäele, kus kohab vaigulõhnane männik. Kahes kohas on hoolas korraldaja mäekülge platvormid kaevanud ja pingid püstitanud rändajale puhkamiseks. Jõuame üles kõrgele kaljuveerule, mida piiravad tugevad lasingpuud ja kust avaneb unustamatu vaatepilt. Kõrgel kulgevad hallid rünkpilved ja sinavad laiad taevalaigud. Alamal haljendab hambulise harjaga hiigelsuur männivõrade mitmejärguline müür, mida toetab oranžvärvine tüvede sammastik. Veel alamal haljendab ruugest liivakaldast palistatud orulamm, mis piirab Ahja jõe virvendavat koolet.

Jälle nihkub päike valvaka pilveveeru tagant ja valab mahedat valgust üle orus uinuva puistu. Mändide lugematud varjud sinavad heledal lammipinnal. Kirjeldamatus värvi-ilus särab Suur-Taevaskoja kaugemale väljuv kaljusein. Kalju ja kaljumänniku üldvari ulatub jõe vastaspoolse kaldani. Ses üldvarjus aga eralduvad sinised ja rohelised laigud ning merevaiguvärvi vöödid, millistena all Ahja jões peegelduvad orumännik ja taevas.

Kõikuval lennul liugleb valge liblikas üle kirjudes värvitoones helkiva vee.

Üleval kaljumännikus aga mängib laululindude väsimatu orkester ja tantsivad valgus ja varjud. Tantsupõrandaks on hiilgav metsaalune, kus valvakais õites palukameri moodustab värvikirju mosaiigi, milles lugematud mustikalehed helendavad smaragdikildudena.

EMAJÕE LOODUS JA LINNUELU.

9. VI 1932.

Puhub niiske loodetuul. Kiiresti kulgevad käharad pilvemäed. Kuid veel kärmemini tõttavad vesihallid, kärisenud pilvesagarad, mis liiguvad üsna madalal. Tundub, nagu ähvardaks tulla vihma. Otsustame siiski väikesel mootorpaadil sõita Tartust Kärevere poole, et koguda mõnda eset zooloogia muuseumi jaoks ja tähele panna Emajõe loodust.

Ootame sadamas reisikaaslasi. Lõbusalt vidistades liuglevad jõe kohal nobedad müüripääsukesed. Ikka jälle kaovad nad Vabadussilla hallide võlvide alla, kus nähtavasti on nende pesad. Vesi on lillaka varjundiga rohekaspruun, kaugemal tinahall. Tuuleiil paneb ta paiguti hõbelaikudes särama.

Peagi on kõik teeleminejad koos. Mootor müriseb ja nobedasti kulgeb kerge paat, taha jättes kord rohekais, kord kollakais värves säravat vahukuhikut. Pikk liivavall, mis ulatub Vabadussilla naabrusest ujulani, heidab vette roosakaid varje. Kuskil aias helendavad sirelipõõsad lillas ja valges õislumes. Kaldal ootavad pigimustad lodjad hoolsasti laotud puusüldadega. Ujula ruuge liivarand on alles tühi. Luht särab kibetulika õiskullas. Maha jääb kollakas kivivare, mis vanast

kalamehe majakesest püsima on jäänud, ja pikk remmelga allee, mis jõeveerult ulatub Tähtvere mõisani. Vanad ja paljunäinud on need remmelgad. Paljud neist on vajunud pehmes lammipinnas viltu. Pikad aastaread on neid maamullale lähendanud. Nende urbseid tüvesid elustavad põldvarblased ja kuldnokad.

Suured ruugetüveliste männipalkide parved puhkavad jõepervel. Kaks kuldnokka kulgeb Kvistentali puistust risti üle jõe. Vist tõttavad nad näljaseile poegadele otsima pehmest luhapinnast toitu. Kaldapääsukesed püüavad kaarjal lennul jõe kohal hõljuvaid putukaid. Meie tulek peletab kõrgest kaldarohust üles kõvernokase suur-koovitaja. Ta hüüab kaeblikult ja kaob tulikaist kollendava kaldavalli taha.

Alatasa alaneb ja kerkib kaldavall, avab maastikupilte ja katab teisi. Värvikirju kinolindina nihkuvad mööda talud ja aiad, põllud ja niidud. Tilluke kalamehe hurtsik upub käharasse kaldavõssa. Rannarestorani kurba varet piirab söestunud lattaed. Kuivanud puu jõekaldal sirutab murtud oksi nagu paludes meie poole. Vastutulev aurik tõstab suuri laineid ja paneb meid tõhusalt kõikuma. Suur tume pilv, mis meie kohal ripub, värvib vee lillakaks. Jänese restorani kreemvalge müüri kohal liuglevad virgad müüripääsukesed. Paremal levib tume kuusemüür, mida tulikaist tikitud kaldaniit lahutab virvendavast jõeveest. Ehmatame lendu punakal rändrahnul tegeleva hallvarese ja kulgeme kiiresti Jänesesilla hallide sarikate alt läbi.

Läbi mootori karmi mürina kuuldub lambahänilase õrn kutsehüüd. Loodest nihkuvad üles rasked pilverünkad, millest hallid vihmaniidid alla ripuvad. Kauge

mets muutub sinihalliks. Tuuleiil tugevneb, tume vihmakohin läheneb ja varsti kahisevadki peened piisad tinahallil jõepinnal. Vesi lööb tumedamaks ja virvendab lugematuis rõngais.

Oleme Muuge küla kohal. Vihm lakkab ja sinine taevalaik laieneb. Taevavärvid on külmad ja pilvevormid sügisesed. Loodest kerkib uus sünge vihmapilv. Hakkab jahe, sest oleme märjad ja tuul on vilu. Kaugel paistab päike, mets lööb valvakais varjundeis helendama ja moodustab terava vastolu kalda ja vee tumedate värvitoonidega.

Mootori mürin vaikib, seisame Kardla küla kohal. Külaeelne niit on nagu vere ja kullaga kaetud: ta punetab oblikaist ja kollendab tulikaist. Päike hiilgab teemantsäras, mõnus soojus hoovab õhust, kuivatab märgi riideid ja valab uut elu kohmetanud liikmeisse. Kuid see soojuse ja valguse võlu on üürike, sest kauge mets on jälle sinihallis vihmarüüs. Uus raske vihmapilv läheneb, päike kattub ja ilm muutub tumedaks.

Kuskil hüüab suur-koovitaja. Hüüdjat otsides silmame jõeluha tumerohelisel taustal lumivalgeid laike. Need on toonekured. Neli neist seisab ligistikku ja nende kohal liugleb nukralt häälitsev koovitaja. Veel üks koovitaja ilmub ja laskub hädaldades toonekurgede lähedale maha. Võib-olla peitub nende pesa seal lähedal ja nad on sellepärast toonekurgede lähedusest erutatud. Mitte kaugel toonekurgedest ja koovitajaist silmame kolme suurt halli linnukogu. Binokleid abiks võttes osutuvad need kalakurgedeks (haigruiks). Nad ei püsi kaua, vaid tõusevad lendu ja kaovad kaugusse.

Jäme vihm ja rahe pragisevad väikese kajuti

katusele. Kaldarohi kahiseb ja tumehall vesi kattub ühiskeskeste rõngakestega, kust valkjad tilgad kõrgele pritsivad või hiilgavad veemullikesed lõhkevad. Neli toonekurge aga seisavad liikumatult kesk voogavat tarnamerd ja tuiskavat vihmaiili. Meie kütid püüavad neile laias kaares läheneda, kuid linnud on kartlikud, sirutavad tiibu ja kaovad halli vihmaloori taha.

Sadu lakkab ja vesi hõbeneb. Kulgeme mööda suurest rändrahnust, millel valendab üksik kivitäks. Mootori monotoonset müra ületab kõle püssipauk. Üks meie küttidest oli lasknud väikese piilpardi, kes nüüd viskleb surmakrampides kahisevas kõrkjas. Kuid varsti jääb ta vaikseks ja ta kaunis peake langeb kui närtsinud õieke külma jõevette. Kurvalt läigib pardi tiival valge must-roheline sulgpeegel. Kahju linnu kustunud elust. Lohutan end lootusega, et meie preparaatori vilunud käsi ta uuesti ellu äratab ja et ta muuseumi kapis kauem ilutseb, kui see vabas looduses vahest oleks võimalik.

Möödume Kärevere kanalist, mis kaob hõbelindina haljendavasse kaasikusse. Kanalisuus ootavad laiad puulodjad valendavate kasehalgudega. Jõeveerul kahiseb noor pilliroog ja hiilgavad õitsenud varsakapjade ülipikad õisvarred. Vali tuul on vesikuppude nahksed lehelabad kahekorra puhunud. Kesk tarnade ja heinkasvude rohelist vaipa hakkab paistma lumivalge tulbarida, mis pikal ulatusel piirab Kärevere maanteed. Kaks mudatildrit liugleb kärmesti üle kurrulise jõevee ja üksik sookurg kulgeb kõrgelt üle vihmast-nõretava luha. Kaldavõsast lendab üles erilaseviu ja suundub metsa poole.

Läbi mootori kära kuuleme teravaid hääli ja silmame luha kohal hõljuvat linnuparve. Jääme seisma ja näeme üllatusega, et linnud on peamiselt mustad tiirud. Uhulises segaduses ja karmilt kisades liuglevad nad vihmases, tuulises õhus. Ajame paadi kaldale, kesk tihedat pilliroo puhma. Sajab jämedat vihma ja veepind tolmab veepritsmeist, mida langevad piisad üles paiskavad. Läigib püssiraud, välgub tuluke, kõlab kuiv raks, mis linde ja paadisolijaid erutab. Kuus tiiru langevad nagu kivid luhavette, mis virvendab kahiseva pilliroo ja lihavate varsakapjade vahel. On huvitav, et teised linnud üheks hetkeks oma langenud kaaslaste kohale koguvad, otsekui tahtes neid aidata, ja siis uuesti laiali lendavad. Pikis säärikuis sulistab õnnelik kütt sügavas luhavees ja kogub oma rikkalikku jahisaaki. Üks lind on jõekooldu kukkunud, kuid püütakse kinni ja tuuakse paati. Oleme rahul saagiga, sest mustad tiirud on haruldasemad kui jõe-, ranna- ja väiketiir. Nad on väikesed mustja sulestu ja nokaga linnud korallpunaste jalgega. Üllatatult kuuleme tiirude käras võõrast häält ja näeme nende hulgas lendavat väikest kajakat. Ka väike kajak on võrdlemisi haruldane lind, musta pea ja mustade tiivaalustega.

Tõukame paadi rannalt ja pea summutab terav mootori mürin tiirude kriiskavad hääled. Varsti köidab uus ese meie tähelepanu. See on tumedavärvine lind, kes tegeleb koltunud heinakuhjal kaldavalli taga. Keegi peab teda vanaks kuldnokaks, kuid teravamal vaatlusel osutub lind isatutkaks. Ajame paadi kaldale ja püüame tutkale läheneda. Kuid enne kui kütt püssi palgele jõuab tõsta, on erk lind kadunud. Kulgeme

edasi ja kohtame suuri palgiparvi, mis aeglaselt Tartu poole liiguvad. Vihmast ligunenud parvetaja püüab jämedal kuusepalgil teha tulelõket. Vinge tuul puhub sinaka suitsujoa meie poole, mis meid mõnusalt erutab ja petlikku soojusetunnet tekitab.

Siirdume Ulila jõkke, mida palistab ubaleht, varsakabi, kõrkjas ja pilliroog. Nõtkuva kõrkja saledaid varsi ehivad juba pruunid õisikud ja noore pilliroo vahel kõiguvad läinud aasta koltunud vilivarred. Ulila jõe kaldad on nõnda vesised, et siin kaldale tulla ei tihka. Pöörame tagasi Emajõkke, et leida soodsamat paika maandumiseks. Kaldapõõsa kõikuval oksal laulab kõrkja-roolind. Et rõõmsat jõelaulikut lähemalt silmitseda, juhime paadi tihedasse kaldapuhmasse, kus vohab kollasõiene vesikers. Roolind ei pelga meie tulekut ega lakka laulmast. Vahetpidamata kõlab ta vaheldusrikas laul. Laul on ilus ja liigutav. Kui lihtne oleks nüüd lasta laulikut. Kas ei kohusta meid zooloogia muuseum?

Kütt oli juba külma püssiraua linnukese poole tõstnud, kuid laskis selle langeda. Laul oli küti südant puudutanud ja lauliku elu päästnud.

LAUGESOO*) SALADUS.

9. VI 1932.

Lääne poolt läheneb uus vihmapilv. Nagu hiigelkardinad ripuvad tumedaist pilvesagaraist alla hallid vihmajoad. Pea on taevas laushall ja rasked tilgad rabisevad kajutilael. Vihaselt sasib niiske tuul kahisevat kaldavõsa ja paneb loksuma halli jõevee paadi plankudel. Kiiresti läheneb läänest tume vihmakohin ja uuesti virvendab veepind tuhandeis ringes. Varsti on kogu ümbrus tinahall ja tihe vihm tuiskab ja kihiseb veel ja taimelehil. Peente jugadena voolab külm vihmavesi kajuti katuselt surnud piilpardile ja tiirudele, kes lebavad jahisaagina veest hiilgaval pingil.

Kui sadu lakkab, laulab roolind jälle ning Emajõe tinahall vesi mustab lillakas ja helendab hõbedasis värves. Pajuvõsa ja pilliroopuhmad säravad lugematuist veetilgust. Idapoolne võsa ja mets viibivad veel läbipaistmatus vihmalooris. Keset vesist luhta helendab ruuge kühm ja mustab inimkogu. See on palgiparv ja parvetaja, kes meile varemalt vastu ujusid. Et jõgi tõhusalt lookleb, paistavad nad kulgevat keset rohelist jõeluhta. Paiguti on vesi kevadise suurvee tagajärjel veel nõnda kõrge, et paat üle madala kalda

*) Soo Emajõe ääres Kaarepera lähedal Tartu maakonnas.

liugleb ja meie läbi läikiva kõrkjamere ja kahiseva pilliroo üle luha edasi liigume.

Suundume sügavasse kraavi, mis Emajõest Laugesohu viib. Paik osutub ülihuvitavaks. Kaeblikult hüüdes tiirleb meie ümber paar mudatildreid. Nähtavasti kardavad nad meis hädaohtu oma pesale, mis peab peituma siin naabruses. Laias kaares liuglevad nad korduvalt ümber paadi ja nende hääles kõlab murelik toon. Lõpuks soigub nende hädaldamine ja nad kaovad võssa. Kuskil lähedal kõlab tuttav t i k u t-t i k u t. See on tikutaja, kes üles lendab ja mõhitades alla laskub. Korduvalt näeme huvitavat soolindu sama tehet toimetavat. Läheda puistu veerul laulab pruunselg-põõsaslind. Kaugemalt kostab metsvindi kurblik kilgihüüe. Sellele seltsib ebamäärane häälitsus, mis meenutab vesivarblase laulu ja ikka lähemale tuleb. Nüüd kõlab üsna meie naabrusest t s i r b-t s i r b-t s i r r i b-t s i r r i b, mis lõpeb õrna, heliseva silbiga. See on vesivarblase laul. Lähema pajupõõsa ladvas näeme laulikut ennast. Selgesti paistab ta must ülapea ja kurk ning pruunikad tiivad. Usaldavalt istub ta puuoksal ja toob aeg-ajalt kuuldavale oma siristavat laululugu. Teda oleks hõlbus olnud kätte saada. Üks meie kaaslasist tahabki teda lasta zooloogiamuuseumi jaoks, kuid ma palusin sellega pisut kannatada, tahan veel kuulata kauni linnukese kurblikku laulu. Olen õnnelik, kui ta äkki oksalt kaob ja pääseb võimalikust surmast. Kaugel laulab üksik roolind.

Tuul tutistab põõsast ja kahiseb pilliroos ja jälle piirab hall vihmalinik silmapiiri. Kui vihm möödub, lähevad kütid padrikusse, kuhu ei saa kaasa võtta

meiega kaasas olevaid poisikesi, sest pind on märg ja porine. Jään poisikestele seltsiks, kellele nalja teeb paati aeruga kraavis edasi nihutada, soopihlu ja varsakapju veest välja kitkuda, tigusid ja kaane kollakas kraavivees jälgida. Paat peatub hanepaju ja vaevakase võsas sihvakate osjade ja teravalehiste tarnade vahel. Lähedal kollendavad õitsevad võhumõõgad, kaugemal helendavad hõbehallid pajupõõsad. Padrikus vilistab salulind, kilkab metsvint ja põõsast kostab rahunenud mudatildri tasane luksumine.

Üks küttidest tuleb tagasi. Nad on lasknud põhjavindi. See lind rändab kevadeti suuremal arvul Eestist läbi põhjamaale pesitsema. Ka suvel on teda meil harukorril tähele pandud, kuid ta pesitsemise kohta meie maal puudusid seni kindlad andmed.

Kiiresti kulgevad kärisenud pilvekahlud. Õitsenud varsakapjade tumedad siluetid värisevad hõbedase vee kohal. Vali tuul painutab mustapäisi tarnakahlu, sasib sametlehist pajupuhmast ja mängib noore pilliroo kahiseva lehestikuga. Loobume paadist, sest poisikesil hakkab vilu. Luhapind on kõikuv ja märg. Nopime kuldseis õites ilutsevaid võhumõõku ja otsime terveid pilliroo putki suurest lademest, mida kevadine kõrgvesi puistu veerule välja uhtunud. Hõbehallis ja helerohelises pajuvõsas kõiguvad koltunud roovarred, mis talvetuisule ja kevadveele vastu on pannud. Lähemast tihnikust kostavad aed-põõsaslinnu mahedad salmikud. Kuskil valendab ubalehe hilistunud õisik.

Kohtame oma vanemat kaaslast, zooloogia muuseumi preparaatorit hr. L. Ka tema on põhjavindi jahisaagiks saanud ja emalinnu. Ta lubab meid üllatada ülihuvitava leiuga. Võtab paadist kirve ja juhib

meid padrikusse. Siin on raske kulgeda kõrgete mätaste, väljuvate juurte ja pehme, porise pinna tõttu. Mättail haljendab lõikav tarnhein ja nende vesiseid vahesid varjab läinud aasta kuivanud kõrrevaip. Tihti eksib jalg petlikku pinda, kust seda raske on välja päästa. Paiguti paistab paks padrik peaaegu läbipääsmatuna. Angervaksa puhmad ei õitse veel. Mudasemaid paiku ehib punakas soopihl ja õispungis metsvits. Padriku keerdkäiges kaotan varsti ilmakaared, kuid meie kogenud juht näib olevat siin täiesti kodus.

Olime juba mõnda aega tihedas tihnikus edasi rühkinud, kui silmame sanglepa põõsast, mille latva kinnistatud kollakas heinakahl. Siin lähedal pidi olema ese, millega meie auväärt preparaator meid tahab üllatada. Üllatus on tõesti suur, sest meie ees on põhjavindi pesa, mida Eestis minu teada seni keegi teadlikult pole tähele pannud. Pesa asetseb noorel kasel, ligi sülla kõrgusel maapinnast, valgetohuse tüve ja haljendavate külgokste vahel. Hoolikalt punutud pesa sisaldab kuus väikest poega, kelledest üks on surnud, ja ühe mädamuna. Selle pesa emaks osutubki preparaatori poolt lastud põhjavint.

Läheduses kuuleme võõrapärast häälitsust, mis pisut meenutab urvalindu. Oletan, et see on põhjavint. Otsime teda hoolega naaberkase hiilglehises võsas ja leiamegi. See on ilus isalind, musta ülapea ja ülakaelaga, kuna neel ja rind on oranžvärvilised. Ta häälitseb veel kord, ka see häälitsus sarnaneb urvalinnu omale. Mulle paistab, nagu kurdaks ta taga oma äsja hukatud kaaslast ja lohutaks oma kohutatud poegi.

Vist pole ühtki looma nõnda raske surmata kui laululindu. Kuid see kurb kohus tuleb täita. Muuseum vajab ka isa-põhjavinti ja kodumaa linnustiku uurimine ta pesa. Noor kask väriseb vaheda kirve raskete hoopide all. Ta kahin tundub valuoigena ja langemisragin surmakarjatusena. Ta valgest kehast raiutakse välja see osa, kus haljendab oks, mis toetab väärtuslikku pesa.

Mitte kaugel langenud kasest valendab teine. See on surnud ja selle pehkinud kehas mustavad kaks rähni raiutud auku. Elutul tüvel asuvad hallid taelseened. Ülemises augus on musta kärbsenäpi pesa. Ka see tüveosa tuleb muuseumile võtta. Nagu pistnuga papist karpi, nii tungib terav kirves surnud kase kõdunevasse kehasse.

Raske saagiga koormatult rändame tagasi paadi poole. Teekond läbi juurte keerustiku, muda ja vee on väga väsitav. Näljaste sääskede sumisevad parved suruvad meie ümber. Nende valusad pisted tunduvad kibeda karistusena halastamatu hävitustöö eest, milleks meie ülesanne meid kohustas, ja linnusaladuse avastuse eest, mida sisaldas Laugesoo.

VALASKALA JÄLIL.

16. VIII 1932.

Lugesin kord „Päevalehes", et Noarootsi kalur Johannes Stahl tabanud valaskala, kelle liiki kohalikest elanikest ükski ei teadnud kindlaks määrata ja kelle mõned arvasid delfiini olevat. Et seda huvitavat olest meie meres varem pole nähtud ja et teisel päeval samas lehes uus sõnum leidus, et saladuslik elukas ikka veel kaluri õues lebavat, ilma et endale määrajat oleks leidnud, otsustasin viibimata Tartust kohale sõita. Lootsin kindlasti salapärasest loomast midagi hankida zooloogia-muuseumile või rikastada teadmist meie mereloomade kohta.

Kui hommikul rongis ärkasin, olime juba Raasiku jaama kohal. Kiiresti nihkus mööda avar lausmaa tumerohelise kasevõsa ja pruunikate heinakuhjadega. Kaugel läbi sinaka uduloori mustasid Dviigateli vabriku sihvakad korstnad. Haljal teeveerul kollendasid pool-õitsenud kuldvitsad ja liivaseis paigus punetasid ahas-lehised lillpajud, kelle uhkete õisikute ülaosad särasid purpuris ja alaosad valendasid pakatanud vilikõdrust. Möödusid külmast kastest longus odrapõllud ja avarad niidud kirjude veisekarjadega. Terashalle laikudena helendas Ülemiste järve vaikne vesi tumedate puusalude ja uniste majakogude vahel. Nagu suur, must pilv

kulges kärme kuldnokaparv üle ruuge liivaluite. Kuni silm ulatus, kattis hilissuvist taevast tinaraske udumeri.

Kuid polnud enam aega loodust vaadelda, sest rong lähenes Tallinna jaamale, kus kiires korras Haapsalu rongile tuli üle minna. Kirju pildireana libisesid mööda tuttavad paigad, mis lapsepõlves kodused olnud, kuid nüüd osalt tundmatuseni muutunud. Vaheldusrikka kinolindina liuglesid mööda helerohelised niidud, õislumes valendavad kartulipõllud, rukkihakkjalgade sirged read ja mustjaspruunid ristikheinalapid, mis seemne saamiseks jäetud kasvama.

Vasalemma paigu vangistas pilku lillaõieline kanarbik, mille kohal unistasid ruugetüvesed männiread. Madalas heinakraavis läikis kohvipruun vesi ja sooniidul punetas tegemata jäänud hein. Lopsaka kartulipõllu violetses õiemeres helendasid kuldsaarekesina õitsevad piimohakad ja raudteevallil naeratasid kastepisarais maarjalepad.

Riisipere jaama lähedal sinasid kivisel raudteeveerul lopsakad siguripuhmad. Nende tugevad varred meenutasid hiigelsõrmi ja taevasinised õiskorvid jättsafiire. Nagu kurvad haudkinkude read mustasid turbakuhjade sarjad Ellamaa raba violettpruunil sammalpinnal ja pigimustad turbaaugud paistsid lahtiste haudadena, kes surnuid ootasid. Raudteevahtide majakeste aiakesis särasid päikesina kuldsed astriõied. Nagu võikad öökullide hääled huikasid raudtee ülekäikudel teekäijaid hoiatavad sireenid. Möödusid Palivere kõrged metsaga kroonitud liivaluited.

Juba punetas rohelise puistumüüri kohal Haapsalu kiriku sale torn. Paiguti vilkus silmapiiril pisut sügavsinist merd ja hakkas paistma kaunis lossitorn.

Meid teretasid madalad majakeste-read, mis lumivalgeis lubikuubedes ja telliskivist katuskübarais ilutsesid haljas puistumeres. Taevast kattev hall uduloor oli õrnadeks pilvekahludeks kärisenud ja sinised taevalaigud paisusid selgeks õhumereks.

Tõttasin rongilt Vana-sadamasse, kust mootorpaadid peavad ühendust Noarootsiga. Tasa virvendava mere kohal liugles parveke varesjalt häälitsevaid naerukajakaid. Paadimootor hakkas mürisema ja roheline rand madalate majakobaratega eemale nihkuma. Kaua valendas liivane põhi läbi roheka merevee. Kahe suure lahkneva laine värisevad varjud libisesid aeglaselt valvakasruugel vetepõhjal ja kaks pikka vahujuga märkis käidud teed. Rohelisse puudemerre uppuvad majakesed kaugenesid ja kiriku- ning lossitorn ahenesid väiksemaks. Kaunid purjevened kulgesid nagu luiged läänes haljendava poolsaare taustal ja kaugel rahu tumedal kivivarel helendasid nagu valged vahukerade read puhkavate kajakate parved. Kauged laevad vaba mere uduses sinas paistsid imelikult õhku tõstetuina.

Ikka lähemale nihkus Noarootsi kollakasroheline rand. Rannal uinuvate hoonete reas hakkas eralduma ilus, punane elamu valgete aknaraamidega. Kui laev jõudis sillale, tõttasin randa, kus kurvalt lebasid kaks halli, kõdunenud laevakeret. Kohalik konstaabel hr. J., kes mu asjast lahkesti osa võttis, sõidutas mind läbi nägusa Österbi küla Pürksi mõisa, kus asub ta kodu ja kus mind väga sõbralikult vastu võeti ja maitseva lõunaroaga kostitati. Lahke peremees laenas mulle isegi oma jalgratta, et jõuaksin hõlpsamini läbi Noarootsi poolsaare üle kahekümne kilomeetrit

eemal asetsevasse Höbringi külla, kus elab rootsi kalur, kes valaskala surmas. Ilm oli ilus ja tee sile ning ma lootsin päevaloojanguks Pürksi tagasi jõuda. Olin mõned kilomeetrid Pürksist Noarootsi kiriku poole sõitnud, kui mind ehmatas hele pauk ja kange vihin. Eesratta õhukuum oli tühjaks joosnud. Lähedal osutuv teekäija hobusemees soovitas mulle jätta ratta Noarootsi kirikumõisa ja lubas mind viia Rikholdi mõisani, kust Höbringi ainult veel vähe maad. Lahke hobusemees oli rootslasest kaupmees T. Elbeki külast, mis asetseb Höbringi külast Spithami neeme pool. Aeg möödus kiirelt lõbusas jutuajamises kohaliku elu ja olu üle ja ma olin rõõmus, et ma võisin värskendada oskusi rootsi keeles.

Õhtupoolikul jõudsime Höbringi külla, kus mind valaskala laskja hr. S. tallu juhatati. Viimane oli merele läinud, kuid ta vana emake andis mulle vaala kohta mõningaid seletusi, millest selgus, et loom oli juba seebiks keedetud. Ta kadus aita ja ilmus tagasi matiga, milles lebasid rohekaskollased, mõnusa lõhnaga seebitükid. Seepi pidi olema ligi 20 naela ja see pidi hästi vahutama. Õues tuleasemel rippus pada tõkatja ainega, mis seebi keedust üle jäänud. Loom olnud noor, kondid pehmed ning suur osa neist lagunenud keedul. Mis luist püsinud, visatud põõsasse. Lahke vanaema käsul otsisid ta kaunid valgejuukselised, sinisilmalised lapselapsed läbi aia ääres kasvavad põldpujuja nõgesepuhmad, kust leidsid kolju kuklaosa, mõned roided, poole alalõuga hammastega ja tükikese pruuni kummilaadset nahka. Hammaste arvust ja nende kroonide laest selgus sedamaid, et uuritav valaskala pidi olema noor pringel või seakala, keda meie rannavetes

vähesel arvul esineb, ja kelle pikkus täiskasvanult 1,5—2 m ulatub.

Peale seda kui lahke rootsi vanaema meid aidas suures tõrres kobrutava värske kaljaga oli kostitanud, lahkusin vaalapüüdja talust ja tulin Höbringi rootsi kooliõpetaja hr. B. tallu, kus öömaja palusin, mida mulle meeleldi lubati. Lahke kooliõpetaja jutustusel toimunud vaala leidmine järgmiselt: põllumees ja paadimeister J. Stahl Höbringi külast läinud pühapäeval merele lindusid laskma. Jõudes Luksbi rannale, silmanud ta ligi 25 sammu eemal vees tumedat kogu, mis merelinnu jaoks liiga suur olnud. Ta pidanud salapärast elukat hülgeks ja lasknud selle pihta ühe paugu. Üllatusega pannud ta tähele, et imelik loom pursanud õhku ligi 50 sm kõrguse verega segatud veejoa, rabelnud metsikult vees ringi, ilma et avamere poole oleks katsunud põgeneda. See omapärane vaatemäng erutanud meest ja ta tahtnud veel ühe laengu loomale lasta, kuid äkki jäänud verest punaseks värvitud vesi vaikseks. Kuid veel ei usaldanud laskur elukale läheneda, sest ta saanud aru, et see polnud hüljes. Viimaks ometi võtnud ta südame rindu ja läinud vette, mis ainult kolm jalga sügav olnud, ja leidnud, et loom on surnud. Nüüd näinud ta, et loom on vaala-laadi, kuid ainult 80 sm pikk. Seljapool olnud must, kõhupool mustjashall.

Õnnelik kütt vedanud eluka rannale, avanud tal kõhu, kõrvaldanud sisikonnad ja kandnud looma koju. Koduteel näidanud ta looma uudishimulisile ja seletanud, et kavatseb sellest keeta seepi. Looma kaaludes osutunud see poolteist puuda raskeks. Hiljem oletanud leidur, et loom, mille ta püüdnud, olevat sea-

kala (rootsi keeles: tumlaren), missuguseid ka varemalt Luksbi rannavetes nähtud.

Peale maitsevat õhtueinet ja magusat und mugaval asemel, mille kärme perenaine korraldas lõhnavale lakaheinale, jätsin varahommikul vastutuleliku kooliõpetaja jumalaga ja otsustasin Pürksi mõisa jala tagasi rännata, et paremini tutvuda Noarootsi loodusega.

NOAROOTSI*).

17. VIII 1932.

Päike oli juba tõusnud ja rippus punaka kettana kauge metsamüüri kohal, mille sakilised järgud hallis udus hiigelastmeina mustasid. Taevas oli valvakassinine, puhus pehme läänetuul. Noored pääsukesed ajasid lõbusasti siristades uniseid putukaid taga. Tasakesi kahisevad jalakad ja saared, toomingad ja vahtrad Höbringi õpetaja talu õues otsekui sosistasid hommikupalvet ja heitsid pikki varje kastes säravale õuemurule. Punased ja valged näälikesed, mis elamu ees õitsesid, olid juba ärganud ja püüdsid külmi kastetilku oma õrnult õilmeilt maha raputada.

Tänasin noort rootsi õpetajat C. B. ja ta lahket ema öömaja, toitmise ja seletuste eest Luksbi rannal lastud valaskala kohta ja astusin rõõmsasti teele. Otsustasin siit Höbringi külast üle Rikholdi mõisa ja läbi Noarootsi Söderbisse rännata, et sealt paadiga tagasi jõuda Haapsallu.

Kulgesin üle kinnikasvanud luitekinkude, kus hõbedased kastetilgad loogas mehitseheintel hiilgasid ja käharad nõmmekadakad oma haljaid latvu uniselt norus hoidsid. Kaugelt oli kuulda musträsta kurb-

*) Poolsaar Eesti lääne (loodepoolsel) rannal.

pidulikku laulu ja lähemalt männisalust vihmkassi kähisevaid häälitsusi. Ka salulind oli juba ärganud ja ta hõbedane vile helises muretult uduses hommikõhus. Taevas oli selge ja ainult läänes rippus kahkjashalle pilvesagaraid.

Jõudsin maanteele, mis valvaka lindina üle kanarbikust lilla nõmmepealse, soo ja niidu mere poole levis. Hommikupäike peegeldus teeveerul unistava sanglepa lehil ja kuivatas neil sätendavaid kastepisaraid. Punakas helgis kumavalt soopealselt kostis üksildase sookiuru kurblik tiksumine. Hall rändrahnude rida, mälestus muistse mere rannikalast, palistas niisket sooveeru. Lumivalgete aknaraamidega veripunane taluhoone paistis nägusa maalina tumerohelises puudesalus. Tummalt seisid kastesel puisniidul lokkavad saarepuud, ainult hallikoorese haava nahkjad lehekahlud kahisesid tasakesi. Põldu piirava roigasaia veerul valendas hiliseid põldmarja õisi. Niiskes maanteekraavis punetas kukesaba kuhikjaid õisikuid ja kollendas uhke metsvits. Teeäärt palistasid poolõitsenud palderjanipuhmad ja kuskil valendas üksik vormiõisik.

Niiskel karjamaal toitus punasekirju veisekari. Rõõmsalt helisesid erihäälsed karjakellad ja karjakoera haukumine kajastus sajakordselt naaberpuistus. Tihe parv kuldnokki kulges üle maantee kõrrepõllule, et otsida pehmest põllumullast hommikueinet. Teeveerult tõusis linavästrik ja liugles muretult vidistades üle ruuge odrapõllu. Tasakesi väriseval telefonitraadil mustas pikk rida noori kuldnokki ja lõbusalt laulvaid suitsupääsukesi.

Päike kattus kollakashalli pilveribaga ja pikad

hommikused puudevarjud hallil maanteel muutusid segaseks.

Jõudsin tugevale puusillale, kust Haapsalust Spiitami viiv tee üle läheb. Siin veretas kõrgete kruusavallide vahel vulisev jõeke veinkollast vett läänes sinava mere poole. Ranna lähedal haljendas avarast pilliroomerest piiratud saareke. Sellel kasvava puistu tumedal taustal helendasid üksikud taluhooned ja paistis sügava kaevu kõrge kook. Luikedena valendasid kaugel merel kalurite purivened. Kivisel rannal askeldas mehi ja naisi, harutades lahti märga kalavõrku ja sirutades seda kuivama hallele harkteibaile.

Tumedalt pilvemäelt, mis liikumatult läänetaevas näis rippuvat, eraldus aegamööda kahkjas-kollane pilvesagar. Kuskilt ilmus must kuldnoka parv ja kulges musta pilvekesena kahisedes ranna poole.

Oleksin veel nautinud ilusat vaatepilti, mis sillale paistis merelt ja rannalt, kuid aeg oli lahkuda ja Rikholdi poole rännata. Teeveeru palistasid lihavad saared ja tugevad sanglepad. Tuul mängis halli samblikuga krobelisel saaretüvel, kohises krooni lehestikus ja pani kuivanud keraheinad maanteeveerul kõikuma. Puuvõrast oli kuulda rohelise vindi liirutamist ja kanepilinnu laulukatkendit.. Kurvalt seisid niiskes põllukraavis äraõitsenud vormipuhmad ja tulvad kapsasohakad. Kaugele kumava tuletornina punetas maanteeveerul tuliohaka purpurne õisikkorv. Siin ja seal helendasid valges õislumes kartulipõllud.

Rikholdi mõisa nägusad hooned valendasid tumeroheliste pargipuude vahel. Vali tuul raputas saare-

oksal rippuvat lokulauda ja pani ta kaks puunuiakest kellatilguteina kõikuma. Avara viljapuuaia raudsel väraval hiilgas kuldne mõisavapp. Ristikheina rammus hädal punetas tihedas purpurõies. Läänes paistis lapike sinist merd ja lillaõielise kartulivälja taga valendas pikk mõisarehi. Rehe kõrgest korstnast väljuv suitsujuga lookles valvaka maona tinahallil pilvetaustal. Teeveerul uinuvate saarte ja kaskede kroone elustasid rasvatihaste rõõmsad hääled.

Mõisapiirkonnast kulges maantee otse vastu merd, siis pöördus äkki lõuna poole ja jooksis rööbiti mererannale. Halli lindina läbis ta haljendava karjamaa, kus mäletsesid veised ja kitkus kidurat rohtu mustvalge lambakari. Kaugel edelas kumas läbi õrna uduvine Noarootsi rannaviir, tumedate puistusagarate ja valvakate taluhoonetega. Kesk sinavat lahte viibis ankrus purjelaev ja lahe lähempoolsel rannal valendas rida puuvillakerakesi: puhkavate kajakate read. Tasakesi kohises meri, jahe tuul sosistas kõrva salajuttu ja kadakasel karjamaal häälitses üksik sookiur.

Hommikurahus uinuvad taluhooned vaheldusid kastepärles hiilgavate puisniitudega. Sammaldunud õlgkatuseid katsid hallid roikaread. Nad kaitsesid madalaid hooneid valjude meretuulte eest. Ruuged odrapõllud ootasid vahedat vikatit. Lillas ja valges õislumes kartuliväljad tõotasid rohket saaki. Jahe meretuul painutas hädalheina madalal rannaniidul ja pani lipendama hallid karvakahlud ogarikkal traataial. Ajuti varjasid päikest sinakashalid pilvesagarad ja nende tumedad varjud libisesid viirastustena üle niidu ja põllu. Kõikjal valitsevat vaikust segas tasane hobuse hirnumine ja üksiku vankri nagin, mis aeg-

laselt taluõuest väljus. Linalakka hobust juhtis sinisilmane talunaine ja ta kõrval istus valgepäine poisike.

Kuldse raamina palistasid teeveeru odalehine seanupp ja punakasruuge nõiahammas. Nendega seltsis purpurne arujumikas ja keskmise teelehe kahkjaslillasid õisikpäid. Ükski teekäija ei elustanud halli maanteed, mis mahajäetuna üle rannaniidu levis ja kauge võsa taha kadus. Jälle vajus päike tinase pilveloori taha ja tõusis valjem tuuleiil. Kaeblikult vingus ta kõrva ääres, painutas puisniidul punetavaid pajuoksi ja tutistas valgetüveliste sookaskede värisevaid latvu. Kurvana valendas kuskil sooniidul üksik hädalill. Temaga seltsis lillaõiene Peetri-piibeleht, otsekui püüdes teda ta üksilduses lohutada. Kurblikult kahises madalas lahesopis lainetav pilliroomeri. Ükski merelind ei elustanud voogava lahevee sinihalli pinda.

Imetelles vaatlesin halle laevasarikaid, mis meenutasid kõdunenud valaskala roidepaare. Nende lookjad otsad olid söele põletatud ja alumised osad mereliiva mattunud. Lohutamatult kahises pilliroog hukkunud laevajäänuste vahel. Ainult lihav piimohakas ei näinud leinast osa võtvat. Rõõmsalt särasid ta kuldsed õiskorvid ja ta valgeist vilipäist lahtipudenenud hõljurseemned tantsisid lõbusalt jahedas mereõhus. Ümberringi lebas koltunud heinaloogu, kus tuul kuivanud robiheinaga mängis. Kõdunenud rookaared ja hallid puutükid näitasid piiri, kuhu merelaine viimase maru ajal ulatunud. Paiguti punetas veel niitmatut luhaheina, milles Peetri-piibeleht veel elust rõõmu tundis. Kuid vist üürike oli see rõõm, sest läbi kase leinalise kahina kõlas läheneva vikati metalseid hääli.

Laudsileda maantee madalas kraavis värises luhakastevars, punetas maavitsa poolküpsi vilimarju ja lõhnav vormiõisik poetas pehmel tuuleiilil õrnu õielemmeid.

Noarootsi põhjalaht jäi aegamööda seljataha ja maastik muutus kõrgemaks. Möödusid violetsed kartulipõllud, mustjad kesakünnid ja tasakahisevad kaeraväljad, kus nagu puuvillatutikesi valendas põldohaka küpsenud vilipäid. Kaugemal paremal, kesk rohelist pilliroomerd läikis terashall järvevesi. Siit ulatus vaba silmapiir kaugele Noarootsi lõunaossa, kus sinas hambuline metsamüür ja valendas Noarootsi kirikutorn.

Rikast saaki tõotas teeveerul lainetav nisupõld. Rasked viljapead loogas kõrtel kummardusid niiske kraavi kohal, kus paistis veel maavitsa lillasid õisi. Kuskil siristas unine heinaritsikas ja järve poolt oli kuulda liivarüüdi mahedaid hääli. Kadakasel niidul seisis kõrge korvvanker haljast heina täis. Nobedasti rakendas päevitunud talumees vankrilt lahti väsinud hobuse ja laskis ta lahti niidule. Ise aga tõttas kiirel sammul oma äsjavalminud elamu poole, mille õlgkatus ja ruuged seinad kadakate tumedate võrade vahelt ülimeeldivaina silma paistsid. Teeveerul lebas alles hiljuti kokkukantud rändrahne, millest vist põlluaeda tahetakse teha. Kaljunurme kingukesel kollendas lõhnavast hobumadarast ja seahernepuhmaste sekka arujumika purpurseid päid ja raudreiarohtude lumivalgeid õisiksarikaid.

Teekäänul ilmus nähtavale noor naine jalgrattal. Ta valkjad juuksekiharad lehvisid nagu linakahlud ja seljal kandis ta suurt kimpu rukkivihkude sidemeid. Tasa sosistas tihe lepavõsa, mis madala müürina piiras

looklevat maanteerada. Eksinud rändkivil, mille lohku oli kogunenud räniliiva, haljendas õitsenud metsatee. Otsekui tihedad juuksekiharad rippusid peenelehised oksakahlud külma kivi punakal laubal. Üle tuulest kõigutatud lepalatvade paistis jättesuur rändrahn, mille siia kandnud muistne jää. Ta krobelisel kehal levisid rohekashallid sambliklaigud. Paiguti olid laigud väikesed, suitsukarva ja meenutasid rõugeid, mis tumedate kirjadena katsid kivihiiglase kristalselt pinda. Teravaogane tuliohakas seisis uhkelt maanteeveerul ja ootas valjemat tuulehoogu, mis laiali kannaks ta valgest vilipeast õrnad seemnelemmed. Näppisin sealt tutikesi siidpehmeid villseemneid, paiskasin õhku ja vaatlesin, kuidas tuul kandis neid nagu tillukesi langevarje laiali.

Jõudsin kõrgele kingule, kus sammaldunud raudkivi mind meelitas rännakuväsimust puhkama. Hilissuvine päike paistis soojalt ja unised kärbsed pleekisid end põldpao kristallel, mille siledad pinnad hiilgasid kääbuspeeglikesina rändrahnu konarlikul kehal. Nobedaid mesilasi lendas sumisedes ühelt nõmmelillelt teisele. Tillukeste päikestena särasid mu jalge ees kuldkannikesed, kaugemal kollendasid väikesi kuuski meenutavad käokannused. Valvakas kaljunäär püsis liikumatult, kuna õrnade nõmmekellukate mustjassinised õiskellukesed liikusid tasakesi nõrgal tuuletõukel. Mahatallatud nõmmemailane püüdis tõsta oma tumesinist õisikpead kõrgemale. Kuskilt tuli kõikuval lennul kirju koeraliblikas ja laskus kääbusohakale, mille purpurseid õisi punetas kuival nõmmekingul. Tasakesi kõigutas pehme tuuleõhk kivi taga kasvavat kibuvitsa. Salapäraselt kohas ruugetüvene männisalu, kust kostis puukiuru kutsehääli. Telefonitraadil istus punarindne

kanepilind. Ta tõi kuuldavale arglikku laululugu, milles värises imepeeni hüüdehääli ja kõlarikkaid helinoote.

Lähenesin Sutlepa mõisale, mis asetseb kõrgemas paigas kesk lokkavaid nisu- ja kartulipõlde. Siin kollendasid äsja kokkupandud odrakuhjad, seal seisid sõdureina rivis nöörsirged rukkihakkjalgade read. Kähara pärjana katsid halle kiviaedu lopsakad rohupuhmad, kus valendas väänlev seatapp ja lõhnav raudreiarohi. Lihavad põldmarjakahlud roomasid sammaldunud kivipankadel. Osalt õitsesid nad veel, osalt aga kandsid marju rohelisi ja lillakaid. Pooltoored marjad ei jõudnud kustutada janu. Palusin juua rootslasest poisikeselt, kes vinnas laiarakkelisest mõisakaevust vett tünnvankrisse.

Hiirnobedasti jooksis väike juttselg kärnkonn üle peenekruusase maantee. Püüdsin ta kinni ja imetelin ta kollakaspruuni punatäpilist nahavärvi ja väävelkollast jutti, mis jooksis piki selga. See huvitav konnaliik levib meie Lääne- ja Loode-Eestis. Sutlepa külast, kust tee viib Leenamäe poole, võtsin suuna Noarootsi kiriku peale. Siin levis kõikjal troostitu lagendik, kehvad niidud ja künklikud karjamaad, mida ristirästi läbisid loendamatud traataiad. Siin ja seal mäletsesid kirjud veisekarjad. Kaugel vasemal hiilgas terashall merepind, mis eraldab pika lahena Noarootsi poolsaart suurest maast. Lahte palistavast pilliroometsast oli osa maha niidetud ja kokku pandud hakkjalgadeks. Suur kuldnokaparv hõljus mustja pilvekesena ühest rohupuhmast teise. Oli kuulda kauget veise ammumist, sookiuru ja kuldnokkade sädistamist. Vabalt kulges jahe meretuul üle avara lagendiku, vilistas

kõrva kurblikku viisi ja painutas koltunud kõrsi mätlikul karjamaal. Tee viis läbi madala ala, mis hiljuti veel oli olnud merepõhjaks. Kõikjal kahises pilliroomeri ja läikisid tinahallid lahesopi loigud. Ehmunud luitsnokk-part väljus krooksudes naaberpuhmast ja kadus pruunrohelise roomüüri taha. Valjem tuulehoog pani avarad rooväljad voogama ja läikivad vilipöörised nagu lained üles ja alla kõikuma. Loendamatuid hääli, õrnu ja igatsevaid, kuuldus tuhandete pilliroolehtede salapärases, kuid siiski nii koduses kahinas. Nad kiskusid kaasa, nad manasid esile unustuse udusest rüpest pilte ja hääli, kurbi ja rõõmsaid. Oleksin tahtnud kaua siin viibida ja kuulata veetlevat pilliroolaulu, kuid tuli edasi rännata. Paiguti loksus allikselge mereväli üsna maantee kõrval. Ta kihas rikkalikust taime- ja loomaelust. Kõikjal punetas lihav soopihl, lokkasid pruunipealised tarnatukad ja hiilgasid saledad kõrkjapuhmad. Niiskel maanteeveerul rändmunakate vahel kasvas haruldane iisop. Kaugel kesk loksuvat lahevett paistis rida punakaid rändrahne, kuhu veelinnud oma külastamisel jätnud lumivalgeid laike. Veel kaugemal helendas vahust kobrutav rannaviir.

Tuul oli päikese halli uduloori mässinud ja läänetaevas kerkis tume pilvemägi, mis ähvardas vihma tuua. Kurblikumalt vingus tuuleiil ja hallid telefonitulbad laulsid üha valjemini oma värisevat laulu. Kõdunenud aiaroikal häälitses üksik lambahänilane ja kuskil kaugemal kõlas sookiuru lühike liirutus. Valvaka lindina levis maantee üle troostitu tasandiku, kus kehva kruusapinda kattis kidur rohukamar ja valendas äraeksinud rändrahne. Kaugel kagus paistis rida pruune heinakuhje ja pisut rohkem lõuna pool punetas suur

veisekari. Edelakaarel aga, kus lagendik kõrgemaks kerkis, kumas rida taluhooneid ja levis tume puistusagar. Nüüd tegi maantee järsu käänaku ja kulges otse Noarootsi kiriku poole, mis valitses avarat lagendikku nagu tuletorn merd. Kell näitas üksteist. Tuul oli tugevamaks paisunud ja lähenev vihmapilv kõrgemaks kasvanud. Tee möödus üksikust talust, mida varjas kõrge paplirida, ja läbis niiske udu, kus arvasin kuulvat nõrku vesivuti hääli. Poolõitsenud aasseaherne puhmal puhkas üksik põualiblikas. Ikka kõrgemaks tõusis maastik ja lähemale nihkus lumivalge kirikutorn.

Põldude vahel kiriku naabruses on Noarootsi uus surnuaed. Ronisin üle rändmunakaist aia ja uurisin huviga rootsi- ja eestikeelseid ristikirju. Pingike võhumõõga ja õitseva mungalillega kaetud hauakingu ääres kutsus mind hetkeks puhkama. Naaberhauda katsid kassitapud õitsvate seebililledega. Kuskil kaugemal punetas keisrikrooni tumetäpiline õiskelluke. Paiguti valendas õielumes mesikapuhmi, millel surusid sumisedes virgad mesilad. Lillakashalli tulbana seisis aiaveerul jättesuur vägihein. Ta tugevat vart katsid sõlmjad vilikuprad ja ta kõrges ladvas kollendas veel üksikuid õissilmi. Kiriku kriitvalgeid seinu piirasid tumedad puudekroonid, mille nahkjas lehestus tuul ammu möödunud aegadest pikka lugu jutustas.

Kirikumõisast võtsin kaasa sinna eile hoiule antud vigase jalgratta. Ehkki aega oli vähe, ei tihanud külastamata mööduda ka Noarootsi vanast puisturikkast surnuaiast. Pürksi mõisas andsin jalgratta tagasi ta vastutulelikule omanikule konstaabel J-le. Siin ei tohtinud ka tagasi lükata perenaise lahket ettepanekut

kehakinnitust võtta, enne kui rootsi põllutöökooli lokkavate põldude vahelt tagasi Söderbi poole sammusin. Siin uppusid nägusad talud lopsakaisse viljapuuaedadesse. Saared, jalakad ja paplid heitsid jahedat varju päikesest kuumutatud maanteele. Varsti paistis hõbedane meri ja selle taga kumas läbi sinaka uduvinetise oliivroheline Haapsalu rand. Võtsin postitallu hoiule antud paki ja tõttasin sadamasilla poole, kust mootorpaat varsti Haapsallu pidi minema.

Ristipidi rohekaile laineile levisid rööbitised vahuviirud. Punaka müürina kaugele merre ulatava laevasilla veerul valendasid suured vahukuhjad, mis seal seisvaid paate nagu lumihange mässinud. Aeg-ajalt kiskus tugev tuulepuhang värisevast vahukogust kärisenud kahlu ja paiskas neid vihaselt üle raudkivist laevasilla. Nukralt kumas pealelõunane päike läbi valkja pilveloori ja pani mere rahutu pinna hõbevärves helkima. Kiiresti liikus läänest kärisenud pilvesagaraid ja tumehall vihmapilv hakkas päikest katma. Hämar videvik levis üle rohekashallide lainete, kus juba vilkus valgeid vahuharju. Kui paati jõudsin, lähenes läänest tume vihmakohin. Pea kihises rahunev merepind loendamatuist veemullikesist ja silmaringi varjas tinahall vihmalinik.

TALIÕHTU TARTU MAARJA KALMISTUL.

12. II 1933.

Oli haruldaselt rohkesti vaikset lund sadanud ja katused, puud ning tänavad kristalse vaibaga katnud. Kõik oli nii meeldiv ja puhas, kuid silmale liiga harjumatu ja valge. Seda kodusemaina paistsid männi- ja kuuseoksist hauaristikesed ja peentest palukavartest põimitud surnupärjad, mis müügiks kalmistu poole viiva kõnnilaveerule olid välja pandud. Nad rahustasid valgest lumelinikust erutatud silma ja olid nagu tugipunktiks laiale lumepinnale eksinud pilgule. Samuti mõjusid ka punakaspruunis käbikahlus kuuseoksad, mis tänavaveerul lebasid ja tuksuvat elu meelde tuletasid keset talvist surmatarretust.

Musti ja halle, kollakaid ja punakaid hauakive ristiraiuja hoovis kaunistasid kõrged lumekuhjad. Teravamini kui tavaliselt paistsid värske lume helendaval taustal raske raudkivi ja külma marmori kristallsõmerate värvitoonid.

Kalmistu avarad raudväravad roosaks võõbatud müüraia valgete võlvide all olid avatud ja kutsusid rändajat sisse astuma. Väike tuttav kirsipuu kalmistuhoidja maja ees, mis kevadel silmavangistavas õie-

külluses punetab, valendas nüüd kõige õrnemas lumerüüs. Seina äärde kuhjatud lumehanges lebas mahajäetult paar väikest jõulukuuske. Nende elutuilt oksilt pudenenud okkaid mustas kui peeni nõelakesi külmal lumepinnal.

Nagu kergeid puuvillakahle valendas tumerohelise elupuu nõtkeil oksil loendamatuid lumelaike, ka vana kivirist tee ääres, mille krobelisel pinnal paistis põldpae porsunud kristalle, ägas raske lumekoorma all. Raagus puude kirjus oksakeerustikus kulgesid ristirästi pikad, kõrged lumisillad. Nagu varisemata õunakesi rippus keeritsja tüvega hobukastani oksil sügisest vilja. Männi ruuged oksad kandsid hõbedast karda nagu kadedad käsivarred kallist aaret. Uskumata jõud näis peituvat enelaspõõsa niitpeenis oksaraagudes, mis murdumatult kandsid raskeid lumeviilusid.

Vormikaunilt mustas lehtrauast väljataotud rahulaaia peen skulptuur kergete lumekihtide pehmes rüpes. Ainult aia ülapool oma odajate tippude ja keeritsjate otstega ulatus välja kõrgeks kuhjunud lumelademest ja ainult kalmukinkude kohal moodustas kõikekattev lumivaip vaevalt märgatavaid kurde.

Ka sügav auk, mille armastav käsi jõuluküünlakese jaoks hauakingu lumme oli kaevanud, oli poolenisti täitunud. Külm lumi kattis nüüd kustunud küünalt, mille soe leek veel hiljuti kalli surnu mälestuseks loitis. Nagu hiigelvalvurid seisid lumiste kalmukinkude kohal hallitüvesed kuused. Nende tumedad oksakahlud rippusid raske lumekatte all jõuetult allapoole nagu väsinud käed. Hauaristide tippe ja harusid kroonisid uhked lumitornid ja servikjad ristikivid oli lumi muutnud kuhikjaiks monumentideks. Valgete

mütsikestena katsid seenjad lumekuhjakesed jämedamaid aiatulpe. Nagu sametpehmeid karusnahku rippus kalmuristide põikpuudelt ja pärgadelt kristall-lemmesi lumekahlu. Kõrgete karniisidena kaunistasid rahula-aedade rõhtlatte nöörsirged lumiliistud ja istepinkidel lebavad lumelademed meenutasid lumivalgeid puusärke. Vähemad hauaristid ja kalmukingud olid jäljetult ühisesse lumeluitesse mähitud ja noored kuusekesed ladvatipuni kõrgeisse lumekuhjadesse uppunud.

Nõtke elupuu ja sihvakas noorkuusk olid otsekui lahutamatud sõbrad ühise lumekuue alla pugenud. Nagu pilusilmi ja poolavatud suid mustas ilupõõsaid ja surnupärge katvate lumesagarate vahel salapäraseid pragusid ja auke. Kuni pilk ulatus, valendas kuuse võradel loendamatuid lumevõlve ja oksalt oksale kulgevaid lumikaari.

Ei saa unustada imekaunist lumiraami, mis ilustas üksikut marmorristi ja sellel rippuvat metallpärga, kus sinas kuldse teraga lõosilmi. Nagu peegel läikis kuskil pigimust kivirist ja ta najale toetuva jõulukuuse helk paistis ta sisemusest kui põhjatust vetesügavusest väljuvat.

Külmas lumes lebas mahajäetuna habras kaseoksake, mis võib-alla emapuult lume raskuse all lahti oli murdunud. Siin-seal ehtis kristallpuhast lumepinda tumevärviseid sambliku- ja samblakilde. Vist oli neid nobe puukoristaja, näljane rasvatihane või kirjurähn toitu otsides puult lahti nokkinud.

Paiguti olid virgad käed lumme kaevanud sügavaid kanaleid, mis viisid kõnniteelt hauakinkudeni. Nii mõnigi kalmuküngas oli hoolikalt lumest puhasta-

tud ja sinna haljaist okaspuuokstest ja painduvaist palukavartest pärgi paigutatud.

Siiani valitses kõikjal surmlik vaikus, mida vaid hetkeks segasid peened tihasehääled. Siis hakkas lööma kalmistu kabeli surnukell. Ülimahedaina tundusid kaeblikud kellahääled, sest pehme lumivaip summutas kõik teravamad helitoonid. Kui leinakell vaikis, valitses külma surmarüüsse mähitud kalmukinkudel uuesti sügav hauarahu.

Kaua rändasin kalmistu lumiseil teedel ja nautisin taliloouduse omapärast ilu. Viimaks äratasid mu tähelepanu tasase matuselaulu kurblikud helid. Need tulid kuskilt kaugelt ja tundusid nii hapraina ja õrnuna, otsekui ähvardaksid nad igal hetkel katkeda. Nad värisesid ja kustusid, paisusid ja kahanesid ja täitsid hinge piiritu nukrusega. Vaistlikult sammusin sinnapoole, kust nad tulid, ja püüdsin mõista laulu sõnu.

Pea hakkas paistma läbi lumise oksakeerustiku matuseliste laulev kogu, mis piiras tumeda müürina lahtist hauda valgel lumetaustal. Teravalt eristus kirikuõpetaja süsimust kuub lumise kuuse helendaval tagapõhjal. Kui laul vaikis ja ma leinaliste juurde jõudsin, kuulsin õpetajat kõnelevat hauda varisenu kannatusist ja leinavate omaste purunenud lootusist.

Päike oli loojumas ja läbi hõredate puudevõrade punetas õhtutaeva hõbedasel võlvil peen pilveviir. „Ilmas elu üürikene, hauarahu igavene," kiirgas kuldne kiri naaber-hauaristil. Punakate viirudega kaunistatud valge puurist lõi roosakaks ja ta viirud loitsid verevärves. Roostetunud lehevarred ristil rippuvas tammeleheses raudpärjas näisid otsekui kuumusest

hõõguvat õhtupäikese paistel. Nüüd helendas ja säras kõik lillakasroosades värvivarjundeis: liikumatud puutüved, rasked lumekahlud sorgus kuuseoksil, vormipeened lumikarniisid lehituil puieraagudel, kõrged lumetornid hauaristide ja aiatulpade tipul.

Kuid ei kestnud kaua see kütkestav õhtuvärvide mäng. Üha raskemaina levisid külmad ja sinakad varjud loojuvast päikesest helkivale lumepinnale ja roosakad värvitoonid andsid aegamööda maad hallele õhtuvarjele. Ja kui päikese verine ketas kadus lumiste puutüvede taha, siis hakkasid kustuma heledad ehavärvid ja varsti sabuv videvik laotas oma halli liniku üle surmaunes puhkava Maarja kalmistu.

KEVADPÜHA HOMMIK TARTU TOOMEMÄEL.

16. IV 1933.

Roosakad pilvekahlud lagitaevas lõid valvakaks. Päike oli juba tõusnud ja ta silmipimestav ketas ujus teemantses valgusmeres. Toomepuude krobelised tüved värvusid merevaigulisiks ja nende pikad varjud roomaskelid üle rohekaspruuni puistualuse ning külmanud kõnniteede. Vilu hommikuõhk värises loendamatute kuldnokkade lauluhelidest. Siin kõlas peen vile, mis tundmatuseni järele aimas salulindu, seal levis nobe helideväring, otsekui siristaks riitsiklind. Kuskilt kuuldus koovitaja kõlav hüüd, mis siiski tuli kuldnoka kurgust.

Kuid anatoomia instituudi poolt, sealt, kus tumedad kuused piiravad Faehlmanni sammast, kostis rida hoopis eripäraseid helisid. Need polnud kuldnokkade hääled: puukoristaja, kes juba aastaid siin lähikonnas pesitses, hüüdis oma kadunud kaaslast. Ka metsvindid korrutasid raagus pärnakroones lakkamatult oma hõiskavat laululugu. Nende hääled olid veel pisut karmid ja neid polnud nõnda palju kui kuldnokki. Siiski tundus kevade tuleku rõõm nende südameid nakatanud olevat.

Isegi tihased, keda aasta läbi toompuistus oleme harjunud kuulma, näisid täna hoopis rõõmsamalt häälitsevat kui tavaliselt. Tornja kuuse rippuvaist okaskahlust kõlas rasvatihase lõbus leelutamine. Vahtravõra käharast oksakeerustikust kajas sinitihase meeleolurohke liirutamine. Ka sootihane, keda muidu toomepuistus harvemini on kuulda, avaldas täna oma kevaderõõmu, tuues kuuldavale eriti puhtaid vilehelisid. Isegi väikerähn ei suutnud üldises elevuses külmaks jääda. Kord piiksus ta väänkaela kombel, kord põristas ta kui trummilööja kuivanud pärnaoksal.

Rõõmsasti tantsiskelid heledad päikesekiired lindude lõbusa laulumängu saatel puude raagus võrades ja nõrk tuuleõhk raputas tasakesi punakaid oksavõresid. Inglisilla kaitseveeru külm plekk-katus valendas tuhandeist siravaist härmatisokkaist. Hetkeks tuhmus nende hiilgus, kuid järgmisel pilgul lõi ta uuesti särama kõigis vikerkaarevärvides. Peatset ärkamis- ja ülestõusmisrõõmu näisid nautivat ka jalaka pakatamiseni paisunud pungad, mis ehtisid punakate marjadena peeni oksaraage. Toome veerul ilutses sarapuupuhm väävelkollaseis õiehelmeis. Hiigelröövikuina rippusid pikad õisikurvad ta peeneraolisis okstekiharais. Helges hommikuvalguses kumava kuuse ladvas keris keerulist laululugu värvikirju ohakalind.

Ainsaks ebaheliks kesk seda ülestõusmispüha üldist rõõmu oli värskesti saetud kuuse känd ja koguke valgeid laaste, mis kurvalt lebas haljal samblasel pinnal. Siin oli hävinud noor elu, ehkki tal ei puudunud eluruum ega valgus.

Aeglaselt liikus päike hahkjashalli pilve taha ja puilt kadus ta elustav helk. Tundus, nagu oleks hoogne

linnulaul viivuks soikunud, kuid teisel hetkel kõlas ta endise hooga. Vaikselt seisid põlised puud ja kuulasid väikeste laulikute suurt lihavõttelaulu. Laul näis liigutavat ka suurimat kodumaa looduseuurijat K. E. von Baer'i. Tundus, nagu pehmeneks ta teravajooneline pronksnägu leebeks naeratuseks. Näis, nagu tahaks ta hallpunaselt graniitsambalt maha astuda, et paremini jälgida väikest porri, kes naaberkuusel nii kangekaelselt aimas järele metsvindi laulu.

Pühalikult seisis toomkiriku hiigelvare pargipuude vahel. Salk hakke lendas heledasti kilgates ta katkenud võlvide kohal ja otsis pesapaiku aukudes, mis ta punaseis müüres mustasid. Järsk tuuleiil veeretas kuivanud vahtralehti pargipinnal ja pildus neid kelmikalt kirjusuliseile kuldnokile, kes otsisid toitu igirohelisest pinnasamblast. Kuskilt kaugelt kostsid pidulikud koraali helid. Maarja kiriku kellad hakkasid kumisema. Paisuva ja vaibuva metallhääle vahele levis alt toomeorust rohelise vindi liirutamine. Nüüd helisesid ka teiste kirikute kellad. Õhk täitus ajuti mahedama, ajuti teravama metalli kõminaga. Kirikukellade meeleolutsev hääl lämmatas kuldnokkade vile ja metsvintide laulu ning laotus üle kirju katusemere, üle Emajõe, mis sinakashalli maona lookles hallrohelises orulammis. Ta möödus surnuaedade tumerohelisest kuusevallist ja ruugeist devoonikaljudest, mis viskasid pikki varje päikesest helendavale nõlvale, ja kustus vist seal, kus horisondil helendasid lainjad kinkude read ja sinasid metsahambad.

Ka Villem Reimani rohekasruuge pronkskuju tuhkhallil graniittulbal näis hetkeks elavana. Ta näis kuulavat pühalikkusse tarretavaid kellahelisid, lõbusaid

ning pidutujulisi kuldnokkade vilesid ja pöialpoisi imepeeni hääli.

Kirikukellad vaikisid. Taevas kattus tinase rüüga. Hakkas jahe. Tuli tagasi koju pöörduda.

Ei tihanud enne koju minna, kui polnud külastanud kevadtundes tuksuvaid Toome nõlvu ja orgu.

Sügav Toome org, kus talvel kajasid kelgutajate lõbus naer ja suusatajate rõõmsad hüüded, oli juba lume- ja jäävaba. Pruunide ja hallide soomustena katsid kõdunenud kaselehed ta niisket põhja ja koltunud nõlvu. Siin haljendavate kuuskede ripnevaid oksakahle elustasid leevikeste pehmed hääled ja raagus kasevõras leelutas agaralt pigimustis ja väävelkollaseis sulis särav rasvatihane. Kirjuvärviste kiirtena mängles hetkeks pilve takka naeratav päike sõlmilisil jääpurikail, mis ilustasid äsjamurtud oksatõmbikest.

Oru poole vaatav punakaspruun Toomenõlv paistis veel elutuna. Nagu äsjapestud juuksekiharaid ripnes siin lumeveest väljauuristatud juurtekahle ja lebas kilbikesina loendamatuid vahtraseemneid. Kuid Toomemäe päikesepoolsel küljel võis tähele panna tärkavat taimeelu. Koltunud kõduga kaetud muldpinnase mustas rüpes haljendas siin koerputkede ja verehurmarohtude ererohelisi lehekodarikke. Need polnud mullused ületalvitanud lehetupsud, vaid uue kevade noorusvärsked võrsed. Ühes kuldnokkade ja metsvintidega on nad esimesed kevadekuulutajad Tartu Toomemäe lumest vabanenud nõlvul.

ROCCA AL MARE*).

18. V 1933.

Rändan uut maanteed mööda Nõmmelt mere poole. Sügava oruna lõikab ta läbi Mustmäe, mille nõlvul kohavast männikust kajab puukiuru elurõõmus liirutus. Siis kulgeb ta ruuge vallina läbi valvaka liivakõrve, kus ei kasva rohulibletki, kus vilu tuul peeni sõmerteri lennutab ja suitsupääsukesed madalalt liueldes liiva kohal püüavad lendlevaid kärbseid. Seal, kus maastik madalamaks muutub, kus lõhnav kadakas ja lõikavad tarnad haljendavad, kostab kadakatäkside peeni lauluhääli. Siin kaunistavad niiskemat maanteekallast paiselehe kuldsed õisikkorvid ja kassiratta tumelillad õisikpead. Siis läbib maantee äsjakuhjatud liivakeha ruugetüvelise männiku, mille süvas vilistab salulind ja veerul tiksub talvik. Lõpuks viib ta üle niitude ja soo, kus vinge tuul painutab mulluseid kõrsi ja on kuulda kiivitaja nukrat kisa. Üksiku talu lähedal teeveerul haljendava lehise läbipaistvas kroonis laulab karmiinrindne kanepilind ja toitu otsides talitleb punasaba-lepalind.

Juba paistab eemal Paldiski maantee. Valvaka maona lookleb ta läbi pruunika võsa ja haljendavate

*) Park Tallinna lähedal.

põldude üles kõrgele paekaldale. Vasemal ilmub nähtavale raagus arukaskede vahelt Habersti kelpkatusega koolimaja. Kooli õues teotseb salk rõõmsaid lapsi, kandes vett ja kastes vastistutatud noori kuusetaimi. Tutvun kooliõpetaja T-ga, lootes teateid saada musträäsita kohta *Rocca al mare* pargis, kuhu koolimajast suundun.

Tumedalt kohab külm põhjatuul pargipuude läbipaistvais võrades, raputab valgete ülaste õrnu õisvarsi, painutab nõlval haljendavaid heinakasve ja lennutab kuivanud tammelehti. Otsekui rohelised klaashelmed helendavad puhkevad lehepungad pargi kaskede ja pärnade hallpruunel oksraagel. Sammaldunud rändrahnude vahel valendab tuules värisev võsaülase meri, sinab üksikuid sinililli ja kollendab kollase ülase kuldseid õissilmi. Tammepungad on alles kinni ja valjem tuuleiil krõbistab ägedasti mulluste lehtedega, mis lipendavad koltunud ribakestena ta hallel oksil. Punakas rändrahn kaitseb külma meretuule eest rohelist lehtvaipa, kus kollendab läikeõilmelisi kanakooleid ja ilutseb ahaslehiseid kuldtähekesi. Tasa kõikuvast kuusevõrast kostab siisekese peeni kutsehüüdeid ja heliseb punarind-lepalinnu hõbedane lauluvile. Kuusetihase hoogsat leelutust katkestab kõle tuulepuhang ja metsvint toob kuuldavale nukrat kilgihäält. Imetlen toredas kevadrüüs säravat isast metsvinti, kes on harukordselt julge. Ta nokib midagi hallil teerajal ja lendab eest ära ainult viimasel hetkel. Nooris tuttlehis haljendaval toomingal taob nagu vasarakesega heliseval alasil väike lehelinnuke oma lihtsat laululugu. Metsmesilane surub uniselt jänesekapsaist muru kohal, kus valendab pool kinnisurutud õissilmi. Kan-

dilisil mustikavartel, mis rohekaspruuni vaibana metsaalust katavad, haljendab naaskelteravaid lehepungi. Tihedate salkudena surub niiskel kõdumullal rohekaskollaseid lepiklilli.

Tummalt seisavad poolkustunud kirjade- ja imeliste joonistega kaetud kõrged paastahvlid tasa kõikuvate pargimändide all. Kähara lakaga lõvi, mille muistne kunstnik hallist paest välja nikerdanud, lebab abitult noore pihlaka all, mis oma hallid lehesugemed otsekui palveks kokku pannud. Tasakesi vuliseb metsaoja sügava sängi põhjas, mille pruunikas soovesi halli liivakivisse uuristanud. Astmelt-astmele alla hüpates kaovad läikivad veejoakesed mustikavartest punetava metsa alla, kuhu sammaldunud kasetüved halle varje heidavad. Kaugemal aga valendab läbipaistev pargialune varase ülase õislumest. Männiokkase kõnnitee uurdes lebab koltunud tammelehti, mida vali meretuul siia kokku keerutanud.

Seal, kus pargipuistu lõpeb, algab lillakaspruun kanarbikumeri, mis mererannalt levib nii kaugele maa poole, kuni silm ulatub. Siin valitsevat rahu segab ainult sookiuru kurblik tiksumine ja tuules lainetava kanarbiku tasane kahin.

Kõrge pankranna jalal aga laulab merelaine oma igavest laulu. Murdlaineist valendava rannavee kohal liugleb liikumatuil tiivul üksik tõmmukajakas. Läbi noores leheudemes haljendava sarapuuvõsa sinab avar Telliskopli laht. Lahe taga aga valendab valvaka lindina liivane rannariba ja mustab läbi õrna uduvine Stroomi-metsa pidev müür. Selle taga helendab mahedais värvivarjundeis Toomemäe ülev profiil, Oleviste

nooljas torn ja muid Tallinna osi sihvakate kirikutornide ja suitsevate vabrikukorstnatega.

Rahutult peksavad rasked murdlained halle liivakivi panke, mis uhulises segaduses kirjul rannakruusal lebavad. Vinge põhjatuul vuhiseb kõrva ääres, painutab armutult mulluseid kõrsheinu ja paneb lillakaspruunid kanarbikukahlud palavikuliselt värisema. Abitult ripuvad koltunud kamarmättad pankkalda järsul veerul ja ähvardavad igal hetkel alla sügavikku langeda. Seal all aga naeratavad paiselehe peeneõilmelised õisikkorvid, mis katavad kuldse vaibana saviliivast rusukallet.

Saabub õhtu. Pargimändide tüved löövad õhtupäikese jahedal helgil merevaiguvärves helendama. Sarapuu peened oksraod läigivad, otsekui oleksid nad lakiga vaabatud, ja nende äsja-väljapugenud lehealgmed helendavad kahkjasrohekais värvitoones. Veel hõiskab metsvint, vilistab salulind ja üksik lauluräästas kordab oma kõlavaid hüüderidu. Must kärbsenäpp nõtkuval sarapuuraol ütleb viimast korda t i i v u - t i i v u ja vaikib. Nüüd algab punarind-lepalind sammaldunud tammeoksal oma tasast laulu, nii õrna, unistavat ja kaasakiskuvat... Siis siristab sinitihane, häälitseb kilgina metsvint ja kordab oma lühikest heliredelit kuuseladvas olev vainuräästas. Hetkeks vaikivad linnuhääled — on kuulda ainult mere uinutavat kohinat ja tuule salapärast sosinat pargipuude kõrgeis kroones. Siis kajab võsast vaid käbliku laul — imeterav ja selge — ja kuskilt pärnavõsast salulindu järeleaimav kuldnoka-vile.

Õhtupäike on võsa taha vajumas, ta külmad kiired tungivad kuldse joana läbi sarapuuoksastu hõreda

keerustiku ja panevad sinna sirutatud peened ämblikulõngad vikerkaarevärves särama. Pargi puude pikad varjud levivad üle halja rannanõlva ja tuulest kurrutatud lahesopi vee. Pruunil rannamudal aga otsivad õhtueinet loendamatud plütid ja tildrid ning ruuge liivaleede terashallis vees valendab puhkavaist naerukajakaist. On kuulda naerukajakate kraaksumist, tildrite ja plüttide vilet ning mereharaka leelutust. Kaks suitsupääsukest liuglevad lõbusasti vidistades otse üle mu pea, otsekui soovides mulle head koduteed ja peatset jällenägemist.

TUNNIKE VILSANDI*) LINNURIIGIS.

8. VI 1931.

Ilm on ülisoodus üliõpilaste õpperetkeks. Päike paistab palavalt ja pilvitu taevavõlv peegeldub sügavsinisena tasa lainetaval Vilsandi merel. Sõuame kahel venel Vilsandi tuletorni alt Ülem-Vaika saarele, kus linnuelu on kõige omapärasem ja rikkam. Koerputkede puhmad helendavad valges õislumes ja kõikjal punetab läiklehise konnareha purpurseid õisi. Vaatleme hallest kaljupankadest koopaid, kus kosklaemad mune hauvad, ja imetleme julget emahahka, kes meie tulekulgi pesalt ära ei lenda. Ühes hahapesas mustab kolm vastkoorunud poega, kuna enamik hahku alles haub. Ka kajakad on haudumistööga juba lõpule jõudmas. Ühel osal neist on pojad juba pesast lahkunud ja meie tulekul rohutukkade taha varju pugenud. Luitsnokk-pardi pesa on pakil täis rohekashalle mune. Munad on veel soojad ja pardiema ootab merel kannatamatult kutsumata külaliste saarelt lahkumist. Kui kõik on läbi vaadatud, rändavad üliõpilased saare teise otsa, kuna mina jään paigale, et lähemalt jälgida kajakate elu. Poen tömptornikjasse laudadest kokkulöödud majakesse, mis on paigast

*) Saar Saaremaa läänerannal.

paika kantav, mille seintes on vaatlusavad ja mille ukseava varjab hall riidetükk.

Õhk väriseb naerukajakate varesjast kisast ja kalakajakate kilkavaist hüüdeist. Esmalt kostavad linnuhääled kõrgelt, siis tulevad nad ikka madalamale. Siis aga, kui linnud maha laskuvad, muutub nende kära eriti teravaks ja valjuks. Kõikjal valendab tasakesi kõikuvate koerputkede vahel vastmaandunud kajakate püstisirutatud tiibu. Mu vaatlusonnike asetseb just seal, kus lõpeb naerukajakate pesitsemisala ja algab kalakajakate asumispiirkond. Ärevalt kisades laskuvad kaks kalakajakat maha üsna vaatlusmajakese kõrval. Siis ilmub salgake käratsevaid naerukajakaid ja ajab kalakajakad ära. Naerukajakad ei salli kalakajakaid oma haudumispiirkonnas. Üks peletatud kalakajakaist laskub ärevuses magesõstra põõsale, kuid ei leia siin küllalt tuge ja lendab ära.

Ülem-Vaikasaar on peamiselt naerukajakate riik. Roheline kaljunurm aina valendab pesal istuvaist lindudest. Nende väikesed kirjud pojad ronivad värisedes kuldsamblikuga kaetud kivide ja tuulest tutistatud rohutukkade vahel. Mingil põhjusel tõuseb üks kajakaist lendu. Kohe kerkib üles parv teisi ja tekib hetkeks sügav vaikus. Siis tõuseb vali kära ja linnud laskuvad tiibu sirutades õitsvale kaljunurmele. Äkki kõlab üsna lähedalt tõmmukajaka madalaid hääli. See on naerukajakale nagu märguhüüdeks. Otsekui nägemata käskija käsul tõusevad nad kõik vaikides lendu. Nüüd ei kosta kõrgelt enam karm kajakate kisa, vaid omapärane õrn kaagutamine. See on tunnuseks, et keegi inimene on tulnud lähikonda. Lähenevad tumedad sammud. Tulija on lindudekuningas

Toom. Ta küsib, kas mul pole mõnd soovi, kohendab onnikese ukseava varjavat riiet ja lahkub, et üliõpilastega Alam-Vaikale aerutada. Jälle muutub kajakate kisa karmimaks ja suur linnupilv vajub aegamööda alla.

Jälgin kalakajakat, kes oma kahe hallikirju poja juurde laskub. Ta oksendab välja mustja tombukese, mida pojad üksteise võidu haaravad ja mille üks neist ahnelt alla kugistab.

Aegamööda rahuneb ärevalt häälitsev linnupere. Ühed kohendavad end pesadele, teised seisavad jalul, kolmandad jälle on hallele kivipankadele asunud ja silmitsevad ümbrust, nagu valvurid, kes lähenevat hädaohtu püüavad vältida. Kuid täielikku rahu ei valitse maandunud kajakaparves kunagi. Alatasa tõusevad üksikud äralennuks mere poole, teised tulevad merelt poegadele toitu tuues.

Nagu tähendasin, asetseb mu onnike piiril, mis naerukajakate pesitusala eraldab kalakajakate omast. Panen tähele, kuidas naerukajakad piiriribal asuvat kalakajakat kiusavad ja kuidas kalakajakas noka avab, ülespoole lööb igakord, kui mõni naerukajakas liiga lähedalt tast mööda liugleb. Korduvalt vuhisevad ta pea kohalt üle vihaselt kraaksuvad naerukajakad ning vaikselt ja täpselt sirutab kalakajakas neile vastu oma avatud noka. Viimaks ometi näivad naerukajakad tüdinevat ja jätavad oma vaenlase rahule. Kalakajakas, kes siiani end külmavereliselt kaitsnud, muutub rahutuks. Ta märkab vist mu liigutusi luureonnikese ümmariku aknakese taga. Kilkab teravalt ja tõuseb õhku. Tekib hetkeline vaikus. Pole muud kuulda kui lendu tõusvate kajakate tiibade kahinat. Jälle liugleb õhus uhulises segaduses loendamatuid kajakaid, nagu tuulest

lennutatud sügislehti. Nüüd muutub kisa tõhusamaks, rahunevad linnud hõljuvad nagu lumehelbed tuuleiilis uuesti alla. Terav kisa vaikib, kuid ei soigu kunagi täiesti. Üks kalakajakas laskub kilgates vaatlusonnikese katusele. Selgesti kuulen pea kohal ta jalgade krabinat. Ühtlasi märkan ärevamat naerukajakate kisa ja kiirelt mööduvate linnukehade vuhinat. Jälle tõrjuvad naerukajakad ära oma põlise vaenlase. Nihutan veidi kõrvale riide onnikese ava eest. Kohe tekib hetkeline vaikus ja mitmedkümned linnud kerkivad jahedasse mereõhku. Mu tähelepanu äratavad kaks naerukajakat, kes viibivad üsna lähedal hallil paepangal. Nad kraaksuvad ägedasti ja nende ammuli suud paistavad korallpunaseina. Niipea kui halli riidelapikest väikese aknapilu ees liigutan, toovad nad kuuldavale eriti läbilõikavaid hääli ja tõusevad järskudel tiivalöökidel lendu. Kohe järgneb neile enamik teistest kajakatest. Teisel hetkel laskuvad nad valju käraga uuesti tagasi pesadele. Kuna enamik emalinde pesadel haub, seisavad isalinnud nagu valvurid naaberkividel ja kraaksuvad lakkamatult.

Taevas kattub halli pilvelooriga ja päike kaob tinase pilvekahlu taha. Tumesinine meri muutub hõbedaseks. Tekib priskem tuuleiil ja valged udusuled lipendavad rahutult lainetavate rohtude küljes. Kuna kalakajakad istuvad vaikides pesadel, kostab naerukajakate piirkonnast kestev kära. Haljaste rohutukkade vahel liigub rahulikult ringi kirjusid kajakapoegi. Kui merikajaka ähvardav hääl liiga lähedal kõlab, tõttavad nad arglikult magesõstra põõsa või rohupuhma varju. Saare kirdepoolsel pankrannal, kus veest urbseks söödud kaljudel laksub allikselge mere-

laine, on tõmmukajakate asupaik. Tõmmukajakaid on saarel vähem kui kalakajakaid ja tiire, kes käivad kiusamas esimesi kui oma munade ja poegade röövleid. Näen, kuidas tiirud ja kalakajakad tõmmukajaka kohal alla liuglevad ja ta mere poole lendu peletavad. Merelt aga kajab kauge jutukõmin ja ajuti tume aerukolin. Aeglaselt liiguvad kaks musta paadisiluetti mere hõbedasel taustal tuletorni poole, mille vari tumeda tulbana helendavas vees lookleb. Liikumatult nagu raidkujud kivisambail seisavad kaks tõmmukajakat urbsel rannakaljul ja vaatavad vaikides tasa lainetava mere poole. Tuhanded hallid kihulased suruvad nagu tuulest õhku paisatud tolmuterakesed üliselges mereõhus. Ikka vaiksemaks vaibub naerukajakate varesjas kisa.

Põlved on onnikeses viibimisest haiged. Vaja välja pugeda ja kangestunud liikmeid vabalt sirutada. Niipea kui onnikese eesriide kõrvale lükkan, tõuseb rahustunud linnuparv uuesti õhku. Nagu õilmed, mida vali tuuleiil poolõitsenud kirsipuult õhku paisanud, nii hõljuvad valged kajakaparved pilvistaeva tinasel taustal. Hetkelisele vaikusele järgneb jälle omapärane kära, mis koosneb kajakate mahedamaist hüüdeist ja tiirude kärisevast kisast. Imetelles vaatlen peletatud lindude metsikut tantsu ja kuulan nende imelisi hädahüüdeid.

Lähemast maamaksa põõsast väljub pruunikirju emahahk ja tõttab pool-joostes, pool-lennates mere poole, kuhu laskudes künnab pika hõbedase vao. Väriseval veteväljal aga mustab täpikesi, mis ajuti kadudes uuesti ilmuvad nähtavale. Need on tõmmuvaerad, kes

Vaikasaaril ja Vilsandil pesitsema hakkavad, ja toitu otsivad hahaemad ja kosklad.

Koerputkede kõrge puhma takka kerkib üles tume inimkogu. See on tuletorni teenija, kes tuleb mind Vilsandile tagasi viima.

MEREHÄÄLI HARILAIUST*).

13. VI 1933.

Taevas on pilvitu ja sügavsinine. Vali kirdetuul raputab kiusakalt pihlaka- ja pooppuu kroone, mille rohelised lehekahlud upuvad valgesse õislumme. Väljume Metsküla Niidutalu õuest, kus nagu möödunud aastal leidsime lahket öömaja. Sammume läbi pehme tuiskliiva, mida meretuuled kuhjanud tänavale. Ronime kõrge luite harjale, kust pilk vabalt ulatub üle rohekasruuge liivanõmme kaugel sinava Läänemereni. Vasemal punetab mäletsev veisekari, paremal haljendavad käharavõrased merimännid. Ruugel sõmerliival haljendab peenelehiseid metstee kahlu. Mõned neist punetavad juba purpurlillas õisrüüs. Magus nõmmerohtude lõhn virgutab meeli.

Ikka hõredamaks muutub kidur mehitsehein, üha harvemaks jäävad haljad taimislaigud ruuges liivakõrves. Kahisedes lennutab valjem tuuleiil laudsiledailt luiteilt peensõmerjat räniliiva. Nagu lõppenud looma luid lebab liival halle paekivikesi, mille nukid ja lohud tuul ja liiv siledaks lihvinud. Nopime neid ja imetleme nende omapärast vormi-ilu. Paiguti on vaba tuul lii-

*) Harilaid on põhjapool Vilsandi saart asetsev poolsaar Saaremaa läänerannal.

vasest nõmmepinnast välja voolinud väikesi mägimaastikke. Siin seisab üksik pankmägi, seal rida kuhikjaid liivatorne. Madalmaa nende vahel on niiske ja kõva ning soodus kõndimiseks.

Aeglaselt nihkub lähemale hall kalaonnike ja suitsujuga, mida vali tuul ta lähedal olevast kalasuitsetamisahjust puhub mere poole. Viimaks ometi jõuame pärale ja vaatleme uudishimulikult isuäratavaid lestapaare, mida valgepäine poisike välja võtab suitsevast ahjust. Nad on kuldsed ja pruunid, suitsulõhnased ja sabapidi seotud ühte. Pea kõlguvad nad abitult peenel õrrel kalaonnikese madala katuse all, kus soe päike ja vinge tuul neid kuivatab.

Huviga uurime kalaahju, mis kaevatud tuiskliivasse, paekividega vooderdatud ja kaetud hallest männilaudadest katusega. Kibe suits väljub vuhisedes katuse pragude vahelt ja tõttab kiirel lennul mere poole.

Varustame end lõunaeineks lestadega ja algame rännakut Junkrurahu poole, mis Harilaiu lõunarannal ulatub kahkjaskollaka kaarena kaugele merre. Kulgeme piki niisket mereranda ja uurime tuultest uuristatud liivakihte, mida taganenud merevesi paljastanud. Meid paeluvad läheda liivarüüdi leebed liirutused. Me näeme kaunist lindu oma ees tõusvat õhku, pikas kaares üle voogava vee liuglevat ja kaugemale rannaliivale jälle maha laskuvat. Nagu tuulest õhkupaisatud paberlehekesi lendleb lumivalgeid tiire kord kahkjasruuge rannavöötme, kord tuhandete peeglikesina helkiva merevee kohal.

Maatuulest loendamatuis kurdudes virvendav rannavesi sädeleb õunrohekais ja veinkollakas värvivarjundeis, kuna avameri on sügavsinine ja valgetähni-

line nagu lasuliitkivi. Ähvardavate mägiahelikena veerevad ta vahuharjased vood kauge Rootsi ranna poole.

Ronime üle kõrge roigasaia, mis Harilaidu kariloomade eest kaitseb, ja rändame üle kruusase liivalagendiku, kus karukellade käharad vilipead kõiguvad ja õitsvad koldrohud värvivad kõrvepinna punakaskollaseks. See lohutamatu liivalagendik on Harilaiu kael. Ennevanasti olevat teda sügav vesi katnud ja laevadki olevat pääsenud siit läbi. Nüüd aga osutub ta hiigelsillaks, mis Metsküla ruugeid luiteid seob Harilaiu lääneosaga, kus kohab madal metsasalu, haljendavad niisked aasad ja rannaluiteil kohisevad tuulel voogavad liivakaera väljad.

Vaevarohke rännaku järele jõuame Pihelpuu lahele, meile möödunud aastaist hästi tuntud rannalindude söödamaale. Kuid vesised adrulademed, kus varemail aegadel plütid ja tildrid leidsid rikkalikku toitu, on nüüd kuivaks kõrbenud ja vesised liivaleeted ära tahenenud. Seoses sellega puudub ka tõhusam linnuelu, mida siin lootsime leida.

Valime väljapuhkamiseks väsitavast teekonnast kõrgema paiga, kust pilk kaugemale ulatub ja veelindude liikumist võib paremini jälgida. Ümberringi aga valendavad õitsvad koerputkede puhmad ja haljendavad noored palderjanid. Kõikjal kollendab hanimarandi kuldseid silmi ja punetab haiseva konnareha purpurseid tähekesi. Lähemat rannavalli palistab koerputkede õislumest pael ja piirab kibetulikaist kuldne raam. Kaugemal aga haljendab käharasagarane kadakavõsa, mille tagapõhjaks on lõputu taevasina, ses lõõritava väsimatu põldlõokesega.

Tugev tuuleiil paneb õitsvad rohud ja läikivad kõrsheinad meie ümber voogama nagu mere. Ainult lihavad sinirõikad seisavad küünalsirgelt ega taha end painutada tuulejõu ees. Mullused pilliroopuhmad, mida talvised lumeleeted maha olid surunud, on nagu uueks eluks end püsti sirutanud ja sosistavad meile salapärast jutulugu.

Tuulest elustatud taimede vaatlusest äratavad meid omapärased kajakahääled, mis tavalisist erinevad. Need on väike-kajakad, kes häälitsevad, haruldased linnud, keda ka varemalt Harilaius oleme kohanud ja kes siin näivad pesitsevat. Nad on kalakajakaist vähemad, pigimusta pea ja tiivaalustega. Nobedal lennul liuglevad nad üle meie peade ja kaovad kaugusse. Nüüd märkame ka punajalgseid rohutildreid, kes kohkunult meie ümber kilkavad. Kord laskuvad nad madalamale, kord kerkivad nad kõrgemale ning nende metalseis häältes kõlab kurblik toon. Paistab, nagu küsiksid nad meilt, miks oleme me siia tulnud nende muretut elu ja vaba looduse rahu rikkuma. Ähvardavalt kostab tiirude kärisev kisa, kes uhulisel lennul üksteist taga ajavad või jälgivad lahevee kohal hõbedast kala. Rannaniidult kerkib õhku kähisevalt kisaja kiivitajapaar ja nende laiad tiivad lehvivad tumedate laikudena helesinisel taevataustal. Salk liivarüüte laskub õrnalt häälitsedes märjale rannaliivale. Nad otsivad toitu. Hiirnobedalt kulgevad nad taganeva laine kannul ja põgenevad ruuget rannaliiva ründavate voogude eest.

Lahkume kaunist puhkepaigast ja rändame üle kaarjaist rannavallest nõmmepealse, kus meretuulte madalaks niidetud kadakapõõsad roomavad ja hallid

ning kuldsed samblikud katavad kirjusid kruusakive. Hiigel-lillekorvidena paistavad siin värvikirjud liudorud kadakavõsaste rannavallide vahel. Ühe veerusid värvivad kassikäpad, piimvalged ja veripunased, teise põhi punetab purpurseist pääsusilmist.

Siin ootab meid haruldane õnn. Kuuleme nõmmekiuru hääli, ja enamik meist esmakordselt elus. Neid hääli tundis täpselt mu noor abiline mag. J. L., kes hiljuti alles haruldast lindu Tallinna ümbruses oli käinud jälgimas. Kahjuks kuuleme ja näeme huvitavat lindu ainult hetkeks, sest ta vaikib ja kaob silmist kiiresti ega õnnestu meil enam teda kohata.

Et pääseda Harilaiu läänepoolsemasse ossa, tuleb jalad lahti riietada ja sammuda läbi liivpõhjase oja, mis seob Junkru lahte Laialepa lahega. Siit kulgeme üle väävelkollase kõristiheina ja purpurse põldkamara kaugel sinava mere poole. Ka Junkru lahe on valjud maatuuled veest kuivaks puhunud ja rannalindude rikka söödamaa muutnud kehvaks. Keerukate kirjadena katavad liivast lahepõhja loendamatud linnujäljed ja hiigellookadena piiravad laheveeru punakaspruunid adruladem ed. Ähvardavalt kõigub ja ragiseb teravalõhnane adruvaip me sammude raskuse all. Viirastusina liiguvad mere poole lendavate kajakate varjud üle tumedate adruladem ete, õitest kirju rannaniidu ja valvaka luiteliiva.

Nüüd rändame madalail liivaluiteil, mis piki lõunaranda Harilaiu läänepoolsema neemeni levivad. Lohutumatult kahiseb vilu tuul sõredal luiteliival lainetavas liivakaeras ja painutab halastamatult selle nõtkuvaid kõrsi. Kuskilt kaugelt kannab tuul suurekoovitaja kaeblikke hüüdeid ja rannatiirude kärisevaid

hääli. Nagu hiiri jookseb väledaid liivarüüte lainest loputatud rannaliival. Poolenisti liiva maetud, lebab luitel hukkunud auli kõdunenud korjus. Kevadine maru on õnnetu linnu rannale heitnud ja tuul ja päike ta luud valgeks pleekinud. Seome vaese linnu ninarätikusse ja võtame ta mälestuseks kaasa. Liivakaera puhmast leiame hallest udusulist hahapesa, kust meile vastu vaatavad kolm rohekashalli muna. Munad on veel soojad. Oleme nähtavasti vast-hauduja ahaema pesalt pakku peletanud. Pesaveert palistab peenelehine põldpuju ja liivakaera kolletanud kõrred kummarduvad abitu pesa kohale, otsekui tahaksid nad seda kaitsta. Kohendame ehmetuka munadele, et mõne suure kajaka ahne silm neid ei märkaks, ja jätkame oma rännakut läbi kahiseva liivakaera ja pehme luiteliiva. Mererannal üllatab meid rida halle laevasarikaid, mis nagu abipaluvad käsivarred end niiskest liivast välja sirutanud. Nad heidavad tumedaid varje päikesest helendavale rannaliivale ja roostetanud rõngad neisse löödud naelte ümber punetavad kui verised haavad. Salk pruunkirjusid emahahke kulgeb karmilt krooksudes taevavärvis sinava mere poole.

Lõpuks ometi seisame Harilaiu läänepoolsema neeme — Kiipsaare nuki jalal ja imetleme sirpjat liivasaart, mis taganenud mere põhjast siia üles kerkinud. Pika lookleva maona levib nende kruus- ja liivkeha mere rohekassinisesse rüppe, kus teda valvaka leetseljaga veel kaugele läänepoole jälgida võib. Neeme lõunarannal virvendab vaikne vesi, ta põhjapoolel aga veerevad kohisevate murdlainete read. Paiguti valguvad allikselged vood vulisedes üle kirjuvärvise neemekruusa ega luba kinnijalu neemetipuni

pääseda. Riietume jalad lahti ja astume kõheldes raudkülma vette. Jalapõhjad on harjumata ja hellad ning terav kruus teeb astumisel lõikavat valu. Jõuame puhtale liivale, mis pehmelt paitab kruusast kibedaks hõõrdunud jalga. Keerulise kirjana katavad siin lindude jalajäljed niisket mereliiva ja kuivi liivajoomi ehivad peened tuuleviirude read. Meie tulek peletab lendu neemel puhkavaid kalakajakaid, punanokaseid meriharakaid ja nobejalgseid liivarüüte. Kalakajakate kaeblik kisa, meriharakate läbitungiv vile ega liivarüütide leebe leelutus ei näi erutavat neeme tipul seisvaid tõmmukajakaid. Liikumatult nagu raidkujud püsivad nad seal, pead tuule poole pöördud. Kuid meie lähenemisel lahkuvad ka nemad.

Nüüd seisame üsna üksi kesk lainetavat merd ja vinguvaid tuuleiile, kaasakistud murdlaine kohinast, merelindude kisast ning võlutud vete ja valguse veetlevast mängust.

MAIÖÖ ULILA AISOOS.

1. V 1934.

Oli kell kaks öösi, kui end rännakuks valmis seadsime ja käsikaudu välja tulime pimedast heinakuurist, kus ööbinud olime. Tumehallis taevas siras suuremaid tähtsilmi ja kuu kahvatut palet varjas kollakas pilveriba. Külahooneil, põldudel ja sool hõljus salapärane ööhämarik. Ainult kaugel läänes helkisid hundisilmadena Ulila elektrivabriku öised tuled.

Kõikjal valitsevat öörahu segas ainult sammude kahin kobedal põllumullal ja suurkoovitaja õrn kudrutus. Siis laulis esimene kukk ja udu varjus uinuvate põldude kohal hakkas lõõritama üksik põldlõoke. Kuskilt kaugelt kostis rändajate metshanede karm kaagutamine põldrüüdi läbitungiva vile sekka. Põldrüüt pidi lähedal olema, peatusime ja uurisime hoolega hallis videvikus peituvat ümbrust. Kuid midagi erilist polnud näha öövarjude hämaruses mustavail põldudel peale rukkioraste helendavate laikude.

Astusime vaikides sügavaröõpalist rada mööda halli uduloori mähitud soo poole ja kuulasime kaugete koovitajate kurblikku liirutust, erutatud kiivitaja kähisevat kisa ja öötaevas peituva põldlõokese lõputut laululugu. Öövidevik hakkas aegamööda lahkuma ja siravad tähesilmad kustuma. Viirastusina valendasid

tumedal teerajal põllukivide read ja kesakünnil võis juba eraldada vagusid.

Kuiv põllurada lõppes. Ettevaatlikult sammusime läbi sügava veelombi, kust kahvatud taevavärvid nagu peeglist vastu helkisid. Tulime välja vesisele sooteele, mis kadus sirge raidsihina hämaruses valendavate sookaskede ja kidurate männiridade vahele. Mullitades vulises pruun soovesi kõikuvasse sammalpinda vajuva jala all. Ka kollakashallid heinakahlud, mis palistasid vesist teed, ei pakkunud jalale kuivemat paika. Kõikjal mulluste rohukõrte meres helkis raudkülm soovesi.

Veesulin segab kuulmast öisi linnuhääli. Peatume. Kõikjal levib tasane isatetrede kudrutamine ja kostab koovitajate tagasihoidlikke hääli. Kuskil lähedal vilistab lauluräästas ja kaugemal kõlab vainurästa meloodiline heliredel. On kuulda tikutaja korrapärast tiksumist, siis jälle ta möhitavaid lennuhääli. Hõbekellukesena heliseb soomänni kidurast võrast punarindlepalinnu hingetungiv laululugu. Kogu soo näib öisest unerahust ärkavat ja mai esimest hommikut pidulikult vastu võtvat. Ja hommik läheneb, sest tinahall idataevas läheb heleroheliseks ja varsti helgib ta tärkava koidu õrnkollakais värvivarjundeis. Üha valgemaks muutuvad sookaskede jässakad tüved ja ikka rohelisemaks värvuvad soomändide käharad kroonid.

Jätkasime oma vaevalist rännakut õgusuunalisel sooteel, kus külm vesi üle jalapöia ulatus ja saapakonts ikka jälle sitkesse sammalpinda kinni hakkas. Aeglaselt möödusid meist haljendavate soomändide madalad võrad ja lehitute sookaskede loendamatud read. Nende keerukad siluetid idataeva kollendaval taustal muutusid ikka teravamaks. Siin-seal mustas

pruunhallis okastikus salapäraseid lõhesid ja helendas mulluse pilliroo kuivanud kahlu. Haljast rohuliblet polnud veel kuskil näha, vaid kõikjal kollendas lumest mahasurutud kõrremeri, kus ainult üksikud tarnad oma kuivanud vilipäid uhkelt püsti tõstsid.

Kuskil üsna lähedal kõõrutas emateder ja kaugelt kajas heleda pasunahelina sookure kõlarikkaid hüüde. Nagu mullitava vee helisid kostis haljendavate männiridade takka täpilise vesivuti hääli, millega seltsis üksiku põhjatihase kurblik piiksumine. Kuid kõik need hääled olid hetkelised. Nad tekkisid ja kadusid ja jälle polnud kuulda muud kui isatetrede tumedat kudrutamist ja vilu soovee lortsumist meie läbiligunenud jalanõude all.

Kärisenud pilvetükid ujusid aeglaselt idataeva veinkollases rüpes ja punakas kuuketas rippus nukralt sookaskede raagus võrastiku kohal. Nüüd lõi koidutaevas roosakaks ja vesi teerajal helkis koobalt-värvis. Kell oli neli. Ehkki päike polnud veel tõusnud, olid tumedad öövarjud lõplikult kadunud ja hele koidukuma valgustas kolletanud luhaheina ja kidurat soovõsa.

Lõputuna paistis veest hiilgav soorada. Ma polnud harjunud kõndima raskeis veesaapais. Üks neist oli vett läbi laskma hakanud, mis nüüd külma mähisena jalga ümbritses ja nobedamat sammumist raskendas. Kuiv saabas aga surus armutult hellaks hõõrutud pisivarvast. Hädavaevalt jõudsin järele oma vanale kaaslasele, zooloogiamuuseumi preparaatorile M. L-le, kes vaatamata oma raskele seljakotile, püss käes laskevalmis, kergel sammul edasi liikus. Ta igatses kohata rabakana, keda ta siin talvel palju olevat näinud.

Otsustasime veidi puhata ja teravamini soohääli

kuulata. Et kuskil kuiva paika polnud, olid mahapainutatud sookased meile vetruvaiks istetooleks. Püüdsime tajuda igatsetud rabakana hääli. Kuid peale tedre kudrutuse, koovitajate liirutuse ja sookiuru kurbliku tiksumise polnud midagi kuulda.

Vahepeal aga tõusis päike. Ta kollakaspunane ketas püüdis välja pääseda tinahallest pilvesagaraist, mis raske ahelana kaugete sookaskede kohal rippusid. Ja kui ta lõpuks võidukalt vabanes ja sookased ja männid ta kuldseis kiiris helendama lõid, siis läbis sood nagu uus elulaine. Kauge tedre kudrutamine paistis nüüd üsna lähedasena. Koovitajate liirutus kaotas oma kurbliku kõla ja sookiurugi tiksumine tundus rõõmsamana. Puukiurud ja metsvindid hõiskasid üksteise võidu ja kogu soovõsa helises kadakatäkside kõlavaist häälist. Nii tervitasid Äi soo tiivustatud lapsed õiekuu hommikut.

LAULULINDUDE KAITSEKS.

Vähe on loomi kujurohkes eluriigis, kes inimese südant rohkem suudaksid võita kui väikesed laululinnud. Kas viibite kohavas kuusemetsas, kus peen vaigulõhn te väsinud rinda kosutab, või seisate põõsastest piiratud ojakaldal, mis oma hõbedasi voogusid kauge mere poole veeretab, või kõnnite lillerohuga kaetud põllupeenral, kust pilk üle haljendava orase või valmiva vilja ulatub — igal pool on laululinnud need, kes oma kauni välimusega ning nobeda liikuvusega maastiku ilu ülendavad ja helirikka häälitsusega ümbritsevat loodust elustavad. Laululinnud on veetlevad valguslapsed, on karmi talve kadu ja õierikka kevade igatsetud kuulutajad, nende armuelu on õrnemast luulest ümbritsetud ning üliliigutav nende emaarm ja isahool. Laululinnud on need, kes aitavad emamaa karmi ilu ülendada ja unustamata kodukohta meile kalliks teha. Laululinnud on suurte luuletajate kandlekeeli pannud helisema ja ainet andnud nende luule parimaile pärlitele.

Mida sügavamale me tungime laululindude eluringi, seda rohkem leiame seal omadusi, mis nende tiivustatud kandjate esteetilist väärtust õpetavad rõhutama ja hindama nende eetilist tähendust inimese vaimuelus.

Kuid mitte ainult kõrgemalt vaimselt seisukohalt, mitte ainult puhta ilu ja kõlbliselt hea ülevalt lähtekohalt ei tule hinnata sinava õhumere vabu kodanikke. Ka igapäevase elu kaine kasu ja möödapääsemata tulutoovuse suhtes teenivad laululinnud me suurimat tähelepanu. Laululinnud on paratamata lüliks eluolevuste suures arenemisreas. Nad on tuhande sidemega seotud ümbritseva looduse eluliste ning eluta osajagudega. Laululinnud on väärtuslikuks teguriks, kes kirjut putukateilma vaos hoiavad ja hädaohtu kõrvaldavad, mis aplade röövikute ja täitmata tõukude kujul varitseb niidul ilutsevat õienuppu ning väljal valmivat viljatera. Ehk küll salaside laululindude ja teiste olevuste vahel sisaldab tänapäev veel palju mõistatusi, on siiski kahtlemata kindel, et tulu, mis nad niihästi putukate kui ka nende munade, röövikute ja nukkude hävitamisega toovad põllule, niidule ja metsale, on hindamatult suur.

Me tuleme otsusele, et nii vaimsed kui ka ainelised huvid meid kohustavad väikesi laulikuid kõigiti kaitsema ja nende elutingimuste eest igal viisil hoolitsema.

Tekib küsimus, kas inimene oma edeneva kultuuriga on palju kaasa aidanud oma paremate sõprade, kirjukuueliste laululindude heaks käekäiguks. Tõele au andes tuleb tunnistada, et me oma väikeste laulikute eest võrdlemisi vähe oleme hoolitsenud. Veel suurem kurbloolus aga peitub selles, et inimene niihästi kaudsel kui ka otseteel, teadvuseta ja teadlikult oma truimaid sõpru elupeolt on aidanud tagasi tõrjuda ja isegi hävitada. Kaudsel teel toimetab seda kurba tööd nii mõnigi hoolas põllumees ja kordaarmastaja

metsaharija. Edeneva maakultuuriga seotud metsade laastamine ja võsade maharaiumine ning neist vabanenud alade muutmine viljakandvaks põllupinnaks riisub paljudelt laululindudelt nende tarvilikud elutingimused. Hoolas metsnik koristab metsast kõik kuivanud ja õõnsad puud, mis on mitmele metsalauliku liigile osalt rikkaks söödamaaks, osalt soodsaks pesituspaigaks. Kokkuhoidlik põllumees ei taha hästi sallida põõsaid, mis haljendavad kitsal põllupeenral ja pakuvad põõsalindudele tihtipeale mõnusaid elutingimusi.

Majanduslik põhimõte, mis õpetab piiratud maalapilt saama võimalikult suurt kasu, riisub pahatihti väikeselt laulikult ta varjatud asu- ja peidetud pesituspaigad ning teeb kibedaks ta toitlusolud. Ehk kahju, mida meil tehakse kirjusulgistele laulusõpradele, küll palju vähem on kui see, mis neile sünnib kaudselt — põllu- ja metsaharimisel, ei saa sellest siiski vaikides mööda minna. Ei ole palju kurvemat vastolu kui see, et ka meil leidub inimesi, kes tänu asemel, mis nad võlgnevad võsa- ja metsalaulikutele ilu ja kasu suhtes, nende elu vahetumalt hävitavad või riisuvad neilt kauni vabaduse. Tunnen kivise südamega inimesi, kes mitte teaduse, vaid kullahimu ja moe huvides, et hiilata rikkalikkude linnunahkade ja munade kogudega, kevadel ja suvel üles otsivad linnurikkamad paigad ning seal püünisvõrgu ja linnupaela abil toimetavad kodumaa kaunima loomastu seas vastikut hävitustööd. See töö on sama kurb kui peremeheta kasside oma, kes aedades ja võsas ringi luurates aitavad tihtipeale kohutaval viisil kahandada laululindude lõbusat peret.

Kuid mitte ainult kultuur oma varjukülgedega ei tee kodumaa laululindude elu kibedaks, vaid seda toimetavad ka karmid looduseväed — taline külm ja kevadine keltsjää oma surmatoova toidupuudusega. Viimane lugu maksab eriti nende laulikute kohta, kes sügisel meilt soojale maale ei rända, vaid talisõpradena meile truuks jäävad. Pakane külm, mis südameni tungib, ja sulale järgnev tihe jääkoor, mis putukate nukud koorepragudesse kinni müürib, kustutab meil nii mõnegi lauliku lootusrikka eluküünla.

Kodumaa laululindude kibedat viletsust silmas pidades sirutas Tartu ülikooli juures asuva Loodusuurijate Seltsi linnuteaduslik osakond oma asutaja, selleaegse ülikooli rektori, prof. dr. H. Koppeli elaval õhutusel ja paljureisinud linnuteadlase M. Härmsi lahkel kaastoetusel neile oma aitava käe ja kattis neile Tartu Toomemäel rikkaliku toidulaua. Lauda kaitseb lihtne majake, mida näeme ilutsevat Toomemäelt ülikooli juurde allaviiva tee veerul asuval lumisel nõlval. Neljakandilist lamedat katust, mille vaiguseid laudu katavad tumerohelised kuuseoksad ja mille tippu ehib kollendav kaeravihk, kannavad neli mehepikkust kuusetulpa, mille pruun koor alale jäetud, et kergetiivulistel külalistel kodusem oleks, kuna viies, keskmine kuusetulp kannab liivaga riputatud toidulauda. Et hulkujad koerad kartlikke linde ei pääseks peletama, on majakest ümbritsevale platsile kinnitatud neli tulpa ning nende vahele tõmmatud kaitsev okastraat. Hoolitsev käsi puistab aeg-ajalt lumestpuhastatud külmanud murule, mil majakene asub, kuivanud heinapepri, poetab söögilauale kanepi- ja viljateri ning toidupuru, mis lihatoidulistele laulikutele seks valmistatud

kakust hõõrutakse (võetakse kaeratangu, saiapuru ja kanepiteri — kõiki $^2/_3$ kaaluosa, segatakse $^1/_3$ kaaluosa sulatatud mageda rasvaga ning lastakse kakuks hanguda). Katust kandvatele sarikatele riputati samast segust voolitud tihaserõngad, mõnusam maiustuspala õrnanokalistele tihastele.

Raagus jalakas, mille hallpruunil koorel helendab kullakarva seinsamblik, tõstab majakese kohal oma võimsaid oksi külma taeva poole, otsekui tahaks ta õnnistada halastusrikast linnukaitse tööd, kuna lihav sirelivõra ja kidur õunapuu võõrsikstulevatele talilaulikutele oma lumistunud oksad abipakkuvalt vastu sirutanud.

Liigutavat pilti pakub nüüd tähelepanelikule vaatlejale alandlik linnukaitse majake lumisel Toomemäe nõlval. Kollendaval kaeravihul, mille nõtkuvad kõrred kahisevate viljakahludega vilu tuule käes lipendavad, leiame tihtipeale edevaid põldvarblasi, kes ahnelt kaeravilja lestavad ja vilu tuule eest varju poevad vihu piludesse. Üllatatult näeme, kuidas nad kaerakõrte vahelt katust katvasse vahtkergesse lumevaipa hüppavad ja siin külmast kohevil jahedat suplusvanni võtavad.

Toitrõngal, mida vinge tuul peenel nööriotsal kõigutab, leiame väledaid tihaseid teotsevat, kes kõigest jõust õrna noka abil hangunud rasvast toitvaid teri lahti kangutavad ja vahetevahel suurema toidukilluga lendavad naabruses kõikuvale sirelioksale. Siin leiame rohkel arvul kollasepugulisi rasvatihaseid ja mustapealisi sootihaseid, kuna sinisulgsed sinitihased harvem esinevad. Laual punetavad verevärvi-

lised ja tõmmusulgised leevikesed, kes tugeva noka varal nopivad maitsvaid viljateri ja neid alla neelavad sügava rahuga. Ka pikanokalist puukoristajat, kes suure hoolega magust rasvaribakest laotab, võime tihtipeale lahkel toidulaval tähele panna. Laua all külmanud murupinda katvas lõhnavas heinapuhmas askeldavad pruunsulgised põldvarblased ja talitavad punapugulised leevikesed. Isegi kirjukuuelist porri võis kord katust kandval kuusetulbal ronimas näha, kuid kahtlaseks jääb, kas ta laualepuistatud külakosti oma kõvera nokaga oskab tarvitada.

Naabruses asuva laiavõralise jalaka ja tumeroheliste kuusepüramiidide tuulest kõigutatud ladvaokstel võime tihtipeale halle vareseid näha, keda kiusav rasvalõhn ligi meelitab ja kelle eemalhoiu eest hoolitsevad peened lõngad, mis kinnitatud toitlusmajakese pruunikoorelistele kandetulpadele.

Suure kõnnitee serval, mis algab K. v. Baeri mälestussamba eest, mitte kaugel sellest sambast, leiab loodusesõber, kes jalutab Tartu Toomemäel, veel ühe linnutoitluspaiga, mis ka samuti soetatud linnuteaduskonna korraldusel. See toitluspunkt esineb lumme pistetud kuusekeste ringina, mille sisemus lumest puhastatud ja heinapeprede ja viljateradega üle külvatud. See rohelistest kuusekesist piiratud oaas kesk kõrvelist lumevaipa on määratud teratoidulistele talilindudele.

Linnu toitluspaiga asutamisega on linnuuurimise (praegune zooloogia) osakond teinud kahtlemata tänuväärt töö. Küll aga tuleb oletada, et aateline ettevõte piiramata võimalustele teed näitab ja vaimustavaks

mõttekandjaks ja ilusaks eeskujuks lähematele ja kaugematele kodumaa valdadele. Kui hea seeme, mis siin külvatud, arvukate õpilaste hingesse langeb, kes siit igapäev mööda peavad käima, ning seal idutsema hakkab ja kaunis aade loodusest huvitatud õpetajate südames lõkkele lööb, siis on kindel, et talilaulikute toitluspunktid Tartu Toomemäel ei jää ainukeseks, vaid et nad aegamööda niihästi maal kui ka linnas iga koolimaja aias ja õues kerkivad.

Linnu toitluspaikade tekkimisega aga kasvab tingimata linnusõprade arv ja linnukaitse aade tungib võidukalt laiematesse rahvaringidesse. Siis hakatakse arusaama, et palju õpetlikum ja kasulikum on tundma õppida elavaid linde vabas looduses ja uurida nende imelisi elutalitusi, kui surnud lindudest ning nende pesadest ja munadest kogusid kokku kanda, mida tolm ning koid rikuvad ja kõikehävitav ajahammas pureb. Linnu eluviiside tundmaõppimiseks aga pakub rohkete toitluspaikade asutamine kui ka sellest väljaarenev tähelepanelikkus vaba looduse vastu kõige avaramat võimalust. Kes aga kord lindu ta välimuse, liikumise, hääle ja muude eluviiside järgi tundma õppinud, sel pole enam tõsist põhjust kauneid laulikuid tappa, nende kaitseta pesi ja lootusrikkaid mune röövida. Ainsamaks erandiks on lindude teaduslik uurimine, mis oma otstarveteks peab koguma igasugust lindudesse puutuvat materjali.

Tungigu siis linnukaitse kaunis aade niihästi rahvarikastesse linnadesse, kui ka ilmast lahutatud metsataludesse, võitku südameid ja päid ja olgu virgutuseks kodumaa laululindude tundmaõppimiseks ja

nende eluviiside tähelepanemiseks. Siin peituvad kodumaa looduses kahtlemata rikkad varandused, mis pakuvad noorele ja vanale huvitavat õpetust ja aatelist meelelahutust.

LAULULINNUD JA ILUTUNNE.

(Ette kantud Tallinna Õpetajate Seltsi loodusteaduse osakonnas).

Tähtsamaid hariduse ülesandeid on i l u t u n d e arendamine. Vahendeiks, mille abil see siht saavutatakse, on niihästi loodusesemete ja loodusnähtuste kui ka kultuursoetiste käsitelu. Loodusesemeist leiame ilu pilvede, mineraalide ja kivimite, taimede ja loomade vormes, koetisis ja värves. Ilu esineb ka taimede lõhnades ning loomade liigutusis ja häälitsusis. Peale selle väljendub ilu ka loodusesemete ühendeis, millede kõrgemaks järguks on maastik. Ka tähistaevas pakub palju ilulist naudingut.

Tuleb tunnistada, et kõigist loodusesemeist eriti soodsaks ilukultuuri arendavaks teguriks on laululindude elu-olu tundmaõppimine. Kuna me tähistaeva, pilvede, mineraalide ja kivimite ilu peamiselt nägemismeele varal tajume, taimede kaunidust silma ja osalt ka haistmismeele varal aistime, rikastavad laululinnud meie iluliste tunnete maailma nii nägemis- kui ka kuulmisalade kaudu.

Laululindude kirju sulekuub, mitmekesine kulgemislaad ja nobedad liigutused, kaunis laul ja muud häälitsused, pesaehitus, munade kujulaad ja värvus, poegade kasvatus ja rännak kaugeile maile pakub

rikkalikku materjali veetlevaiks vaatlusiks ja huvitavaiks tähelepanekuiks. Need vaatlused on tavaliselt seoses tugeva tundmustooniga, nad manavad esile sügavaid lõbutundeid, ilulisi meeleliigutusi.

Laululindude elu ja olu teravam tähelepanek metsas ja võsas, niidul ja põllul, soos ja veteveerul, parkides ja aedades on võimsaks vahendiks kasvava noorsoo tundmusalade arendamiseks ja kasvatamiseks. On kindel, et paljud õpetajad oma kasvandikke kevadel välja viivad ja laululindude elu-olu tähele panema õpetavad. Kuid kahjuks ei saa salata, et seda ei tehta kõigis koolides tarvilisel määral. Takistuseks on mitmesugused asjaolud, kuid üheks neist on ka õpetajate puudulik ettevalmistus kõnes olevais alades. Et õpilasi kaasa kiskuda ja edasi viia, peab õpetaja ise asja tundma, sellest huvitatud ja vaimustatud olema.

Tunnid, mida õpilane on veetnud sellise õpetajaga metsas ja nurmel, laululindude elu ja olu, eriti aga laulu ja muid häälitsusi tähele pannes, ei unune naljalt. Et see tõesti nõnda on, teab igaüks, kes asjatundja ja asjasthuvitatud juhatajaga vabas looduses on viibinud. Iga uue lauliku avastamine osutub õpilasele suursündmuseks, mille paik ja aeg jääb kustumata kirjadega hinge püsima.

Kuidas toimetada koolis laululindude tundmaõppimist? Parimaks meetodiks on muidugi see, et õpetaja õpilased välja vabasse loodusesse viib ja seda või teist laulikut seal vahenditult vaatleb ja kuulab. Saadud muljeid võib hiljem klassiruumes, loodusloo-kabinetis või muuseumis täiendada ja süvendada, vaadeldes vastavate lindude topiseid, pesi munadega ja värvilisi või muid tabeleid, mis laululinde ja nende elu

kujutavad. Ehk küll üksikuid laululinde ka puuris võib pidada ja seal nende häälitsusi jälgida, on seda siiski parem toimetada vabas looduses. Siin tajume laulikut ta isepärases ümbruskonnas, siin kõlavad ta laul ja muud häälitsused kõige loomulikumalt. Nende ridade kirjutaja on kuulnud ühest rahvakooliõpetajast Soomes, kes tähtsamate laululindude laulud kooliklassis õpilastele ette vilistanud. See vahend on väga huvitav, kuid selline, millega iga õpetaja ka parimal tahtmisel ei saa hakkama. On mõeldav ka grammofon või helifilm õppevahendina, kuid siin on mõnesuguseid tehnilisi raskusi, mis tuleb ära võita enne selle meetodi tarvitusele võtmist.

Nii jääb siis kindlaimaks abinõuks linnuhäälitsuste vahenditu tajumine vabas looduses. Kuid seda tuleb toimetada aastate vältel ja nõnda sageli kui võimalik. Ainult püsival harjutusel tekivad õpilase hinges jäädavad helikujutelmad ja nende tihe side linnu välislaadiga, liigutustega ja ümbritseva loodusega.

Tutvumist laululindudega võib alata juba algkooli esimeses klassis. Aineks tuleb siin valida kõige tavalisemad linnuvormid, nagu metsvint, lõoke, kuldnokk jne. Häälitsuste õpingut võib alata päris lauluga neil lindudel, kel see esineb, ja alles aegamööda süveneda lühemaisse häälitsusvormesse, mis nõuavad sageli väga mitmekesist ja pikaajalisemat harjutamist. Harjutuste hooaeg algaks hiljemalt aprillikuu keskpäevil ja vältaks koolitöö lõpuni. Iga aasta tuleb kõik läbivõetud materjal korrata ja täiendada, midagi ei tohi lasta ununeda.

Sel viisil harjub õpilane iga loodushäält teadlikult tajuma ja iga uue tutvusega kasvab huvi. Aegamööda

muutub selline tähelepanelik looduse kuulamine õpilasele vaimseks tarbeks ja asendamatuks lõbuallikaks.

Kodumaa linnustik on laululiste poolest võrdlemisi rikas. 279 Eestis tähelepandud linnuliigist on 109 laululinnud. Neist on 33 võrdlemisi haruldased, teised 76 liiki aga enam-vähem harilikud. Kui neist 76 liigist veel 10 haruldasemat liiki maha arvame, saame 65 laulikuliiki, mis on meie metsade ja niitude, soode ja põldude, parkide ja aedade tavalisemad elustajad. Ligi 27 liiki kõigist laululisist viibib meil aasta läbi, enamik aga on rändlinnud.

Kõik need 65 tavalisemat laulikut tuleks tundma õppida alg- ja keskkooli õpiaja vältel, kusjuures igal aastal keskmiselt kuue linnuga võiks tutvuda.

Muud kodumaa linnuvormid, mis oma sageduse poolest tavalisemad ning huvitavad on häälitsuste ja eluviiside suhtes, õpitakse vabas looduses tundma rööbiti laululistega sedamööda, kuidas olud ja juhus seks soodsaid võimalusi pakuvad.

Kuid mitte ainult õppivale noorsoole, vaid ka täiskasvanuile võivad laululinnud suurt ilulist lõbu ja esteetilist rahuldust pakkuda. Meie rahvas on laululindude vastu alati huvi tundnud. Kui täpselt ta aegade vältel nende ilmelaadi, häälitsusi ja muid talitusi tähele on pannud, näitavad mitmed tabavad nimed ja lisanimed, mis kodumaa laululindudele antud.

Sellele üldhuvile vaatamata leiame siiski, et laululindude üksikasjalikum tundmine on laiemais rahvaringes väga puudulik. Neid, kes tunnevad meie tähtsamaid laulikuid välislaadi, häälitsuste ja muude eluavalduste suhtes, on võrdlemisi vähe.

Selle teadmatusega tuleb hoogsamat võitlust

alata. Esirinnas peavad sammuma meie alg- ja keskkoolide loodusloo ja maadeteaduse õpetajad. Neil tuleb kõige suurema hoolega kõrva ja silma loodusilu tajumiseks teritada ja noortes ning vanades looduse kaunimate helide vastu huvi äratada.

Kuid peale õpetaja juhatuse võib igaüks meist ka iseseisvalt linnulaulu vangistavasse valda pääseda. Vahendiks on terav silm ja seda täiendav pikksilm, värvilised pilttabelid, muuseumikogud ja vastuvõtlik kõrv. Huvi ja püsivus võidavad ka siin kõik raskused ja kibeda töö vili on magus.

Vaevalt leidub suuremat ilulist naudingut, kui tundes enamiku väikeste laulikute ja ka teiste tavalisemate lindude tähtsamaid häälitsusi, soodsas paigas ja kohasel ajal kuulata suurt looduse-kontserti, jälgida iga üksikut häält ja tajuda suure koori ülevat ühislaulu.

SISUKORD.

Saatesõna 7
1. Teekond Eesti ürgmetsadesse 9
2. Taline loodus Tähtvere metsas 27
3. Kevadisi linnuvaatlusi Emajõel Tartust Võrtsjärveni . 40
4. Paldiskis 45
5. Elu Keskmisel Vaikasaarel 48
6. Vilsandilt Vesiloo saarele 55
7. Vesiloo saarel 59
8. Meie esimene retk Harilaidu 64
9. Suveõhtu Kuresaare Linnulahel 72
10. Harilaiu loodus ja linnuelu 75
11. Öö Harilaius ja Vilsandi merel 85
12. Kuusnõmmelt Loonalaidu 89
13. Notamaa ja Saalava 94
14. Päite paekallas 99
15. Oru 103
16. Orult Valastele 108
17. Kevad Vaikadel 112
18. Kevadise suurveega Tartust Võrtsjärvele . . . 118
19. Kevadine retk Tartust Vasula metsa 124
20. Kevadlaul Neeruti mägedes 130
21. Kevad Kadriorus 136
22. Taevaskoja nõlvadel 143
23. Emajõe loodus ja linnuelu 152
24. Laugesoo saladus 158
25. Valaskala jälil 163
26. Noarootsi 169
27. Taliõhtu Tartu Maarja kalmistul 180
28. Kevadpüha hommik Tartu Toomemäel 185
29. Rocca al mare 189
30. Tunnike Vilsandi linnuriigis 194
31. Merehääli Harilaiust 200
32. Maiöö Ulila Äisoos 207

Lisa: Laululindude kaitseks 211
Laululinnud ja ilutunne 219

Tekstis esinevate vähemtuttavate taimede ja loomade nimestik

Tähtede seletus: t. = taim, p. = putukas, k. = kala, l. = lind, i. = imetaja.

Aas-konnareha (Geranium pratense), t.

Aed-lepalind (Phoenicurus e. Erithacus phoenicurus), l.

Aed-põõsalind (Sylvia communis e. S. hortensis), l.

Aruhein e. **mehitsehein** lamba (Festuca ovina), t.

Aas-seahernes (Lathyrus pratensis), t.

Alpirisla e. **mustrind-plütt** (Tringa e. Calidris alpina), l.

Angervaks e. **vorm** (Filipendula ulmaria), t.

Arujumikas (Centaurea jacea), t.

Aul (Clangula hyemalis e. Harelda glacialis), l.

Kastevars (Deschampsia), t.

Dolomiitpaas. Magniumi sisaldav paas.

Elupuu (Thuja), t.

Enelas e. **põõsasenelas** (Spiraea), t.

Herilaseviu (Pernis apivooru), l.

Hahk (Somateria mollissima), l.

Hallräästas (Turdus pilaris), l.

Hanimaran e. **animaran** (Potentilla anserina), t.

Harakakuljus (Linnaea borealis), t.

Hiireviu (Butco intermedius), l.

Hobumadar (Galium verum), t.

Hunditubakas, karvane (Hieracium pilosella), t.

Hädallill e. **ädallill** (Parnassia palustris), t.

Härjalill e. **härjasilm** (Leucanthemum vulgare e. Chrysanthemum leucanthemum), t.

Iisop (Hyssopus officinalis), t.

Jaanipuna e. **naiste viinalill,** liht (Hypericum perforatum), t.

Juttselg-kärnkonn (Bufo calamita), l.

Jõetiir (Sterna hirundo e. S. fluviatilis), l.

Jõetilder (Tringa hypoleucos), l.

Jänesekapsas (Oxalis acetosella), t.

Järvekaur (Colymbus arcticus), l.

Kadakatäks (Saxicola e. Pratincola rubetra), l.

Kaelushiir e. **metsahiir** (Apodemus flavicollis e. Mus silvaticus), l.

Kaetisrohi (Polygala), t.
Kalakajakas (Larus canus), l.
Kalakurg e. **haigur** (Ardea cinirea), l.
Kaljunäär e. **harilik näär** (Pimpinella saxifraga), t.
Kammeljas (Rhombus maximus), l.
Kanakoole (Ficaria verna), t.
Kanepilind, punarind (Carduelis e. Acanthis cannabina), l.
Kannike e. **võõrasema** (Viola), t.
Kapsasohakas e. **seakapsas** (Cirsium oleraceum), t.
Karikakar, kollane (Anthemis tinctoria), t.
Karmiinleevike (Erythrina erythrina e. Carpodacus erythrinus), l.
Karukell e. **aas-ülane** (Anemone pratensis), t.
Kassikäpp (Antennaria dioica), t.
Kassiratas e. **maajalg** (Glechoma hederacea), t.
Kassiristikhein (Trifolium arvense), t.
Kassisaba e. **nõmmemailane** (Veronica spicata), t.
Kastehein, harilik (Agrostis vulgaris), t.
Kastevars, look (Deschampsia e. Aira flexuosa), t.
Kastik (Calamagrostis) t.
Kasukallil e. **äiatar** (Knautia arvensis), t.
Kerahein (Dactylis glomerata), t.
Kerakellukas (Campanula glomerata), t.
Kibetulikas (Ranunculus acer), t.
Kivirikk, harilik (Saxifraga granulata), t.
Kuslapuu, harilik (Lonicera xylosteum), t.
Kiivitaja (Vanellus vanellus), l.
Kivirullija (Arenaria interpres), t.
Kivitäks (Oenanthe oenanthe), l.
Kobruleht e. **takjas,** suur (Actium lappa e. Lappa major), t.
Koerakannike (Viola canina), t.
Koeraliblikas (Vanessa urticae), p.
Koerputk e. **mets-harakaputk** (Anthriscus silvestris), t.
Koldrohi (Anthyllis vulneraria), t .
Kollane ülane (Anemone ranunculoides), t.
Konnareha, läiklehine (Geranium lucidum), t.
Koovitaja (Numenius), l.
Korbits e. **metskurvits** (Scolopax rusticola), l.
Kormoran (Phalacrocorax carbo), l.

Koskel (Mergus), l.
Krooksleht (Alchemilla vulgaris), t.
Krüüsel (Uria grylle), l.
Kukehari e. **k-tari,** harilik (Sedum acre), t.
Kukerkuusk (Cornus sanguinea), t.
Kukesaba (Lythrum salicaria), t.
Kukrik (Gyrinus), p.
Kuldkannike e. **k-kann** (Helianthemum chamaecistus), t.
Kuldking (Cypripedium calceolus), t.
Kuldtäheke e. **k-täht, kollane** (Gagea lutea), t.
Kurekatal e. **suureõiene kellukas** (Campanula persicifolia), t.
Kuuetõberohi, mitmeõiene (Polygonatum multiflorum), t.
Kuusekäbilind (Loxia curvirostra), t.
Kuusetihane e. **mustt.** (Parus ater), l.
Kõristihein e. **robirohi,** suur (Alectrolophus e. Rhinanthus major), t.
Kõrkja-roolind (Acrocephalus schoenobaenus), l.
Käblik (Troglodytes troglodytes), l.
Käokannus, harilik (Linaria vulgaris), t.
Käosulane (Hippolais icterina), l.
Kärbsenäpp, hall (Muscicapa grisola e. M. striata). l.
Kärbsenäpp, must (Muscicapa parva), l.
Kärnalill e. **lepiklill** (Chrysosplenium alternifolium), t.
Käsijalglased (Brachiopoda), l.
Külmamailane (Veronica chamaedrys), t.
Laanelill e. **metsatäht** (Trientalis europaea), t.
Laanepüü (Tetrastes bonasia), l.
Lambahänilane (Motacilla flava), l.
Lapikakk (Strix nebulosa lapponica), l.
Lauluräästas (Turdus philomelos), l.
Leevike (Pyrrhula pyrrhula), l.
Lehelinnuke väike e. **väikesepp** e. **tsilp-tsalp** (Sylvia curruca), l.
Lehis e. **lehtmänd** (Larix), t.
Lepalind, punarind (Erithacus rubecula), l.
Lepalind, punasaba (Phoenicurus phoenicurus), l.
Lepiklill e. **Kärnalill.**
Leseleht (Majanthemum bifolium), t.
Lest (Pleuronectes flesus), k.
Liirutaja e. **metslehelinnuke** (Phylloscopus sibilatrix), l .

Liivakaer e. **liivarukis** (Elymus arenarius), t.
Liivarüüt (Charadrius hiaticula), l.
Lillpaju, ahtalehine e. **pajulill** a. (Epilobium angustifolium), t.
Liivatee e. **metsatee** (Thymus serpyllum), t.
Linnuleht e. **kassinaeris** (Malva), t.
Longus-põisrohi (Silene nutans), t.
Luha-kastevars (Deschampsia e. Aira caespitosa), t.
Luitsnokk-part (Spatula clypeata), l.
Lõopistrik (Falco subbuteo), l.
Lõosilm (Myosotis).
Maamaks e. **magesõstar** (Ribes alpinum), t.
Maarjalepp, harilik (Agrimonia eupatoria), t.
Maavits (Solanum dulcamara), t.
Magesõstar e. **maamaks** (Ribes alpinum), t.
Mehitsehein e. **aruhein** (Festuca).
Meigas (Columba palumbus), l.
Meriharakas e. **meriski** (Haematopus ostralegus), l.
Merikajakas (Larus marinus), l.
Merikapsas (Crambe maritima), t.
Meriliiliad (Crinoidea), l.
Meripuju (Artemisia maritima), t.
Meriteeleht (Plantago maritima), t.
Mesikas, valge (Melilotus albus), t.
Metshani e. **hall hani** (Anser anser), l.
Metsnäär e. **paskraag** (Garrulus glandarius), t.
Metsatee e. **liivatee** e. **punahein** (Thymus serpyllum), t.
Metstulikas (Ranunculus cassubicus), t.
Metsvint (Fringilla colebs), l.
Metsvits, harilik (Lysimachia vulgaris), t.
Metsülane (Anemone silvestris), l.
Mudatilder (Tringa glareola), l.
Mustpea-põõsalind (Sylvia atricapilla), l.
Musträästas (Turdus merula), l.
Musttihane e. **kuusetihane** (Parus ater), l.
Musttiir e. **m. viires** (Chelidonias niger), l.
Mägiristikhein (Trifolium montanum), t.
Männi-käbilind e. **Saaremaa k.** (Loxia pytyopsittacus estiae), l.
Mänsak, paksnokk (Nucifraga caryocatactes caryocatactes), l.
Naarits (Putorius e. Lutreola lutreola), l.

Naerukajakas (Larus ridibundus), l.
Nurmenelk e. **-näälike** (Dianthus deltoides), t.
Nuumhein, sõlmiline (Sagina nodosa), t.
Näsiniin (Daphne mezereum), t.
Näälike e. **nelk** (Dianthus), t.
Nõiahammas (Lotus corniculatus), t.
Nõmmekann (Androsace septentrionalis), t.
Nõmmekellukas e. **ümmarlehine k.** (Campanula rotundifolia), t.
Nõmmekiur (Anthus campestris), l.
Nõmmemailane e. **kassisaba** (Veronica spicata), t.
Ohakalind e. **tiglits** (Carduclis carduelis), l.
Paiseleht (Tussilago farfara), t.
Pajulill ahtalehine vt. **liilpaju** a. (Epilobium angustifolium), t.
Palderjaan (Valeriana officinalis), t.
Peetri-piibeleht (Succisa pratensis), t.
Penikeeled (Potamogeton), t.
Piilpart (Anas crecca crecca), l.
Piimalill (Euphorbia), t.
Piimohakas, põld (Sonchus arvensis, t.
Piirpääsuke (Apus e. Cypselus apus), l.
Plütid e. **rislad** (Calidris e. Tringa).
Pooppuu (Sorbius scandica), t.
Porr (Certhia familiaris), l.
Pringel e. **seakala** (Phocaena phocaena), i.
Pruunselg põõsalind (Sylvia communis e. S. rufa), l.
Puna, harilik (Origanum vulgare), t.
Punapea part (Nyroca ferina), l.
Punapugu risla e. **suur plütt** (Tringa e. Calidris canutus), l.
Puukiur (Anthus trivialis e. A. arboreus), l.
Puukoristaja (Sitta europaea homeyeri), l.
Puulõoke (Lullula arborea), l.
Põhjahänilane (Motacilla flava thunbergi), l.
Põhjatihane (Parus atricapillus borealis), l.
Põhjavint (Fringilla montifringilla), l.
Põld-harakalatv r. (Erysimum cheiranthoides), t.
Põldkamaras (Odontites rubra), t.
Põldmari (Rubus caesius) t.
Põldohakas (Cirsium arvense), t.
Põldpuju (Artemisia campestris), t.

Põldrüüt (Charadrius apricarius albifrons) l.
Põualiblikas (Aporia crataegi), l.
Pääsusilm e. **pääsukesesilm** e. **jaanikann** (Primula farinosa), t.
Pöialpoiss (Regulus regulus e. R. flavicapillus), l.
Pütt (Podiceps), l.
Rabakana (Lagopus lagopus), l.
Raihein (Lolium), t.
Randaster e. **lesesõlg** (Aster tripolium), t.
Randmalts (Atriplex litorale), t.
Rannatiir (Sterna macrura), l.
Rasvatihane (Parus major), l.
Raudreierohi e. **raudrohi** (Achillea millefolium), t.
Reinvars e. **soolikarohi** (Tanacetum vulgare), t.
Ristlind (Tadorna tadorna), l.
Robihein (-rohi), suur (Alectrolophus e. Rhinanthus major), t.
Roheline vint (Chloris chloris), l.
Rohukoskel (Mergus serrator), l.
Rohutilder e. **punajalgtilder** e. **tüll** (Tringa e. Totanus totanus), l.
Rookull e. **roo-loorkull** (Circus aeruginosus), l.
Röövtiir (Hydroprogne caspia e. Sterna tschegrava), l.
Sabatihane (Aegithalos e. Parus caudatus), l.
Salulind e. **salu-lehelinnuke** (Phylloscopus trochilus), l
Sammalloomad (Bryozoa), l.
Sapirohi (Ptarmica vulgaris e. Achillea ptarmica), t.
Seahernes, aas. (Lathyrus pratensis), t.
Seanupp, odalehine (Leontodon hispidus), t.
Seatapp (Convolvulus arvensis), t.
Seebililll (Saponaria officinalis), t.
Seljarohi, mitmeaastane (Mercurialis perennis), t.
Siisekene (Carduelis spinus), l.
Sinekas e. **sininukk** (Jasione montana), t.
Siniliilia (Scilla sibirica), t.
Sinilill e. **sini-ülane** (Hepatica triloba e. Anemone hepatica), t.
Siniraag (Coracias garrulus), l.
Sinirõigas (Isatis tinctoria), t.
Sinisõlmik (Molinia e. Sesleria coerulea), t.
Sinitihane (Parus caeruleus), l.
Sookael (Ledum palustre), t.

Sookiur (Anthus pratensis), l.
Sookurg (Megalornis grus) l.
Soo-kuuskhein e. **soo-kuuskjalg** (Pedicularis palustris), t.
Soo-ohakas (Cirsium palustre), t.
Soopihl (Comarum palustre), t.
Sooristrohi (Senecio paludosus), t.
Sooräts (Asio flammeus e. A. brachyotus), l.
Sootihane (Parus palustris), l.
Suur-koovitaja (Numenius arquatus), l.
Suur- e. **hele-tilder** (Tringa nebularia), l.
Sõtkas (Bucephala e. Glaucion cangula), l.
Talikoskel (Mergus merganser), l.
Talvik e. **talitsiitsitaja** (Emberiza citrinella) v. **Talvik** (Pyrola), t.
Tarnad, puigud (Carex), t.
Tedremaran (Potentilla tormentilla), t.
Teeleht-ahtalehine (Plantago lanceolata), t.
Teeleht, keskmine (Plantago media), t.
Timuthein e. **timut** (Phleum pratense), t.
Tiir (Sterna), l.
Tikutaja (Capella gallinago), l.
Tilder (Tringa), l. -
Risla e. **plütt** (Tringa e. Calidris), l.
Tsilp-tsalp, e. **väike lehe-linnuke** (Phylloscopus collybita abietina), l.
Tuliohakas (Cirsium lanceolatum), t.
Tutkas e. **riiukukk** (Philomachus e. Machetes pugnax), l.
Tutt-tihane (Parus cristatus), l.
Tuttvart (Nyroca fuligula), l.
Tõmmukajakas (Larus fuscus), l.
Tõmmuvaeras (Oidemia fusca), l.
Tõrvalill, päris (Lychnis viscaria e. Viscaria viscosa), t.
Tähthein (Stellaria), t.
Täpiline tilder e. **metstilder** (Tringa ochropus), l.
Ubaleht (Menyanthes trifoliata), t.
Uurali kakk e. **pikksaba k.** (Strix uralensis e. Syrnium uralense), l.
Ussikeel (Echium vulgare), t.
Vaeras (Oidemia), l.

Vainuräästas (Turdus iliacus e. musicus), l.
Valge kukehari (Sedum album), t.
Varjulill, lõhnav (Asperula odorata), t.
Varsakabi e. **konnakapsas** (Caltha palustris), t.
Verehurmarohi (Chelidonium majus), t.
Vesikana (Fulica atra), l.
Vesikanep (Eupatorium cannabinum), t.
Vesikupp (Nymphaea), t.
Vesivarblane (Emberiza schoeniclus), l.
Vesivutt (Porzana porzana), l.
Vetikad (algae), t.
Vihmkass e. **peoleo** (Oriolus oriolus), l.
Viires, must (Chelidomas niger), l.
Voolmerohi (Senecio jacobaea), t.
Vorm e. **angervaks** (Filipendula ulmaria), t.
Võhumõõk, kollane (Iris pseudacorus), t.
Võilill (Taraxacum officinale), t.
Võõrasema e. **kannike** vt. kannike (Viola), t.
Võsariitsiklind (Locustella naevia), l.
Võsaülane (Anemone nemorosa).
Vägihein, must (Verbascum nigrum), t.
Väike-koovitaja (Numenius phaeopus), l.
Väikekajakas (Larus minutus), l.
Väike-lehelind e. **tsilp-tsalp** e. **väikesepp** (Sylvia curruca), l.
Väike pistrik (Falco columbarius aesalon), l.
Väikesepp e. **tsilp-tsalp** e. **väike lehelinnuke** (Sylvia curruca), l.
Väiketiir (Sterna albifrons e. minuta), l.
Värbkakuke (Glaucidium passerinum), l.
Värbrisla e. **Värbplütt** (Tringa e. Calidris temminckii), l.
Värv- (põhja-) madar (Galium boreale), t.
Värv-varjulill (Asperula tinctoria), t.
Väänkael (Iynx torquilla), l.
Vöötsaba vigle (Limosa lapponica), l.
Vöötkakk (Surnia ulula), l.
Öösorr (Caprimulgus europaeus), l.

Hind Kr. 3.–